
The Nicholai Studies:
*International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution
of Nicholai Velimirovich*

Volume III, Number 6

Николајеве студије:
*међународни часопис за истраживање догословској
и црквеној дојриноси Николаја Велимировића*

година III, број 6

Belgrade, 2023

The Nicholai Studies:
International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich

Publisher:

Christian Cultural Center “Dr Radovan Bigović,” Belgrade, Serbia

Patron:

Tumane Monastery

Editor:

Srećko Petrović

Editorial Board:

Prof. Svilen Tutekov, Ph. D. (Faculty of Orthodox Theology, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria)

Prof. Bogdan Lubardić, Ph. D. (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Serbia)

Prof. Aleksandar Đakovac, Ph. D. (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Serbia)

Vladimir Cvetković, Ph. D. (Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, Serbia)

Prof. Angela Berlis, Ph. D. (Faculty of Theology, University of Bern, Switzerland)

Romilo Knežević, Ph. D. (Innovation Center, University of Niš, Serbia)

Radmila Radić, Ph. D. (Institute for Recent History of Serbia, Belgrade)

Irena Pavlović, Ph. D. (Faculty of Humanities, Social Sciences, and Theology, Friedrich–Alexander University Erlangen–Nürnberg, Germany)

Sava Kokudev, Ph. D. (Faculty of Theology, St. Clement of Ohrid University of Sofia, Bulgaria)

Prof. Rastko Jović, Ph. D. (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Serbia)

Prof. Darko Đogo, Ph. D. (Saint Basil of Ostrog Orthodox Theological Faculty, University of East Sarajevo, Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina)

Prof. Vladislav Puzović, Ph. D. (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Serbia)

Damjan S. Božić, Ph. D. (Archbishopric of Belgrade and Karlovci, Belgrade, Serbia)

Radovan Pilipović, Ph. D. (Archive of the Serbian Orthodox Church, Belgrade, Serbia)

Zdenko Širka, Ph. D. (Protestant Theological Faculty, Charles University, Prague, Czech Republic)

Milan Kostrešević, Ph. D. (Faculty of Theology, University of Bern, Switzerland)

Radomir Marinković, M. Th. (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Serbia)

Acting Secretary:

Srećko Petrović

The Nicholai Studies:
International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution
of Nicholai Velimirovich

Volume III,

Number 6

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6>

Belgrade, 2023

Nicholai Studies:

*International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich*

UDC: 271.2

ISSN: 2738–1064 | eISSN: 2738–1072

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies>

<https://nicholaistudies.org/> | <https://николајеџе-студије.срб>

The *Nicholai Studies* is an international peer-reviewed academic journal dedicated to research of theological and ecclesiastical contribution of **Nicholai Velimirovich**, as well to the research of a wider context in which he lived and created, i.e. the reception of his ideas and his heritage in general. *Nicholai Studies* primarily publishes original scientific papers dedicated to the study of theology and spirituality. The journal is open for scientific papers and review articles based on research in other areas, like social sciences and humanities, philosophy, sociology, political science, philology, literature, history, historiography, archival research, etc. — as long as they correspond with the topic of the journal. *Nicholai Studies* also publishes relevant archival and documentary material, with accompanying studies and notes as well as bibliographies, shorter notes, reviews, comments and reviews of new publications. *Nicholai Studies* primarily publishes articles in English and Serbian language. Every article published in *Nicholai Studies* is reviewed two times and anonymously before being published.

The publisher of *Nicholai Studies* is the Christian Cultural Center “Dr Radovan Bigović,” based in Belgrade, Serbia. The patron of the journal is Tumane Monastery. International scientific journal *Nicholai Studies* is published both as a printed and as an online open access journal. The journal is printed in A5 format on recycled paper in the Printing office of the Serbian Orthodox Church in Belgrade.

The scientific journal *Nicholai Studies* is founded in the year 2020 and launched in 2021. The journal *Nicholai Studies* is published two times a year. Papers published in *Nicholai Studies* are peer-reviewed. The published articles represent the views of the authors.

Николајеве студије:
међународни часопис за истраживање
бојословској и црквеној дојриноса
Николаја Велимировића

година III,

број 6

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6>

Београд, 2023.

Николајеве студије:

међународни часопис за истраживање догословској
и црквеној доприноса Николаја Велимировића

УДК: 271.2

ISSN: 2738-1064 | eISSN: 2738-1072

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies>

<https://nicholaistudies.org/> | <https://николајеве-студије.срб>

Николајеве студије су међународни научни часопис посвећен истраживању богословског и црквеног доприноса **Николаја Велимировића**, као и истраживању ширег контекста у ком је он живео и стварао, односно рецепције његових идеја и његовог наслеђа уопште. *Николајеве студије* првенствено објављују оригиналне научне радове посвећене проучавању теологије и духовности. Часопис је отворен и за радове настале на основу истраживања у областима других друштвено-хуманистичких наука — философије, социологије, политикологије, филологије, књижевности, историје, историографије, архивистике итд. — уколико кореспондирају са тематиком часописа. *Николајеве студије* такође објављују релевантну архивску и документарну грађу са пратећим студијама и напоменама, као и библиографије, краће прилоге, осврте, коментаре и приказе нових издања. *Николајеве студије* првенствено објављују радове на енглеском и српском језику. Сви радови објављени у *Николајевим студијама* су двоструко и анонимно рецензирани.

Издавач часописа *Николајеве студије* је Хришћански културни центар „др Радован Биговић“ из Београда. Покровитељ часописа је манастир Тумане. *Николајеве студије* излазе и као штампани и као електронски часопис доступан у отвореном приступу. Часопис се штампа у А5 формату на рециклираном папиру у Штампарији Српске Православне Цркве у Београду.

Научни часопис *Николајеве студије* основан је 2020. године. Свеске *Николајевих студија* излазе два пута годишње. Радови публиковани у *Николајевим студијама* су рецензирани. Објављени текстови представљају ставове аутора.

The Nicholai Studies:
International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution
of Nicholai Velimirovich

Volume III, Number 6

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6>

Contents

Essay:

Zlatko Matic

There is no Reality in this World until it comes down from Heaven
187–196

Original Research Articles:

Nemanja Andrijašević

Bishop Nicholai Velimirovich
as the Comforter of Grieving Parents
197–206

Miloš Mišković

Image of Bishop Nicholai Velimirovich
in the Works of Bishop Jovan Velimirović
207–248

Original Research Article:

Lazar Ljubić

Bishop Nicholai of Žiča in Vojlovica Monastery —
Captivity, Activity, and Heritage
249–294

Perspective:

Goran M. Janićijević and Selimir D. Vagić

The Ruler's and Warrior's Theodouly According to Saint Nicholai
(Velimirovich) — the Hermeneutics of the Phenomenon through a
Case Study on the Occasion of the 480th Anniversary of the Blessed
Repose of Saint Stefan Štiljanović
295–320

Book Review:

Ružica S. Levuškina

On Saint Nicholai by the Pen of a Linguist
321–330

Bibliography:

Srećko M. Petrović

Bibliographia Velimirovichiana Ucrainica:
A Contribution to the Ukrainian Bibliography
of Saint Bishop Nicholai Velimirovich
331–390

Nicholai Studies Notices, November 2022 — May 2023
391–394

Authors in this issue of the *Nicholai Studies*
395–398

Николајеве студије:
међународни часопис за исцраживање
богословској и црквеној дојриноса
Николаја Велимировића

година III, број 6

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6>

Садржај

Есеј:

Златко Матић

Нема стварности у овом свету, док с неба не сиђе
187–196

Оригинални научни радови:

Немања Андријашевић

Владика Николај Велимировић
као утешитељ уцвељених родитеља
197–206

Милош Мишковић

Личност Владике Николаја Велимировића
у делима Епископа Јована Велимировића
207–248

Оригинални научни рад:

Лазар Љубић

Епископ жички Николај у манастиру Војловица
— заточеништво, делатност и наслеђе
249–294

Осврт:

Горан М. Јанићијевић и Селимир Д. Вагић

Владарска и војничка теодулија према Св. Николају (Велимировићу):
херменеутика феномена кроз студију случаја — поводом 480 година
од блаженог уснућа Светог Стефана Штиљановића
295–320

Приказ:

Ружица С. Левушкина

О светитељу Николају из пера лингвисте
321–330

Библиографија:

Срећко М. Петровић

Bibliographia Velimirovichiana Ucrainica: прилог украјинској
библиографији Светог Владике Николаја Велимировића (на енглеском)
331–390

Вести:

Белешке *Николајевих студија*, новембар 2022 — мај 2023 (на енглеском)
391–394

Аутори у овом броју *Николајевих студија* (на енглеском)
395–398

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 187–196.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.187-196>

UDC: 271.2-1 Николај Велимировић, свети(042)

271.2-4 Николај Велимировић, свети(042)

Received: March 20th, 2023. Accepted: June 8th, 2023.

There is no Reality in this World until it comes down from Heaven

Zlatko Matic

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

✉ zmatic@bfspc.bg.ac.rs

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3104-0975>

Abstract: The following paper is the address that is communicated at the promotion of the collection of articles *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context* in Belgrade, on March 14, 2023.

The paper focuses on two specific topics — two discourses in the prophetic opus of Bishop Nicholai as a counterpart to the Old Testament messianic places in relation to their New Testament fulfillment. Those lofty but controversial prophecies of Nicholai are: **1)** criticism of Europe and deified and untouchable European values, and **2)** the question of truth and its reification in the modern world.

1. Contemporary Europe, Nicholai loudly warned, has abandoned Christianity, the Gospel, and the Church, because those three realities did not withstand the criticism of pan-European reason. That is why the Bishop criticizes Europe very harshly. Because of this, Europe is ardently criticized by Fr. Justin Popović. Because of this, Pope Benedict XVI also sharply criticizes Europe. Maybe the theologians are one-sided. What do modern analysts who are not theologians tell us about this topic? The Polish philosopher Henryk Dominik Skolimowski (1930–2018) equally sharply criticizes the Western world, shaped according to Aristotle's mold. In his opinion, the entire Aristotelian, and with it, Thomistic view of the world “disintegrated into

pieces. All consistency is gone.” Man experienced alienation from his knowledge and his values, traditional values.

It is unlikely that Skolimowski read Nicholai, but they sound almost the same. Rationality has become an apocalyptically powerful weapon, I would say that its consequences can be seen in the smoke of Auschwitz and Hiroshima, and today they threaten to overcome even that evil.

2. Due to his ecumenical openness, promotion of interreligious dialogue, and underlining his views on Christians before Christ, prophets, and outside the Chosen People, Bishop Nicholai suffered criticism for syncretism and relativization of the truth. With these stated positions, we see the Serbian Saint, contrary to all myopic visions that follow him, as a prophet and forerunner of the comprehensive establishment of the original Orthodox theological concept of truth. Today, it is impossible to talk about truth as a formed and given reality, as a petrified objectified thing with which reason agrees. No matter how strange it may seem, it should not frighten our theology. The Orthodox Church is precisely based on the teaching that truth is an event. The truth arises in the *process of communion*: it has no dogmatized value, and all this is due to the identification of truth with Christ himself, that is, with a living, free personality. The Church and the world (and thus other God-seekers) can participate in the formation of truth, through its occurrence. Instead of starting from the position of possessing the truth, the Church could be the bearer of the maieutic method of giving birth to the truth, in a free dialogical process of listening to the longings and hopes of concrete people of the 21st century. Thus, we would find ourselves on the path to the creation of truth, rather than its definitive self-affirmation within the boundaries of our own denomination. Why wouldn't many prophets be creative companions on that road? Knowing who the Truth is, we are not afraid of the outcome of the journey.

The dialogical challenge, therefore, sets Christianity and the world before the task of changing, which is not foreign to Christianity, if it is understood as the Church, and not as an armored religious collective, if it is understood as a living community, which is on the way to the future Last Event, to the abolition of death, as the only — eternal

Truth. In poetic theological terms of Saint Nikolai, who was transfigured in Ohrid, let's say: "There is no ... *reality* in this world until it descends from heaven" (*Prayers by the Lake*, 48). Until then, let's *create* truth (I underline the verb *create*, because according to the words of the beloved Apostle John, children of God *create* truth, 1 John 1:6) and let's create it together. The Serbian Chrysostom underlines the word *together* and manifests himself as a forerunner of a pluralistic vision of truth, a postmodern, always new Christ, that Nazarene from the first century. If we believe that He is the origin of the road, because He is with us, we will not be afraid of the road itself. If, on the other hand, we believe that He is that Way, we will rush towards it, just as the Saint Bishop did, to multiply the number of companions.

Key words: Bishop Nikolaj Velimirovič (1881–1956), criticism of deified European values, reification of truth, modern world, Henryk Dominik Skolimowski (1930–2018).

Figure 1. Promotion of the collection of articles *Bishop Nikolaj Velimirovič: Old Controversies in Historical and Theological Context* in Belgrade, on March 14, 2023. (Source: The Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, <https://www.balkaninstitut.com/>)

Нема стварности у овом свету, док с неба не сиђе¹

Златко Матић

Православни богословски факултет Универзитета у Београду

✉ zmatic@bfspc.bg.ac.rs

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3104-0975>

Апстракт: Два дискурса у пророчком опусу Владике Николаја стоје као пандан старозаветним месијанским местима у односу на њихово новозаветно испуњење. Ова узвишена, али контроверзна Николајева пророштва јесу: 1) критика Европе и деификованих и недодирљивих европских вредности, и 2) питање истине и њене реификације у савременом свету.

Кључне речи: Епископ Николај Велимировић (1881–1956), критика деификованих европских вредности, реификација истине, савремени свет, Хенрик Сколимовски (1930–2108).

Уводна реч

Преосвештени архијереји, цењени домаћини, учена господо професори, поштоване даме и господо, браћо и сестре,

Част ми је што могу да учествујем у промоцији зборника радова, зборника озбиљних академских студија високог научног нивоа, које интердисциплинарно анализирају личност једног светитеља Цркве Тројичног Бога, Светог Владике Николаја Велимировића (1880–1956). Та част која ми је припа-

---

¹ Беседа на промоцији зборника V. Cvetković, D. Bakić (ed.), *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context* (Belgrade: Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts — Los Angeles: St. Sebastian Press, 2022), одржаној у уторак 14. марта 2023. године у Атријуму Народног музеја Србије у Београду.

ла, повезана је са изразитом одговорношћу коју сам преузео, још када сам прихватио да будем рецензент ових научних доприноса, који разматрају мноштва старих контроверзи, које прате Светог Николаја, у њиховом историјском и теолошком контексту. Те недоумице, несугласице и полемике, пратиле су жичког и охридског Светитеља током његовог живота, али су се, сматрам, *инијензивирале* након његове смрти, 18. марта 1956. године, *расијамсале* повратком његових моштију у Лелић, 1991, а усијање добиле званичним проглашавањем Владике за светитеља, 2003. Тиме, управо таквим живим интересовањем за једног човека који је напустио овај свет пре скоро седам деценија, показало се да је он још присутнији у свом одсуству, што је једна од историјских одлика есхатолошке светости. Претпостављам да ћете ме, као богослова, разумети што ћу ја овом приликом вашу пажњу усмерити ка неким контроверзама, које као сенка прате Николаја, али ћу о њима говорити примарно у *теолошком* контексту. А тај, богословски контекст, за нас, људе Цркве, увек значи — дискурс актуелности, аспект савремености теме која се третира или личности о којима говоримо. Које *савремене* теолошке теме, дакле, налазимо у пророчком опусу нашег Светитеља? Питања која желим да поставим трасирана су већ, првенствено прилозима у зборнику, а одговори које ћу понудити усмерени су мишљу Владике Николаја.

За ову свечану прилику изабрао сам само две теме, и обе припадају спектру проблема због којих су Владикау често нападали и оспоравали. Та два дискурса у пророчком опусу Владике Николаја видим као пандан старозаветним месијанским местима у односу на њихово новозаветно испуњење. Та узвишена, али контроверзна Николајева прошлота су:

1. критика **Европе** и деификованих и недодирљивих европских вредности,
2. питање **истине** и њене реификације у савременом свету.

1. Николајева критика деификоване Европе

Савремена Европа, гласно је упозоравао Николај, напустила је хришћанство, Јеванђеље и Цркву, јер те три реалности нису истрпеле критику свеевропског инструменталног разума. Због тога Владика Европу врло оштро критикује. Због тога је ватрено критикује и о. Јустин Поповић. Због тога је жустро критикује и папа Бенедикт XVI. Оставимо теологе, можда су једностранни. Шта нам о тој теми говоре савремени аналитичари који нису богослови? Пољски филозоф Хенрик Сколимовски (Henryk Skolimowski, 1930–2018), подједнако бритко критикује западни свет, обликован према Аристотеловом калупу.² Следујући Аристотелу, западни мислиоци су уздигли на највиши трон разум, истину и рационалност, потирући мистику и духовност. Западна философија, као независна потрага за знањем које ослобађа, није довела до достојанственог и срећнијег живота, тврди овај оксфордски професор. „Постали смо крути, рационални људи“,³ који су створили свој свет „хладних чињеница, клиничке објективности и научног разума“⁴. Хладна, уздржана рационалност непрекидно се додатно појачава. Шта је онтолошка позадина тих избора? Уместо философије процеса (догађања), коју је Запад могао наћи код Хераклита, изабрао је ону есенцијалистичку или атомистичку, која је поступно добијала свој савремени вид у аналитичкој и рационалистичкој философији.

---

² Уп. Хенрик Сколимовски, „О лепоти и неопходности философије“, *Зенит: маџин за књижевност, уметност и философију*, година II, број 5 (јул 2007): 4–10.

³ Сколимовски, „О лепоти и неопходности философије“, 5.

⁴ Henrik Skolimowski, „Znanje i vrednosti“, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 38 (1977): 51–65, 58.

„Nešto se dogodilo između 1700. i 1900. godine: Čovek je bio prepolovljen. Čovekovo saznanje odvojeno je od njegove suštine, njegovih vrednosti, od njegovih transcendentálnih preokupacija. Saznanje je izolovano, smešteno u posebno skladište zvano mozak“.⁵

Ниједан философски правац није увидео, нити увиђа да је „рационалност постала изузетно разорно оружје“ и „не схвата шта се десило“.⁶ На крају се читав аристотеловски, а са њим и томистички, поглед на свет „распао у парампарчад. Сва доследност је нестала“.⁷ Ток је врло логичан и може се пратити:

„Продор егзактних наука и све већи значај научних објашњења, ... остварен је као пропратна појава умањивања значаја сфере *традиционалних* вредности“.⁸

Човек је доживео отуђење од свог знања и својих вредности, предањских вредности.

Не верујем да је Сколимовски читао Николаја, али звуче скоро исто. Рационалност је постала апокалиптички снажно оружје, рекао бих да се њене последице сагледавају у диму Аушвица и Хирошима, а данас прете да и то зло превазиђе. Овако, са жалом, а не злурадо, самодовољну и егостичну Европу критикују само они који је воле и желе јој да поново буде млада благвесница живота. На све то је указивао Свети Владика Николај, па зато и назвах ову визију првим пророчким местом у његовој мисли.

---

⁵ Skolimovski, „Znanje i vrednosti“, 60.

⁶ Сколимовски, „О лепоти и неопходности философије“, 4.

⁷ Сколимовски, „О лепоти и неопходности философије“, 7.

⁸ Skolimovski, „Znanje i vrednosti“, 51.

2. Критика реификоване истине у опусу Владике Николаја

Због своје екуменске отворености, промоције међурелигијског дијалога, подвлачења ставова о хришћанима пре Христа, пророцима и ван Изабраног народа, Владика Николај је трпео критике за синкретизам и релативизацију истине. Овим својим наведеним ставовима, српског Светитеља видимо, супротно свим кратковидим визијама које га прате, као пророка и претечу свеобухватног васпостављања изворног православног *догословској* појма истине. Данас је немогуће говорити о истини као формираној и датој реалности, као окамењеној објективизованој ствари са којом се разум саглашава. Ма колико изгледало чудно, то нашу теологију не треба да плаши. Православна Црква управо почива на учењу да је *истина* догађај, да настаје у процесу заједничарења, да нема догматизовану вредност, а све то због идентификације истине са самим Христом, дакле са живом, слободном *личношћу*. Црква и свет (а тиме и други боготражитељи) могу учествовати у *формирању* истине, кроз њено догађање. Уместо да полази са позиција поседовања истине, Црква би могла да буде носилац мајеутичког метода порађања истине, у слободном дијалошком процесу ослушкивања чежњи и нада конкретних људи XXI века. Тако бисмо се нашли *на њуш* стварања истине, пре него њеној дефинитивној самоафирмацији у границама сопствене деноминације. Зашто на том путу не би били креативни сапутници многи пророци? Знајући ко је Истина, не бојимо се исхода путовања.

Дијалошки изазов, дакле, поставља хришћанство и свет пред задатак да се мењају, што није страно хришћанству, ако се схвати као Црква, а не као оклопљени религијски колектив, ако се схвати као жива заједница, која је на путу ка будућем Последњем догађају, укидању смрти, као јединој – вечној Истини. Поетским богословским изразима, на

Охриду преображеног Светитеља Николаја, рецимо: „Нема ... *сйварносїи* у овом свету, док с неба не сиђе“ (*Молиїве на језеру*, 48). До тада, *сйварајмо* истину (подвличим глагол стварати, јер према речима љубљеног апостола Јована, деца Божја творе истину, 1. Јн. 1, 6) и стварајмо је *заједно*. Српски Златоусти подвлачи реч *заједно* и пројављује се као претеча плуралистичке визије истине, постмодерног, увек новог Христа, оног Назарећанина из првог века. Ако верујемо да је Он исходиште пута, јер је са нама, нећемо се бојати ни самог пута. Ако, пак, верујемо да је Он тај Пут, хитаћемо ка томе, баш као што је то чинио Свети Владика, да умногостручимо број сапутника.

3. Закључак

Поштовани саговорници, дозволите још неколико закључних синтетичких мисли.

Како у старозаветној, тако и у новозаветној Цркви, Господ активно дела и учествује у реализацији историје спасења. С времена на време, Тројични Бог походи свој народ, али то не чини на неки спиритуални начин, него врло опипљиво и телесно — увек преко човека. У првој половини прошлог века, свим хришћанима наше Свете Цркве послао је Бог пророка. Изабрани хришћански народ Цркве српских и поморских земаља у лику Владике Николаја могао је да чује шта Бог поручује својем народу. Могао је, понављам, није морао. Како обично бива у кризним епохама, род изабрани не слуша глас пророчки и приања уз туђе идоле. А свог пророка, а са њим и свога Бога, осуђује и прогања, иако их он сам на време упозорава: „Не убијај пророке своје, јер убиство је самообмана сенки“ (*Молиїве на језеру*, 48). Род не жели пророка, па он за њих постаје: превртљивац, лукави опортуниста, исто-времено и антизападњак и антиекумениста, националиста и издајник националних интереса, антисемит и екумени-

ста, традиционалиста и модерниста, интегралиста и еклектичар... Многе од ових осуда понављају се од краја прошлог века до данас и поклапају са оним, често и без суда, пресудама од 1945. до 1956. године. На њих је Свети Владика одговарао речима постојаног Христовог сведока: „А ја стојим окренут Истоку, и знам поуздано да ће се сунце ускоро родити. Јер видим зору како се румени. Дођи, Господе, моја Те нада чека“ (*Молијтве на језеру*, 33).

Зборник који промовишемо позива нас на јеванђељски напор зарањања у дубине: Хајде на дубину (уп. Лк. 5, 4), забаците дубље, *Duc in altum!* Ове речи Христос упућује рибарима апостолима, али сматрам да ове речи упућују нама и уредници и аутори овог изванредног зборника. Апостоли су послушали Учитеља и „уловише велико мноштво риба“. Они који послушају позив на дубоко зарањање у анализу прилога зборника који промовишемо, пронаћи ће обиље духовне користи и академског ужитка, баш као што је то доживео рецензент овог дела. Честитам од срца свима који су допринели настанку овог штива, а вама поштоване даме и цењена господо захваљујем на указаном стрпљењу и љубави.

* * *

Библиографија | Bibliography

- Сколимовски, Хенрик. „О лепоти и неопходности философије“. *Зенић: маџин за књижевност, уметност и философију*, година II, број 5 (јул 2007): 4–10.
- Skolimovski, Henrik. „Знање и вредности“. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 38 (1977): 51–65.
- Cvetković, V., and D. Bakić (ed.). *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context*. Belgrade: Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts — Los Angeles: St. Sebastian Press, 2022.

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 197–206.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.197-206>

UDC: 271.222(497.11)-722.52-36-46 Николај Велимировић, свети(044)

271.222(497.11)-722.53:929 Тодоровић А.(044)

271.222(497.11)-722.53:929 Јовановић М.(044)

Received: February 28th, 2022. Accepted: July 3rd, 2023.

Bishop Nicholai Velimirovich as the Comforter of Grieving Parents

Nemanja Andrijašević

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

✉ nemanja.andrijasevic@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4598-5304>

Abstract: Bishop Nicholai (Velimirovich) of Ohrid and Žiča addressed two priests on the occasion of the death of their children in 1937 and 1940. These statements of condolence are found in the personal archives of the priests and now are being published for the first time.

From these letters, we see expressions of Velimirovich's pastoral care, as well as how he tried to provide Christian consolation to the grieving parents.

The theological expression of Bishop Nicholai in these statements is also important. He wrote as a bishop, with the desire to remind parents of eternal life and unquenchable trust in God, which they should not neglect, but should completely surrender to him and even give praise to God — with gratitude for the life of the remaining children.

Key words: Bishop Nicholai Velimirovich (1881–1956), Archpriest Aleksa Todorović (1899–1990), Archpriest Milan Jovanović (1908–1993), consolation of grieving parents, pastoral care.

Владика Николај Велимировић као утешитељ уцвељених родитеља

Немања Андријашевић

Православни богословски факултет Универзитета у Београду

✉ nemanja.andrijasevic@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4598-5304>

Апстракт: Владика охридски и жички др Николај Велимировић обратио се писмено двојици свештеника поводом смрти њихове деце, 1937. и 1940. године. Изјаве саучешћа пронађене су у архивама појединих свештенослужитеља и сада се први пут објављују. Из њих се сагледава пастирска брига и пажња овог архијереја, као и начин на који је ожалошћеним родитељима покушао да пружи хришћанску утеху.

Кључне речи: Владика Николај Велимировић (1881–1956), протојереј-ставрофор Алекса Тодоровић (1899–1990), протојереј-ставрофор Милан Јовановић (1908–1993), утеха уцвељених родитеља, пастирска брига.

Увод

У периоду ослобађања Србије од Османског царства, током 19. и почетком 20. века, српска медицина није била довољно развијена. Постојао је мали број медицинских установа, лекови су били ретки и скупи, и тешко се долазило до њих. Тада су се деца чешће рађала и постојао је већи број многодетних породица, него у каснијим периодима. Ипак, и умирање деце било је чешће, управо због недовољне раз-

вијености Србије, која је из ослободилачких ратова изашла сиромашна и исцрпљена. Посебно су две болести усмртиле већи број људи. Били су то пегави и стомачни (трбушни) тифус и шпанска грозница.

У приватном архиву протојереја-ставрофора Алексе Тодоровића,¹ пароха који је прву половину живота служио у оцаџбини, у Епархији жичкој и у Београду, а другу половину у емиграцији, у Минхену, налази се изјава саучешћа његовог надлежног Епископа жичког др Николаја Велимировића поводом упокојења протине кћери Надежде. Поменута девојчица упокојила се од менингитиса.

У приватном архиву протојереја-ставрофора Милана Јовановића,² пароха који је у првој половини живота био

---

¹ Тодоровић (1899–1990) је рођен у селу Негришори, код Драгачева. Завршио је Богословију у Сремским Карловцима. Био је ожењен Леном рођеном Протић. Рукоположен је 1925. у свештеника. Имао је четворо деце: Надежду, Светомира, Младомира и Часлава. Био је активан као свештеник при Богомољачком покрету. Током Другог светског рата био је шеф Верског одсека при Српској добровољачкој команди. Емигрирао је из Србије са припадницима Југословенског народног покрета „Збор“. Од 1950. водио је црквену општину у Минхену. Покренуо је едицију Свечаник, у којој су објављивана дела верске и националне тематике, црквени календари са верском читанком и билтени. Упокојио се у Минхену, а сахрањен је у Београду.

² Јовановић (1908–1993) је рођен у Стрмној Гори. После завршене основне школе у Лелићу и гимназије у Ваљеву, матурирао је 1931. у Богословији Светог Јована Богослова у Битољу. Оженио се 1931. Цветом, рођеном Цвејић. Рукоположен је у свештеника 1932. Имао је три сина: Александра, Јована и Слободана. Био је парох у Десићу, Ружићу, и у Радовашници. Потом је био вероучитељ у основној школи а затим и у гимназији у Лозници. Диплому о практичном вероучитељском испиту стекао је пред испитном комисијом у Сарајеву 1938. године. Похвалницом га је одликовао Епископ шабачко-ваљевски др Симеон Станковић. Дипломирао је на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 1940. Као резервни официр – капетан друге класе, интерниран је у оснабрички официрски логор Ofлаг VI С, у коме је остао четири године. Био је парох у послератном Оснабрику (1947–1951), Зенгвардену у Вилхелмшафену (1951–1956), Билефелду (1956–1962), и поново у Оснабрику (1962–1993). Владика Епархије СПЦ за Америку и Канаду Дионисије Миливојевић одликовао га је чином протојереја-ставрофора 1950. Прота Јовановић вратио се у Београд 1993. Упокојио се после три дана. Сахрањен је на београдском гробљу Лешће.

активан као пастир у Епархији шабачко-ваљевској, а касније свештенослужитељ у емиграцији, у Оснабрику, налази се и изјава саучешћа Епископа Николаја Велимировића поводом упокојења протиног сина Јована, рођеног 2. септембра 1934. године. Владика Николај био је у присним куковским везама са породицом Јовановић.

У прилогу рада налазе се целокупни текстови дописа, који се први пут објављују.

Прилог 1:

Изјава саучешћа Владике др Николаја Велимировића протојереју-ставрофору Алекси Тодоровићу

Љубазни оче Алекса,

Дакле, одбеже нам Надежда у небеса!

Благо теби: сада имаш једног анђела на небу више. А благо и Надиној души што је благовремено узета у небеску домовину, и тако избегла многе саблазни и душегубна искушења овога времена.

Ти то све разумеш; а тако и попадија твоја. И то разумевање отклониће од вас ону тугу коју имају неверни и маловерни. Од свога порода имате сада на небу — то је велика ствар, — велика милост Божија.

Поклоните се, дакле, обоје вољи Божјој и заблагодарите му за остатак — за Часлава и Младомира.

С благословом и поздравом

у Битољу, 2. Јан. 1937.

твој + Е. Николај

У башки оца Алексе,

Лакно, одбела мам Надежда у милом!
Благо теби: сада имаш једног анђела
на левој страни. А благо и Надежи: души
што је тако врломеко, језика у милом, диме-
вину, и мало казана много саблази и
душевна искушења овога времена.
Ми не све разумем; а шако и вовадига
штога. И не разумем одговоре од вас
оку шуту коју имах, тебики - маловери.
Од овога шорта имаше сада на лево -
што је велика ствар, - велика милост
Божија.
Многотиме се, родно, одје вош дошго;
и захваљујиме му за оштанак -
за Сасана и Владимира.
(Станимовић и тозграва)
у Београду, 2. Јан. 1937. шва: Е. Е. Е. Е. Е.

Figure 1. Statement of condolence to Archpriest Aleksa Todorović by Bishop Nikolai Velimirovich, private archive of the Todorović family, Belgrade | Сл. 1. Изјава саучешћа Владике др Николаја Велимировића протојереју-ставрофору Алекси Тодоровићу, приватни архив породице Тодоровић, Београд

Прилог 2:

Изјава саучешћа Владике др Николаја Велимировића протојереју-ставрофору Милану Јовановићу

[Епископ жички — одштампано]

Николај

изјављује своје топло саучешће родитељима пок. Јове. Нека би Господ даровао рајски живот чистој души Јовиној а утеху његовим ожалашћеним родитељима.

Краљево, 1940.

Осврт на изјаве саучешћа Владике Николаја

Речи које је Владика Николај Велимировић исказао у својим дописима приликом изјављивања саучешћа свештеницима чија су се деца упокојила одишу хришћанском дубином и библијском симболиком. Евидентна је усмереност ка есхатологији, науци о последњим догађајима, односно исказаној вери да ће по хришћанском учењу поново доћи Исус Христос да суди живима и мртвима, и да их васкрсне за вечни живот.

У наведеном контексту своју изјаву саучешћа интонирао је Епископ Николај, који је подстакao родитеље, брачни пар Тодоровић, да остану непоколебљиви у вери и да имају поверење у Бога, истовремено их подсећајући да од момента уснућа у Господу њихове младе кћери Надежде имају сада „једног анђела на небу више“. Вера има ту снагу да може да изроди разумевање које ће у нади на вечни жи-

вот „отклонити ону тугу коју имају неверни и малOVERНИ“ — поука је којом Владика Николај поучава свештеника који му је био поверен, а истовремено и његову породицу. На крају, он их упућује и да се „поклоне вољи Божјој“, обоје — и отац и мајка, и „заблагодаре Богу за преосталу децу“, Часлава и Младомира. Свештеник Алекса касније је у браку са супругом Леном, рођеном Протић, добио и Светомира, који се такође упокојио пре својих родитеља, у Америци, у коју је емигрирао.

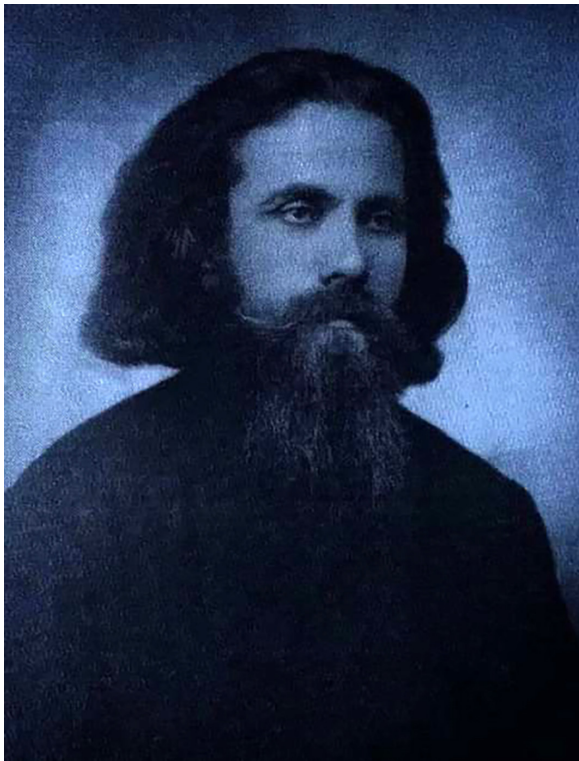

Figure 3. Archpriest Aleksa Todorović (1899–1990) (source: <https://vk.com/>)

| Сл. 3. Протојереј-ставрофор Алекса Тодоровић (1899–1990) (извор:
ВКонтакте — <https://vk.com/>)

Иако је изјава саучешћа породици Јовановић краћа, показује пастирску бригу и старање Владике Николаја о свештеницима које је познавао. Штавише, са породицом проте Јовановића био је и у духовном сродству, односно кумовском односу.

Закључак

Владика др Николај Велимировић старао се о свештеничким породицама, чиме је показивао пастирску бригу. Када је примио вест да се неком свештенослужитељу упокојило дете, он је писмено изјављивао саучешће, дајући притом и одређену кратку поуку. Уцвељене родитеље упућивао је да верују да пред престолом Божијим сада имају анђела кога су изродили. Такође, усмеравао их је да се поклонe пред том Божијом вољом и некада тешко схватљивом Божијом педагогијом, и истовремено заблагодаре Богу за преосталу децу — која су Божији дар.

* * *

Резиме

У раду се први пут објављују две изјаве саучешћа Епископа Николаја, поводом смрти деце свештенослужитеља. Из тих дописа се сагледава какав је био пастир Владика Николај и колико му је било стало да пружи утеху уцвељеним родитељима. Такође, важан је и његов богословски израз, односно речи које је као епископ исписао, са жељом да родитеље подсети на вечни живот и неугасиво поверење у Бога, које не би требало да занемаре, већ да му се у потпу-

ности предају и чак поклоне, и то са благодарношћу за живот преостале деце.

* * *

Захвалност

Благодарност за коришћење архиве, као и одобрење за публикавање свих фотографисаних и скенираних материјала аутор исказује породицама Тодоровић и Јовановић.

* * *

Библиографија | Bibliography

Необјављени архивски извори | Unpublished Archival Sources

Изјава саучешћа Владике др Николаја Велимировића протојереју-ставрофору Алекси Тодоровићу, приватни архив породице Тодоровић, Београд, Република Србија.

Изјава саучешћа Владике др Николаја Велимировића протојереју-ставрофору Милану Јовановићу, приватни архив породице Јовановић, Београд, Република Србија.

Литература | Literature

Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, 2–13. Диселдорф — Химелстир: Српска Православна Црква, Епархија западноевропска, 1976–1986.

Велимировић, Николај. *Сабрана дела*, 1–13. Шабац: Глас Цркве, 2013.

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 207–248.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.207-248>

UDC: 271.222(497.11)-722.52-36:929 Николај Велимировић, свети
271.222(497.11)-722.52 Јован, шабачко-ваљевски епископ

Received: February 6th, 2023. Accepted: July 5th, 2023.

Image of Bishop Nicholai Velimirovich in the Works of Bishop Jovan Velimirović

Miloš Mišković

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

✉ milosmiskovic94@gmail.com

Abstract: The paper deals with the description of Bishop Nicholai in the works of Bishop Jovan Velimirović. As the nephew of Bishop Nicholai, and staying near him, Bishop Jovan had the opportunity to witness many events from his uncle's life, as well as crucial events from the history of the Serbian Orthodox Church in that period.

Bishop Jovan stayed near Bishop Nicholai from the second grade of high school and had the opportunity to witness many events in his uncle's life. He parted ways with him only in 1944, when the Nazi Germans took Patriarch Gavriilo and Bishop Nicholai from the Vojlovica Monastery to the Dachau concentration camp.

Bishop Jovan wrote three works about Bishop Nicholai: the memoir "Bishop Jovan's Memories of Bishop Nicholai Velimirovich" and two shorter articles which appeared in the *Glas Crkve* [*The Voice of the Church*] journal. All three works were published after the death of Bishop Jovan.

The works of Bishop Jovan will be placed in a broader historical context and will help in understanding key events from the life of Bishop Nicholai, as well as fateful events from the history of the Serbian Orthodox Church in that period. In his works, he was meticulous, without the intention of elevating the main figure of his

“Memories” in relation to the other figures mentioned in his works, objectively and truthfully portraying both personalities and events. Also, his work provides new insight into the life and work of Bishop Nicholai, and — being analyzed in a wider historical context — it also provides new knowledge about the history of the Serbian Orthodox Church in that period.

Key words: Bishop Nicholai Velimirovich (1881–1956), Bishop Jovan Velimirović (1912–1989), Serbian Patriarch Gavriilo Dožić (1881–1950), Bishop Vasilije Kostić (1907–1978).

Личност Владике Николаја Велимировића у делима Епископа Јована Велимировића

Милош Мишковић

Православни богословски факултет Универзитета у Београду

✉ milosmiskovic94@gmail.com

Апстракт: Рад се бави описом Епископа Николаја у делима Епископа Јована Велимировића. Као синовац Епископа Николаја, и боравећи у његовој близини, Епископ Јован је имао прилику да буде сведок многих догађаја из живота свог стрица, као и круцијалних догађаја из историје Српске Православне Цркве у тој епохи. Дела Епископа Јована биће постављена у шири историјски контекст и помоћи ће у разумевању кључних догађаја из живота Епископа Николаја, као и судбоносних дешавања из историје Српске Православне Цркве у том периоду. Циљ рада је да се кроз анализу података из дела Епископа Јована стекне нови увид у живот Епископа Николаја.

Кључне речи: Епископ Николај Велимировић (1881–1956), Епископ Јован Велимировић (1912–1989), Патријарх српски Гаврило Дожић (1881–1950), Епископ Василије Костић (1907–1978).

Увод

Епископ шабачко-ваљевски Јован Велимировић (1912–1989), синовац Епископа Николаја Велимировића, био је епископ на катедри Епархије шабачко-ваљевске од 1960. до 1989. године.

Боравио је у близини Владике Николаја од другог разреда гимназије и имао прилику да буде сведок многих догађаја у животу свог стрица. С њим се растао тек 1944. године, када су Немци Патријарха Гаврила и Епископа Николаја одвели из манастира Војловице у логор Дахау.

Епископ Јован је написао три дела о Епископу Николају: мемоаре „Сећања Епископа Јована на Епископа Николаја Велимировића“ и два краћа чланка у листу *Глас Цркве*. Сва три дела била су објављена после смрти Епископа Јована. Ова дела биће постављена у шири историјски контекст и помоћи ће у разумевању круцијалних догађаја из живота Епископа Николаја, као и судбоносних дешавања из историје Српске Православне Цркве у том периоду. Циљ рада је да се кроз анализу података из дела Епископа Јована стекне нови увид у живот Епископа Николаја.

Порекло и детињство Владике Николаја

Казивање о Владици Николају Епископ Јован почиње изношењем породичне историје породице Велимировић. Према породичном предању, Велимировићи потичу од Антонија (Анте) Јовановића, начелника среза подгорског, сахрањеног у манастиру Ћелије. О његовим родитељима, као и о времену досељавања из Сребренице у Босни, није имао тачних података. Антоније је имао двојицу синова, Велимира и Симу, а према неким изворима имао је и тре-

ћег, Радосава. Од њих су настале породице: Велимировић, Симић и Радосављевић, које и данас постоје у Лелићу. Антонија Јовановића помиње Јоаким Вујић у свом „Путешествију“: наводи да је 1828. године, путујући од манастира Пустиње у манастир Ћелије, ишао преко Лелића, где је срео Антонија Јовановића и разговарао са њим. Никола је био најстарије дете из брака Драгомира и Катарине; рођен је 23. децембра 1880. године (по старом календару) и био крштен у манастиру Ћелије, који је тада био претворен у парохијску цркву. Његови родитељи су имали укупно деветоро деце, од којих је осморо преминуло за живота родитеља; само је Никола надживео родитеље. Сва браћа и сестре умрли су као одрасли и зрели људи, од разних болести, а само је један погинуо у рату 1914. године (епископ Јован не наводи име брата који је погинуо у рату: то је био Душан, отац Епископа Јована).¹

¹ Епископ Јован Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, у Свештеник Милисав Д. Протић, *Николај — био-библиографија: 1880–1941* (Шабац: Епархија шабачка, 2012), 455–456. У чланку који су написали Зоран Радојичић и Мирко С. Бојанић (Зоран Радојичић, Мирко С. Бојанић, „Велимировићи Владике Николаја“, *Гласник: годишњак Међуојштинској историјској архиви Ваљево*, бр. 32 (1998): 166–179) исправљени су недостаци и празнине у родослову Велимировића. Према њиховом истраживању, преци Велимировића доселили су се половином 18. века из Осата у Босни. Из Осата су се доселила браћа Милован и Миливоје Станисављевић, а са њима и братучед Јован, који се могао презивати Симеоновић или краће Симић. Јованов најстарији син звао се Симеон, а друга двојица — Велимир и Антоније. Радојичић и Бојанић дају прецизан родослов Велимировића, почевши од потомака Јована. Они наводе тачну годину венчања његових родитеља (Драгомир и Катарина, рођ. Филиповић из Стрмне Горе, венчали су се 27. 11. 1879), као и године рођења и смрти Владике Николаја, те његове браће и сестара. На крају чланка, аутори дају напомену да су датуме датирани према новом календару, а разлика између старог и новог календара у 19. веку је износила 12 дана. У биографији др Димитрија Најдановића, коју је у склопу едиције *Изабраних дела о Владици Николају* приредио Љубомир Ранковић (Димитрије Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, у *О Владици Николају*, *Изабрана дела*, књ. XXV, пр. Љубомир Ранковић, 7–79, Ваљево: Глас Цркве, 2000), приређивач је изнео кратки сепарат из чланка Радојичића и Бојанића. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 11–13.)

Пре него што се упустио у изношење детаља о школовању младог Николе, Епископ Јован је описао опасност која је младом Николи претила од хајдука. У другој половини 19. века била је развијена хајдучија, која није имала ослободилачки карактер — какав је био у време робовања Турцима — него је била усмерена на отмице и пљачке. У том периоду најпознатији хајдук, страх и трепет ваљевског краја, био је извесни Ђурђић. Са својом дружином послао је поруку Николином оцу Драгомиру да му на место које је он одабрао донесе одређену суму дуката; у супротном ће му они отети сина Николу, који је још био у колевци. Драгомир је уцену одбио и није однео новац хајдучима. Ђурђић се стога спремао да Николу отме из колибе, изван села где су Драгомир и његова супруга те године становали, према одлуци старешине задруге, ради прикупљања белог мрса. Катарина је у сумрак видела одсјај хајдучких пушака на превоју више колибе, где се зауставио Ђурђић са дружином. Зграбила је Николу и побегла у село. На Николину срећу, на одсуству из војске био је Николин стриц Љубомир, тада најбољи стрелац у српској војсци. Ђурђић је знао за то и пустио је Катарину да побегне у село, да се не би умешао Љубомир и све их побио.² Љубомир Ранковић у својој монографији о Владици Николају наводи да је Владика Николај као јеромонах у Енглеској упознао хајдука који га је као дете у колевци био уценио.³

² Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 457–458.

³ Јеромонах Николај је током свог боравка и рада за време за време Првог светског рата у Енглеској чуо од својих пријатеља да постоји један српски ресторан под називом „Српска кујна“ и посетио га је са циљем да проба нека од српских јела. У том ресторану је срео једног средовечног човека који је продавао књигу *Живот хајдука* (али у тексту монографије не пише име и презиме, па можемо претпоставити да је то тај Ђурђић). У разговору са Николајем признао је да је он тај хајдук чија су дела описивана у тој књизи. Николај га је питао за догађај о коме му је мајка причала, не откривајући свој идентитет, а некадашњи хајдук је потврдио причање његове мајке. На крају, Николај му је у хотелу, где је одвео свог саговорника на преноћиште, открио да је он то дете из Лелића које је он уценио. Некадашњи хајдук је од њега узео благослов, пријавио се као добровољац у

Школовање младог Николе и његов рад у просвети

Млади Никола био је уписан у први разред основне школе, која је била при манастиру Ђелије. Николин отац био је старешина задруге; да му се не би приговарало да је свог сина уписао у школу као старешина, за програм образовања предложио је синовца Атанасија, што се и прихватило. Према сведочанству Епископа Јована, Атанасијевом оцу није било право што је његов син послат у школу, па је правио пометњу у задрузи. Драгомир је поново сазвао задругу; пошто је Атанасијев отац изјавио да свог сина неће да шаље у школу, Драгомир је одлучио да пошаље свог сина Николу. Епископ Николај се радо сећао школе у манастиру Ђелије и о њој је говорио са великим пијететом.⁴

Протојереј Димитрије Најдановић наводи име Николиног учитеља: Михаило Ступаревић; он је у младом Николи будио родољубива осећања. Учитељ Михаило никада није имао бољег ђака од Николе, па је настојао да Никола настави школовање у ваљевској гимназији.⁵ Како сведочи Епископ Јован, по питању Николиног уписа у гимназију у задрузи Велимировића није било опирања, јер се до тада већ био показао као марљив ученик. Ваљевска гимназија је била на добром гласу, али није нудила потпуно образовање, јер је имала само шест разреда. Никола је у гимназији био одличан ученик, али су му трошкови становања и исхране

српску војску и касније погинуо на Солунском фронту. Љубомир Ранковић, *Свети Владика Николај: живои и дело* (Шабац: Глас Цркве, 2013), 64.

⁴ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 458–459.

⁵ Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 14–17. Најдановић нам наводи да се током школовања мали Никола умало није удавио приликом купања у реци Градац, која протиче испод манастира Ђелије. Од даљења га је спасио Сретен Савић из Доњих Лесковица. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 15.

представљали велики проблем. Епископ Јован доноси неке податке о школовању у гимназији, али, према његовом сведочанству, Владика Николај је, упркос инсистирању синовца да му се подробније исприча о том периоду образовања, вешто избегавао да му говори на ту тему.⁶ По завршетку гимназије, Никола је, после дугог размишљања и консултовања, одлучио да је најбоље и најрентабилније да се упише на Војну академију у Београду. Конкурсна комисија га је одбила, зато што је био неухрањен и што није имао потребан обим груди. Неко је Николи тада рекао да је у току и конкурс за упис у последњу класу такозване ‘старе београдске богословије’, а примао се неограничени број ученика. Никола се пријавио и био је примљен у Богословију 1898. године. Та генерација је била веома бројна — имала је неколико одељења; доцније, према сведочењу Епископа Јована, ученици ове класе руководили су Српском Православном Црквом са великим успехом.⁷

Већина Николиних другова завршила је један или два разреда више него што је било тражено за упис у богословију; за овакав ниво образовања ученика био је потребан и одговарајући наставни кадар. Стара богословија је нешто дуже од шездесет година постојања школовала црквени и просветни кадар Српске Цркве и државе и тако испунила насушну потребу државе и Цркве. Никола је у Београду тешко живео, јер богословија није била интернатски уређена,

---

⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 459–460. Како наводи Љубомир Ранковић у својој монографији, ваљевска гимназија је била на добром гласу и њени ђаци су били запажени на факултету у Београду и Европи. У гимназији је Никола показао велики таленат за књижевност и писање; тада је и одлучио да се посвети науци и да настави даље образовање на вишим школама. Ранковић, *Свети Владика Николај*, 21.

⁷ Поред Епископа Николаја Велимировића, последњу класу старе београдске богословије завршили су и Митрополит скопски Јосиф Цвијовић, Епископ нишки Јован Илић и проф. др Јордан Илић, професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Епископ Николај је Богословију завршио 1902. године, а матурантски пано његове генерације налази се у Богословији Светог Саве у Београду.

па је морао да станује приватно, а отац му је слао мало новаца, тако да је морао да живи у влажном и мемљивом стану; због тога је добио болест по имену шкрофуле, од које се излечио тек током боравка у Швајцарској. За време школовања упознао се са протом Алексом Илићем, уредником часописа „Хришћански весник“; прота га је ангажовао ради експедиције часописа, тако да је захваљујући том послу могао да поправи своје материјално стање.⁸

По завршетку Богословије 1902. године био је ослобођен војске као неспособан, због неухрањености и шкрофула, те постављен за учитеља у селу Драчић, десетак километара јужно од Ваљева. Ту се спријатељио са свештеником Савом Поповићем. Прота Алекса Илић се интересовао за Николу, и ако му се дуже времена не би јавио или написао чланак за часопис, писао би свештенику Сави. Епископ Јован приказује узаврелу политичку ситуацију и партијску борбу у Србији, у шта је било укључено и свештенство. Никола је остао неутралан и није се мешао у политику; тим ставом је некеме засметао и указом министра Љубе Давидовића 1904. био је премештен за управитеља школе у селу Лесковице. Ради лечења од шкрофула лекари су му препоручили боравак на приморју и он је неколико година за време рас-

⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 460–462. Стара богословија престала је са радом 1903. године, а нова богословија је почела са радом 1900. године, тако да су у периоду између 1900. и 1903. године паралелно постојале две богословије. Игнатије Марковић наводи да је у старој богословији предавало 87 предавача и да је у њој школовано 2680 ученика. Сва виша јерархија после Митрополита Петра, закључно са епископима у време Митрополита Димитрија, проистекла је из ове богословије; многи су били и професори тог училишта. Поред тога, у време када су осниване високе школске, националне и културне институције српског народа, ученици и професори Београдске богословије дали су немерљив допринос оснивању тих институција. Игнатије Марковић, *Сімо сегодгесей йейі іодина Богословије Свейіой Саве у Беоіраду (1836–2011)* (Београд: Богословија Светог Саве, 2011), 103–105. Тако Игнатије Марковић у својој монографији посредно потврђује речи Епископа Јована о значају Београдске богословије. На крају његове монографије, у прилогу — где се налазе фотографије — налази се матурантски пано генерације Епископа Николаја.

пуста боравио у Херцег Новом (а и касније је боравио на приморју, у Швајцарској). Испрва му се није свиђао боравак у Боки, али је ју временом толико заволео да је у „Хришћанском веснику“ написао чланак о њој, који је касније изашао као сепарат. Према тврдњи Епископа Јована, то је једна од најлепших песама о лепоти Боке.⁹

Школовање у иностранству и рад у Богословији Светог Саве

Како наводи Епископ Јован, о Николином службовању о Лесковицама није остало пуно података. Никола се тада спремао за одлазак на старокатолички факултет у Берну, претходно одбивши да иде на школовање у Русију. Био је други студент који је отишао на школовање у Берн.¹⁰

Из записа Епископа Јована не зна се тачно време школовања Николе Велимировића на факултету у Берну. Ангела Берлис наводи да је Никола по добијању стипендије од Министарства просвете и црквених дела краљевине Србије прво отишао у Хале, где је боравио од новембра 1905. до августа 1906. године (претпостављамо да је тамо био са циљем изучавања немачког језика пре уписа на старокатолички факултет). У Берну је студирао од октобра 1906. до јула/августа 1908. и од априла 1909. до јула/августа исте године.¹¹

⁹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 463–464.

¹⁰ Први студент који је отишао у Берн био је Чеда Марјановић, професор-катихета. Доцније ће велики број студената ићи у Берн на школовање. Епископ Јован, поред Чеди Марјановића, наводи и следеће Николајеве другове из богословије: Владиду Јована Илића и његовог брата, те професора Јордана Илића. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 464–465.

¹¹ Angela Berlis, “Serbian Orthodox Presence in Switzerland in the Early Twentieth Century: Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern,” in *Serbia and the Church of England: The First World War and a New Ecu-
menism*, ed. Mark D. Chapman and Bogdan Lubardić (Cham, Switzerland: Pal-

Николино школовање у Берну било је безбрижно: по речима Епископа Јована, добра стипендија му је омогућавала пристојан живот и прилику да одлази на друге факултете по Немачкој и на њима слуша предавања истакнутих професора, по читаве семестре, док је испите полагао на матичном факултету. Пошто је положио дипломске испите, докторирао је на тему: *Вера айосѿиола у васкрсење Хрисѿово као основна доѿма айосѿиолске Цркве*. Тезу је написао на немачком језику.¹² Докторске испите је полагао у периоду од 15. до 18. јула, а докторирао је 18. јула 1908. са оценом *summa cum laude*. Исте године је добио прву награду факултета за свој рад.¹³ Епископ Јован наводи да је Никола после докторирања дошао у Београд, са намером да обезбеди стипендију за Оксфорд. Испрва му је Министарство укинуло дотадашњу стипендију и није хтело да га шаље на даље школовање, али је на интервенцију проте Алексе Илића и неких његових пријатеља добио стипендију за даље школовање у Енглеској. Како наводи Епископ Јован, тамо је завршио Филозофски факултет и докторирао на тему „Философија Берклија“, али је тезу бранио у Женеви, на француском језику.¹⁴

Први Николин боравак у Енглеској био је од касне јесење 1908. до пролећа 1909. године; тамо је провео један семестар док је припремао своју другу докторску тезу. Из Ен-

---

grave Macmillan, 2022), 56–57.

¹² Назив тезе на немачком језику гласи: „Der Glaube an der Auferstehung Christi als Grunddogma der Apostolischen Kirche“. Ангела Берлис доноси податак и о његовом ментору докторске дисертације. Дисертацију је израдио под менторством Едуарда Херцога, професора Новог Завета на католичком теолошком факултету и епископа старокатоличке Цркве у Швајцарској. Berlis, “Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern,” 58. Од 58. до 60. стране Берлис даје кратак опис дисертације.

¹³ Berlis, “Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern,” 60–61.

¹⁴ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 465–466. Приређивач „Сећања Епископа Јована“, Љубомир Ранковић, није могао да пронађе текст Владичине дисертације, нити ју је нашао у Владичиној биографији. У његовој монографији налазимо податак да је Никола Велимировић докторирао 1908. године. Ранковић, *Свети Владика Николај*, 30.

глеске се јавио свом ментору Херцогу и у писму му изнео да узима часове — али није навео које, као и да се бави рецепцијом учења кардинала Њумана.¹⁵ Код Епископа Јована не налазимо сведочанства о другом докторату Николе Велимировића у Берну,¹⁶ а код Ангеле Берлис налазимо податак да је приликом боравка у Берну у периоду од априла до јула/августа 1909. године одбранио своју другу докторску дисертацију. Дисертацију је одбранио на Филозофском факултету Универзитета у Берну под менторством старокатоличког професора Филипа Вокера. Наслов тезе је био: *Француско-словенске борбе у Боки Кошторској (1806–1814)* (наслов на немачком: *Französisch-slavische Kämpfe in der Bocca di Cattaro (1806–1814)*). На захтев његовог ментора, Филозофски факултет је прихватио ову дисертацију и оценио је оценом *magna cum laude*.¹⁷

Аутор наводи да по повратку у Београд Николи нису признали диплому факултета у Берну — јер није имао завршену гимназију. Стога је Никола био принуђен да положе седми и осми разред гимназије, као и матуру у Другој београдској гимназији. После тога га је Министарство поставило за суплента у Београдској богословији, са статусом свршеног студента Филозофског факултета и предавача световних предмета. Предавао је немачки језик, филозофију, логику, историју и друго.¹⁸

После прележане дизентерије отишао је до Митрополита и рекао да хоће да испуни обећање о монашењу. Митрополит га је послао у манастир Раковица, где га је после

¹⁵ Berlis, "Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern," 61.

¹⁶ Љубомир Ранковић у загради на страни 466. напомиње да је Николај у Берну стекао два доктората (један из теологије, други из историје). Љубомир Ранковић је тада био главни и одговорни уредник *Гласа Цркве*, па је он унео ту напомену у текст „Сећања“. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 466.

¹⁷ Berlis, "Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern," 62–63. На 63. и 64. страни, ауторка даје кратак опис садржаја дисертације.

¹⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 466.

двонедељног искушеништва замонашио старешина манастира, архимандрит Арсеније, 17. децембра 1909. године. У чин јерођакона рукоположен је 19. децембра исте године, а у чин јеромонаха наредног дана, те био је причислен братству манастира Раковица.¹⁹

Јеромонах Николај се прочуо као добар беседник, чиме је изазвао одушевљење у Београду. Међутим, својим не свакидашњим беседама и радовима изазвао је и подозрење више јерархије. Епископ Јован је навео пример да је Епископ шабачки Сергије забранио Николају да одржи беседу у шабачкој цркви. Свештенство и Николај нису ту забрану испоштовали, тако да Николај јесте одржао беседу у пуној цркви. Недуго после тога Митрополит и остали епископи стекли су уверење да Николај својим беседама уноси протестантски дух у Цркву, тако да је он био принуђен да поднесе оставку на место суплента у београдској богословији и да се упише на Духовну академију у Петрограду.²⁰

Епископ Јован и протојереј Димитрије Најдановић слажу се у својим извештајима да је Николај отишао у Петроградску духовну академију, уписавши се тамо као свршени богослов, не помињући своје завршене факултете и докторате, нити показујући ректору Академије писмо препоруке Митрополита Димитрија. Остао је непознат, док се за време дискусија са професорима и студентима није толико истакао да је ректор Духовне ака-

¹⁹ Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 18. Код Епископа Јована помиње се само на страни 466. да се Никола замонашио у Раковици и узео име Николај. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 466.

²⁰ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 467–468. Јеромонах Николај се првобитно опирао жељи Митрополита Димитрија, јер је сматрао за понижење да се после два доктората упише као почетник у Духовну академију. Митрополит је инсистирао да иде у Русију и да се тамо „оправослави“, јер је до тада студирао на Западу; тек после завршене Академије могао је да рачуна на службу у богословији, сходно тадашњем Закону о богословијама. Николај је испрва одбијао да иде, али је прота Алекса успео да га приволи да послуша Митрополита и оде у Русију. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 20.

демије, Митрополит Антоније, писао Митрополиту Димитрију о ученом јеромонаху Николају, који се у диспутима са професорима и студентима прославио. Николај је од обер-прокурора Светог Синода,²¹ добио бесплатну возну карту и тако је успео да пропутује Русију, посети њене велике светиње, као и да упозна организацију и рад Руске Православне Цркве. У Русији је написао већи део докторске дисертације и рукопис је донео са собом у Србију. Одлазећи у Лондон да се бори за 'српску ствар' током Првог светског рата, кутију у којој је био рукопис и новац предао је свом пријатељу Димитрију Рошу, са молбом да чува кутију, не рекавши шта се налази у њој. Приликом повлачења из Албаније, Рош ју је у Краљеву оставио једној жени на чување. После рата се тај рукопис појавио под туђим именом, а Владика Николај никад није хтео да каже свом синовцу ко је тај човек који је под својим именом објавио његово дело.²²

У капиталној монографији професора Владислава Пузовића налазимо податке који бацају ново светло на боравак јеромонаха Николаја у Русији, а који не постоје у делима његовог синовца, као ни у делу проте Најдановића. Наиме, у архиви Кијевске духовне академије налази се податак да су документа Николе Велимировића приспела у Академију 1902. године, а да се Никола Велимировић није појавио на испиту; док у архиви дореволюционарне Санктпетербуршке духовне академије не постоје подаци о ње-

²¹ Епископ Јован наводи да је јеромонах Николај добио бесплатну возну карту од обер-прокурора Светог Синода, Побједоносцева. Међутим, у време када је јеромонах Николај боравио у Русији, обер-прокурор Светог Синода био је Сергеј Михајлович Лукјанов. Сергеј Михајлович Лукјанов био је обер-прокурор Светог Синода од 5. фебруара 1909. године до 2. маја 1911. године.

²² Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 20, 21; Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 467–468. Код Епископа Јована не налазимо датум одласка јеромонаха Николаја на студије у Петроград, док код Најдановића налазимо да је отишао у јануару 1910. године.

говом студирању.²³ Из овог се може закључити да је код Николе Велимировића постојала намера да упише Духовну академију после завршене богословије, али да је уместо тога био послат на учитељску службу у свој родни крај.

Код Епископа Јована не налазимо податак колико је времена јеромонах Николај провео у Русији, док код Најдановића налазимо податак да је 10. маја 1911. године Николај био позван да се врати у Србију, јер су Митрополит и епископи планирали да га изаберу за епископа на упражњену нишку катедру. Николај се вратио, а за епископа је изабран архимандрит Доментијан.²⁴

Епископ охридски и битољски

У делу Епископа Јована не налазимо податке о првом столовању Епископа Николаја на катедри Епархије жичке. Јеромонах Николај био је изабран за епископа Жичке епархије 1919. године, а после 18 месеци — за епископа Охридске епархије.

Код проте Најдановића налазимо податке да је током свог првог управљања Жичком епархијом Епископ Николај био ангажован за мисије државног и црквеног значаја, тако да је често био одсутан из епархије. Крајем децембра 1920.

²³ Владислав Пузовић, *Руски џушеви српској богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917* (Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду — ЈП Службени гласник, 2017), 480.

²⁴ Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 22. Вративши се у Србију, јеромонах Николај је наставио рад као наставник у Београдској богословији. По повратку са одсуства, тј. са школовања у Русији, изабран је за васпитача и књижничара школске књижнице. Школске 1911/1912. предавао је Филозофију и Општу историју, а касније и Педагогију. Водио се као наставник богословије до краја Првог светског рата, а Свети архијерејски сабор га је 1919. изабрао за епископа жичког. Марковић, *Сво седамдесет и пет година Богословије Светиој Саве у Београду*, 133, фн. 307.

године Епископ Николај је био премештен у Охридску епархију, али је због државног интереса — да држи предавања по америчким црквама и универзитетима — отишао у Америку и тамо остао неколико месеци. По повратку се задржао у Београду, учествујући у раду Светог Архијерејског Синода, а крајем јула 1921. дошао је у своју нову резиденцију, у Охрид.²⁵

О разлогу премештаја Епископа Николаја у Охридску епархију код Најдановића не налазимо објашњења; међутим, Епископ Јован нам доноси истину: у Охрид је био премештен по казни, због блакости према свештеницима у Жичкој епархији тј. због толерисања другог брака појединих свештеника.²⁶ Тврдњи Епископа Јована треба поклонити пуно поверење, јер је он као синовац Епископа Николаја био упућен у прави разлог премештаја. Поред тога, млади Јован је од другог разреда гимназије живео у Охриду, где је завршио гимназију, тако да је до Николајевог премештаја у Жичку епархију био у близини свог стрица.

²⁵ Крајем 1919. године, са благословом Цркве, а по жељи државног врха, боравио је у Лондону; док је у мају 1920. године био у Атини и Цариграду, ради саветовања о питању другог свештеничког брака. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 30–32.

²⁶ Покрет за други брак свештеника појавио се по завршетку Првог светског рата. Српска Православна Црква је ради решавања тог проблема имала саветовање са Васељенском Патријаршијом у Цариграду, јер нису хтели да самостално решавају питање другобрачних свештеника. Јерарси Цариградске Патријаршије саветовали су српским епископима да њихова Црква има право да поступи по правилима црквеног живота, али да сваки случај понаособ оцени. Сабор Српске Цркве је крајем 1920. донео одлуку да се настави са ранијом праксом по питању другог свештеничког брака, тј. да је други брак за свештенике забрањен. Проблем је био велики, а бројни свештеници су били другобрачни или су то намеравали да постану, тако да је Главни одбор Српског православног свештеничког удружења молио министра вера да посредује код Светог Архијерејског Сабора да се саборска одлука обустави или одложи. Када је Епископ Николај отишао на Охридску епархију, један број свештеника је сматрао да их је изневерио по питању другог свештеничког брака, јер им је прећутно одобравао склапање другог брака, а на Сабору је устао против другог свештеничког брака и тиме је њих, те свештенике, оставио саме и без помоћи. Ивица Чаировић, Миломир Тодоровић, *Служење и сведочење ирройјереја Љубисава Д. Појовића (1881–1966)* (Крагујевац: Каленић, 2019), 103–110.

После Првог светског рата, у Цркви је постојао велики покрет за други брак свештеника. Немали број њих се по други пут оженио, а чак су и једни друге венчавали. Аутор није знао став Епископа Николаја према том питању, али је било очигледно да Николај није предузимао санкције према тим свештеницима, него да их је трпео; то му је узето као кривица и због тога је био премештен у Охрид, а данас, како аутор наводи — а то су 80-е године прошлог века — Цариградска Патријаршија признаје други брак свештеника као легалан. Епископ Николај није био устоличен и није званично примио епархију, како је обичај, што је јединствени случај у Српској Православној Цркви. Свештеници у Охридској епархији су веома скромно живели: били су пароси у својим родним местима и преко недеље су обрађивали своје породично имање, а недељом и празником су вршили литургију. Држава је Епископу Николају доставила списак пробугарски оријентисаних свештеника, које је требало пензионисати или сменити. Епископ Николај их је заштитио од државне власти и због тога је имао неприлике са чиновницима, па чак и са министрима; а у неким случајевима начелници су били премештани са својих положаја, на интервенцију Епископа Николаја, због насиља над свештеницима.²⁷

Епископ Николај је добио на управу Охридску епархију, која је била веома сиромашна. Састојала се од три среза и имала је укупно 30 полуписмених свештеника, бивших егзархиста или патријаршиста, који су једва могли да нешто прочитају или напишу. Лишен превелике администрације, Епископ Николај је могао да се посвети молитви и научном раду. Епископ Јован описује скромне услове живота Епископа Николаја у Охриду. Охрид је имао око 40 цркава, оспособљених за богослужење, али је велики број њих потребовао обнову. Две примарне ствари које је Епископ Николај урадио док је столовао у Охриду биле

---

²⁷ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 481–485.

су: обнова монаштва и благ однос према прогрчки и про-бугарски оријентисаном свештенству. Дошавши у Охрид, Епископ Николај је био у близини Свете Горе и на њој је сваке године проводио по месец дана. Обишао је све њене манастире, пештернике и испоснике по разним местима, а са Свете Горе се враћао са свескама у којима је водио белешке из својих разговора са монасима. Владика је успео да обогати епархијску библиотеку у Охриду, купујући велику број књига на Светој Гори.²⁸

Од 1926. почиње обнова монаштва у Српској Православној Цркви, јер су од те године код Владике почели да долазе богомољци из централне Србије, на духовне разговоре, а велики број њих и ради монашења и ступања у манастир. Као најзначајније ученике Епископ Јован истиче др Радоја Арсовића — ког је Епископ Николај замонашио под именом Јаков, а који је касније сахрањен је у манастиру Тумане — и др Јову Тодоровића — лекара из Ђуприје, који је желео да се замонаши, али ком Владика то није дозволио док не удоми својих пет неударних сестара. Поред тога, Епископ Николај је успео да обнови женско монаштво, које је у Српској Цркви било ретко. Створио је први женски манастир у Калишту; он је постао база и расадник женског монаштва у Српској Цркви.²⁹

Епископ Јован помиње 1926. годину као почетак обнове монаштва у Српској Православној Цркви. Тада одржао Први народни православни сабор — 13. и 14. септембра 1926. године — у манастиру Драча. За председника Православне народне хришћанске заједнице и Савеза братства православних хришћана био је изабран Епископ Николај.³⁰ Епископ Јован ову годину означава као почетак бо-

²⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 474–480.

²⁹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 480–481.

³⁰ Драган Суботић, *Ејскај Николај и православно бојомољачки йокреј. Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Јујославији 1920–1941* (Београд: Нова Искра, 1996), 68–69. Епископ Николај је почетком 1920. године, на предлог Милана Бозољца, државног економа из Јагодине, са-

гомољачког покрета, из којег се регрутовало монаштво у Српској Православној Цркви.

Други светски рат је прекинуо ширење богомољачког покрета и умножење монаштва у манастирима.

Године 1930. долази до ароданције епархије, тако што су Охридска и Битољска епархија биле уједињене: Битољ је постао седиште епархије, а Охрид само архијерејско намесништво. Епископ Јован истиче да се Владика Николај бавио харитативном делатношћу. Битољ је био вишенационални град са великим бројем становника, али је имао доста сиротиње. Владика је основао народну кухињу и дечје сиротиште „Богдај“.³¹ У народној кухињи и у сиротишту

звао неколико виђених људи на састанак у Београду, а расправљано је о покретању једног побожног листа за народ. Лист је добио име *Бојомољак* и изашао је у само два броја. Иако је лист угашен, у народу се појавио велики покрет који је био покренут овим листом. Суботић, *Епископ Николај и његови православнобојомољачки њокреји*, 67.

³¹ Дечје сиротиште „Богдај“ Епископ Николај је поверио на управу Нада Аџић, која је је нешто пре тога дошла код Владике и саопштила му своју жељу да се замонаши. Како сведочи Епископ Јован, ако је неко хтео да орасположи Владика, требало је само да започне причу о „Богдају“. То сиротиште је добило име по једном извору воде, који се налазио у дворишту сиротишта. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 487. Дечје сиротиште је било отворено 1. децембра 1935; до краја децембра имали су тридесеторо пријављене деце. Највећу помоћ „Богдај“ је добио од Југословенске уније за заштиту деце, из фонда Краља Александра; затим од Патријарха Варнаве, Жичке епархије, разних министарстава, дародаваца из Београда, рођака Надежде Аџић, а и сама средина је позитивно реаговала на ту установу, тако да су и они помагали, али је већина хтела да остане анонимна. Сиротиште је радило до бугарске окупације Битоља 1941. године, када се Нада Аџић са сестрама преселила у Трстеник и при Цркви Светог Николе, 5. јануара 1942, основала установу за децу без родитеља. Љиљана П. Станков, „Свети посао, са пуно љубави и душе — добротворни рад Надежде Аџић у Београду и Битољу“, у *Игуманија Ана (Аџић) — оличење њосвећеносији (Зборник радова њоводом 120 јодина од рођења и 70 јодина од њримања монашкој чина)*, ур. проф. др Илијана Чутура, Оливер Ђорђевић (Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019), 53–56. О кореспонденцији Владике Николаја са Надеждом Аџић постоји књига коју је издао манастир Враћевшница. Николај Велимировић, Ана Аџић, *Бојодај–Бийољ* (Горњи Милановац: Манастир Враћевшница, 2019).

били су збринути сви, без обзира на веру и нацију. „Богдај“ није у пуном смислу био сиротиште: у њему су деца боравила током дана и тамо се хранила, а увече су ишла својим кућама, на спавање. Владика је веома волео „Богдај“ и није било дана да га није посетио и проводио време са децом.³²

Битољска богословија је била саграђена док је надлежни епископ у Битољу био Епископ Јосиф Цвијовић,³³ тако да је Владика Николај затекао изграђену богословију. Богословију је често обилазио и држао предавања богословима. Њу је посетио и Патријарх Варнава,³⁴ а у част његовог доласка била је подигнута чесма посвећена Светом Сави. Битољска богословија је била у то време највећа богословија Српске Цркве. Имала је 200 богослова и 100 питомаца, који су учили гимназију и спремали се за богословију, а становали су у богословском интернату. Ту су се школовали Срби, Албанци, Грци из Корче и јужне Албаније, Чеси и Поткарпатски Руси. Страни богослови били су најбоља пропаганда Срп-

³² Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 486–487.

³³ Владика Николај јесте затекао изграђену богословију када је дошао у Битољ, али је он, заједно са тадашњим Епископом битољским Јосифом (Цвијовићем), поднео меморандум министру вера Миливоју Јовановићу да се богословија у Битољу отвори. Министар вера је меморандум Епископа Јосифа (коме се на крају потписом придружио Епископ Николај, написавши да се слаже са његовим предлогом и придружује његовој молби), као и одлуку Светог архијерејског Сабора о оснивању Битољске богословије, поднео пред Министарски савет, ком је председавао Никола Пашић. Министарски савет је 5. октобра 1921. године донео одлуку о оснивању Богословије у Битољу. Крајем 1936. године за суплента у Богословији постављен је Јован Велимировић. Будимир Кокотовић, „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“, *Николајево сјудује*, година II, бр. 4 (2022): 369–370: 384.

³⁴ Патријарх Варнава је посетио Битољ у периоду између 6. и 10. новембра 1936. године. Дана 9. новембра Патријарх је посетио Богословију, у пратњи Епископа охридско-битољског Николаја и умировљеног пећког Јеротеја (Гавриловића); том приликом је осветио Светосавску спомен-чесму. Кокотовић, „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“, 383–384. Епископ Јован наводи да је спомен-чесма подигнута у спомен доласка Патријарха у посету Богословији. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 487.

ске Цркве и Краљевине Југославије, а ти свршени богослови били су главна снага Чешке Цркве и Албанске Цркве.³⁵

Епископ Јован прави пресек и осврт на Николајев рад у Светом Архијерејском Синоду, у ком је Николај, током четворогодишњег мандата, био главни помоћник Патријарха и покретач многих акција. У време Конкордатске кризе Патријарх Варнава и Епископ Николај били су главни борци против конкордата. Аутор описује стање у епископату Српске Цркве и њихов однос према конкордату. Већина епископа била је против, а највише критика је било упућено Митрополиту Гаврилу Дожићу, који је био лични пријатељ премијера Стојадиновића и који није јавно иступао против њега, што му је црногорско свештенство снажно замерало. После смрти Патријарха Варнаве, када се упразнила патријаршијска катедра, премијер Стојадиновић је подржао избор Гаврила Дожића за патријарха и тиме му се одужио за неутралан став према конкордату и за лично пријатељство.³⁶

Николај као жички епископ

Након смрти Епископа жичког Јефрема Бојовића,³⁷ Епархија жичка се упразнила и краљ Александар је сутерисао Патријарху Варнави да се на жичку катедру постави Епископ Николај, који је у Македонији показао велике успехе. Владика се нарочито показао на социјалном пољу, у оснивању народне кухиње и дечјег сиротишта „Богдај“. О Владичином успеху прочуло се по целој држави, па су вести о томе стигле и до краља Александра. Српска Православна Црква је 1932. по-

³⁵ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 487–488.

³⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 489–492.

³⁷ Епископ жички Јефрем Бојовић, брат војводе српске војске, Петра Бојовића. Био је дугогодишњи професор у Богословији Светог Саве у Београду. Године 1920. био је изабран за епископа шабачког, да би исте године био премештен на жичку катедру, где је остао до упокојења, 1933. године.

слала делегацију у Бугарску³⁸ и као шефа делегације одредила Владика Николаја. Он је по повратку поднео исцрпан реферат краљу Александру, који је био задовољан и пожелео је да му Николај буде ближе. Аутор напомиње шта је био узрок томе што је Епископ Николај после Првог светског рата био у немилости краља Александра. Николај је био против Солунског процеса, који се водио против пуковника Драгутина Димитријевића Аписа и његових сарадника, јер је сматрао да ће тај процес компромитовати Србе код Савезника; чак је преко српског посланика у Лондону послао депешу тадашњем регенту Александру. Лоши односи су се продужили и после рата, све до 1932. године. Краљ је намеравао да се крунише у Жичи и хтео је да у њој направи репрезентативни манастир. Његова намера није успела да се спроведе у дело, јер је краљ страдао у Марсеју 9. октобра 1934. године.³⁹

После смрти Владике Јефрема, Владика Николај је постављен за администратора епархије, а тек је 1936. изабран је за епархијског епископа.⁴⁰ Први потез Владике Николаја било је премештање седишта епархије из Чачка у Краљево, чиме се замерио Чачанима. Озлојеђеност Чачана је била велика, а Епископ Јован наводи случај из свог боравака у Америци, када му је чачански адвокат Мија Алексић, емигрант

³⁸ Према сведочанству проте Најдановића, конференција је била одржана крајем априла и почетком маја. Оба заседања конференције била су одржана у Софији (једна у дворани Синода, друга у Митрополији, уз цркву у којој почивају мошти Светог краља Милутина). Владика Николај је успео да промени став бугарске јавности према југословенској делегацији; наиме, до њиховог доласка била је непријатељски настројена, посебно према вођи делегације, Епископу Николају. Касније, у току рада конференције, а нарочито после донете резолуције, иста та јавност је променила мишљење према Епископу Николају и у штампи доносила његове говоре. Најдановић, „Биографија Владике Николаја“, 35–36.

³⁹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 492–494.

⁴⁰ Милош Матијевић наводи да је Епископ Николај на жичку катедру прешао по својој жељи, као и по жељи народа те епархије. Милош Матијевић, *Чачак, ѿрон Епархије жичке (1831–1934). Црквена историја Чачка и околине у документима Архива Српске Православне Цркве* (Београд: Архив Српске Православне Цркве — Чачак: Међуопштински архив; 2016), 15.

у Чикагу, рекао да Владика Николај није поступио исправно што је седиште епархије преместио из Чачка у Краљево.⁴¹

По премештању седишта Владика је одмах приступио обновити Жиче. Епископ Јован описује шта је све урађено у Жичи и какве је планове имао Епископ Николај — а који се нису испунили због избијања Другог светског рата.⁴² Владика Николај је наставио харитативну делатност, започету у Македонији, тако што је основао ђачке кухиње у Краљеву, Чачку, Горњем Милановцу и Трстенику.⁴³ Епископ Јо-

⁴¹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 494–496. Владика Николај је већ током свог администрирања Епархијом жичком 1934. године пребацио седиште епархије у Краљево, док је у Чачку било привремено седиште. То се види из статистике коју је Црквени суд Епархије жичке упутио Светом архијерејском Синоду исте године. После устоличења, Епископ Николај дефинитивно пребацује седиште епархије у Краљево. Матијевић, *Чачак, џрон Епархије жичке (1831–1934)*, 15.

⁴² Епископ Јован помиње план прављења националне галерије, која би садржала историју српског народа, представљену у сликама. Он наводи само састав прве две собе. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 497. Архимандрит Јован Радосављевић, који је боравио у Жичи као искушеник пре Другог светског рата, у свом чланку наводи шта је све у Жичи било изграђено пре рата. Поред тога, и он спомиње план о галерији која би садржала историју српског народа, представљену у сликама. О намери за формирање те галерије он је чуо од Епископа Јована. Према његовом казивању, Епископ Јован му је рекао да би та галерија била подељена на пет циклуса: први би представљао досељавање Срба на Балканско полуострво и примање хришћанства; други — период Немањића са Светим Савом и Жичом; трећи — Лазаревиће, Косово, турско ропство и робовање српског народа; четврти — устаничке ратове под Карађорђеом и Милошем; пети — ослобођење и обнову Српске Цркве, тј. Патријаршије и Српског народа. Поред тога, Жича би имала 12 олтара и звонару са 12 звона, у част 12 апостола; тако је било планирано да се уведе не само светогорски типик, него и даноноћно богослужење. Архимандрит Јован (Радосављевић), „Сећања на жичког Владика Николаја“, у *Свети Владика Николај Охридски и Жички: текстови и сведочења, симјосион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић) (Краљево: Манастир Жича. 2003), 489.

⁴³ У делу Епископа Јована налазимо податак ко је био управник тих дечјих домова и сиротишта. Домом у Трстенику је руководила Нада, која се, после протеривања из Битоља од стране Бугара, са својим сарадницима преселила у Трстеник, где је, по благослову Епископа Николаја, основала дечји дом. За разлику од Битоља, овај дечји дом је био екстернатског типа. Нада Аџић је, као и у Битољу, пожртвовано скупљала помоћ за децу у

ван наводи да су се кухиње издржавале од прилога манастира, парохија и верника — у натури и новцу. Он иступа са смелом критиком што та иницијатива није добила шире размере у Српској Православној Цркви. Његова критика је утемељена, због тога што је велики број манастира у Српској Цркви био богат а није помагао народ; тиме су изазивали озлојеђеност народа, који их је због тога критиковао. Епископ Јован сматра да би положај Цркве у периоду после Другог светског рата био доста бољи да су манастири помагали сиромаше, јер је, како наводи, сваки манастир могао да, без икаквих тешкоћа, издржава по једну породицу у свом месту. Поред харитативне делатности Епископ Николај је препородио манастире у Овчарско-кабларској клисури. Сви манастири су били обновљени, а, што је важније, кадровски су обновљени монаштвом. Од свих манастира најзначајнији и Владици Николају најмилији били су Преображење и Јовање. Епископ Николај је Љубостињу претворио у женски манастир, јер је краљица Марија, када је остала удовица, намеравала да се ту замонаши после пунолетства свог сина, младог краља Петра. Љубостиња је, по замисли краљице, требало да постане школа за девојке које би се припремале за монаштво. За разлику од Охрида, Владика Николај је у Жичкој епархији написао — по обиму и по садржини — мање значајна дела, што Епископ Јован објашњава његовим радом у епархијском црквеном суду и на обнови манастира. Владика Николај је променио име епархијског часописа „Жички преглед“ [= „Преглед Цркве Епархије жичке“] у „Благовесник“ [= „Жички благо-

дому. После рата су нове власти из дома одвеле здраву децу, а ту сместиле децу ометену у развоју. Нада и њене сараднице нису биле у могућности да пруже адекватну негу таквој деци, јер је дому био потребан и дефектолог, а не само обична нега; то је био разлог што је она са својим сарадницама напустила Трстеник. Ивица Љ. Камберовић, „Благоделање сестре Надежде Аџић у Битољу и Трстенику“, у *Иџуманија Ана (Аџић) — оличење њосвећености (Зборник радова њоводом 120 њодина од рођења и 70 њодина од њри-мања монашкој чина)* (Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019), 116–119.

весник“] и у скоро сваком броју објављивао је своје чланке, што је допринело угледу тог часописа.⁴⁴

Аутор у „Сећањима“ сада прелази на описивање села Лелић и подизања цркве у селу, задужбине Владике Николаја. Владика је цркву подигао на њиви свог оца Драгомира; пошто њива није излазила на пут, општина је извршила замену земље и власницима парцела које су се граничиле са Драгомировом парцелом, а излазиле су на пут, у замену за парцеле дала је општинску земљу. Црква је грађена у најгоре време, од 1927. до 1930. године, када је владала велика суша, а све материјалне трошкове око градње сносио је Епископ Николај. Трошкови су били неколико пута већи него што је погођено, а исплаћени су захваљујући Владичином хонорару који је добио као делегат Српске Православне Цркве на Светској конференцији мира у Америци.⁴⁵ Љубомир Ранковић наводи да су цркву у Лелићу осветили Епископ шабачко-ваљевски Михаило и Епископ охридски Николај, на Преображење 1929. године. Том приликом је Епископ Николај своје родитеље, Драгомира и Катарину, прогласио за ктиторе и задужбину ове светиње.⁴⁶

Боравак у Љубостињи и Војловици до доласка Патријарха Гаврила

Аутор „Сећања“ своју пажњу даље усмерава на опис заточеништва Епископа Николаја у Србији, до одвођења у логор Дахау. Епископ Јован је све време заточеништва провео са својим стрицем и захваљујући томе имамо драгоцене податке о заточеништву Епископа Николаја и Патријарха Гаврила.

---

⁴⁴ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 497–504.

⁴⁵ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 504–508.

⁴⁶ Ранковић, *Светији Владика Николај*, 104.

Окупацију земље Владика Николај је дочекао у Жичи. Немцима⁴⁷ је било познато пријатељство Николаја са Енглезима, па су га приморали да упути молбу Светом Архијерејском Синоду да га разреши управљања епархијом због 'нездравља', како аутор истиче, а да моли да му за заменика одреде Епископа штипског Викентија, кога су Бугари протерали из епархије. На Петровдан 1941. године Немци су пребацили Владика у манастир Љубостиња, где је остао до 3. децембра 1942. године. У манастиру Љубостиња⁴⁸ Владика је био ослобођен административних послова, па је само писао. Писао је толико много да је био проблем да му се обезбеди довољно хартије за писање, а била је велика несташница папира. Аутор наводи, по свом сећању, дела која је Владика написао у Љубостињи: „Теодул“, „Српски народ као теодул“, „Средњи систем“, „Индијска писма“, „Мудра игуманија љубостињска“, „Стослов о љубави“, „Зидање Љубостиње“, „Песме у десетерцу“, „Служба преподобне мајке Евгеније“, уз многе песме и песмице. Епископ Јован указује на то да је Владика Николај управљао епархијом, иако је званично био разрешен дужности, јер су сви по-

⁴⁷ Јереј Велибор Џомић дошао је до података из архива немачке полиције који су откривали разлоге утамничења Владике Николаја од стране Немаца: Владика Николај је у својим говорима називао Хитлера антихристом и прорицао је његову пропаст; манастир Жича је био упориште антинацистичког става Срба; Владика је имао добре везе са Англиканском Црквом; седам дана пре потписивања пакта имао је сусрет с генералом Симовићем и сматрали су да је он идејни творац пуча; да је 27. марта у поподневним часовима примио честитке од енглеског краља и Рузвелта; и, што је по њиховом мишљењу било најважније, сматрали су да је, као најутицајнији архијереј СПЦ, могао да поведе Србе у борбу против окупатора. Јереј Велибор Џомић, „Прилози за биографију Св. Владике Николаја у Другом светском рату“, у *Свети Владика Николај Охридски и Жички: њексјови и сведочења, симјосион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић) (Краљево: Манастир Жича. 2003), 427–428.

⁴⁸ Епископ Јован описује богослужбено правило које је Владика Николај увео у Љубостињи. У манастиру Љубостиња вршено је увече, али потпуно измењено и ново, јер је Владика увео мољење светитељима којих би могао да се сети, тако да је то мољење трајало преко сат времена. Владика се молило светитељима кроз песму, а сестре су то прихватале. Епископ Јован (Велимировић), „Цртице из живота Владике Николаја (Поздрав гости-ма о слави „Гласа Цркве“ у Ваљеву 1988. године)“, *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 22.

слови епархије ишли преко њега. Током његовог боравка де-сио се удружен напад четника и партизана на Краљево, што је изазвало немачку одмазду и стрељање цивилног становништва града Краљево. Владика Николај је покушао да интервенише код немачког команданта да се спречи стрељање, али без успеха. Током борби око Краљево бомбардована је Жича,⁴⁹ што је Владика Николај тешко поднео, али га је утешио један његов рођак (претпостављамо да је то био његов синовац, аутор овог дела, који, из скромности, није хтео да спомиње своје име). Бојећи се Николајевог утицаја у народу⁵⁰, Немци су одлучили да га склоне из његове епархије и пребацили су га у манастир Војловица, близу Панчева.⁵¹

Немци су у манастир Војловица,⁵² поред Владике Николаја, пребацили и јеромонаха Василија Костића, ко-

⁴⁹ Монографију о страдању манастира Жича и Студеница за време Другог светског рата написао је архимандрит Јован Радосављевић. Јован Радосављевић, *Живот и страдања Жиче и Студенице: пред рат, под окупаћором и после рата: (1938–1945)* (Нови Сад: Беседа, 2003).

⁵⁰ Епископ Јован доноси сведочанство о намери немачких власти да приликом рације у манастиру Љубостиња убију Владика Николаја, али тако да то не изгледа као да је извршено намерно. На интервенцију појединих угледних људи и политичара, Немцима су предочене последице таквог чина и они су одустали од убиства. Епископ Јован (Велимировић), „Цртице из живота Владике Николаја“, 22. Јереј Велибор Џомић истиче неколико разлога за пребацивање Владике Николаја у Љубостињу: због одржавања контакта са устанцима; велики број свештеника је учествовао у јединицама Драже Михаиловића; постојала је опасност да четници изврше напад на Љубостињу и ослободе Владика, а то би покренуло широке народне масе и усмерило их на устанак против Немаца. Џомић, „Прилози за биографију Св. Владике Николаја у Другом светском рату“, 431–432.

⁵¹ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 509–515.

⁵² Овде долази до неслагања у извештајима Епископа Јована и Епископа жичког Василија (тада јеромонаха Василија, који је водио дневник током интернације у манастиру Војловица). Наиме, Епископ Јован наводи да је немачка војска 3. децембра 1942, у рану зору, опколила манастир Љубостиња и интернирце истог дана одвела у манастир Војловица. Велимировић, 505. Са друге стране, Епископ Василије сведочи да су 16. децембра у касним вечерњим часовима Немци опколили манастир и да су у пола дванаест увече кренули према Војловици. Василије Костић, Епископ жички, *Зайоченик манастира Војловице: дневник* (Панчево: Манастир Војловица, 2021), 7–12.

ји је до тада управљао манастиром Љубостиња, а на инсистирање Владике Николаја⁵³ са њима је пошао и његов синовац Јован. Владика и јеромонах Василије су директно спроведени за Војловицу, док је Јован одведен у Београд, где је преноћио у затвору, па је затим одведен у манастир. Аутор описује начин живота у манастиру⁵⁴, где је, за разлику од Љубостиње, био прави затворски режим. Затим описује братију у манастиру и распоред њихових соба. Посете су биле строго забрањене, а било им је онемогућено и да примају пошту. Владика Николај је заједно са јеромонахом Василијем Костићем, одличним зналцем грчког језика, извршио исправку Вуковог превода Новог Завета, уз консултовање превода Светог писма на главне европске језике. Према замисли Владике Николаја, ова исправка није имала за циљ да буде потпуно нов превод, него да се грешке у Вуковом преводу исправе, са намером да то Свети Архијерејски Синод прихвати и да буде званични превод Цркве. У манастиру је једно време био ин-

⁵³ Епископ Василије сведочи да су Владика и он инсистирали да са њима пођу и Јован Велимировић, Владичин синовац, и манастирски послушник, Живорад Васић, јер су били у страху да се после њиховог одласка њима нешто не деси. Немци су то дозволили, те су Јован и Живорад добили наређење да се спреме. Костић, *Заточеник манастира Војловице*, 10.

⁵⁴ У манастиру Војловица, због другачијег режима које су прописале немачке власти, Владика је јутарње и вечерње богослужење вршио у својој келији, а недељна и празнична богослужења су вршена у цркви, под надзором Немаца. Владика је удвостручио своје молитве и почео је да сузама оплакује грехове које је током живота починио. Страховао је да ће завршити своја страдања на чуднијем и страшнијем немачком страстишту, а то страховање се испунило кад је добио наређење да крене са Патријархом према Бечкереку. Епископ Јован (Велимировић), „Цртице из живота Владике Николаја“, 24. Епископ Јован сведочи да је само њима, који су били заточени, било дозвољено да присуствују службама, а осталима не. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 518. Међутим, постојали су случајеви када су Немци дозвољавали братији манастира да присуствује службама, а било је и случајева које Епископ Јован наводи у „Сећању“ — да су некад и понеки Срби из околине успевали да уђу у манастир и присуствују литургији.

терниран и Епископ мукачевско-прјашевски Владимир,⁵⁵ који је после неког времена пуштен.⁵⁶

Долазак Патријарха Гаврила у Војловицу

Патријарх Гаврило је 18. маја 1943. године⁵⁷ био премештен из манастира Раковица у манастир Војловица. Јован Велимировић је морао да се пресели из своје собе у собу Василија Костића, а у његову собу су уселили Патријарха. Само недељом, док је служена литургија, било им је омогућено да се састају у цркви, али и тада су били под надзором стражара. Патријарх Гаврило није хтео да слави своју крсну славу, Аранђеловдан,⁵⁸ зато што је био затворен, уз образложење

⁵⁵ Епископ Јован не зна тачно време када је Епископ Владимир доведен у Војловицу, али зна да је било пре доласка Патријарха Гаврила. Поред тога, Епископ Јован наводи разлог његовог довођења у Војловицу: приликом опела које је држао над једним погинулим војником одржао је говор који се није допао Немцима и они су га затворили у Војловицу. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 521. Међутим, Епископ Василије у свом дневнику доноси податак да је Епископ Владимир доведен у Војловицу 31. августа 1943 — дакле, три месеца после доласка Патријарха Гаврила — а да је ослобођен је 31. марта 1944. Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 132; 166. О ослобођењу Епископа Владимира сведочи Митрополит Јосиф у својим „Мемоарима“: да је 31. 3. 1944. официр Гестапоа Мајер довео из Војловице Епископа Владимира. Митрополит скопски Јосиф (Цвијовић), *Мемоари*, приредио протојереј мр Велибор Џомић, (Цетиње: Светигора, 2008), 195.

⁵⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 515–522.

⁵⁷ Епископ Јован није био сигуран у тачност датума, тј. да је 18. маја Патријарх дошао у Војловицу, јер је дневник који је водио у Војловици био изгубљен; али је био сигуран да је то било у мају, тачније крајем маја. Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 522. Епископ Василије у свом дневнику даје тачан датум доласка Патријарха Гаврила у манастир Војловица: 20. мај. Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 111–112.

⁵⁸ Годину дана пре тога, у манастиру Раковица Митрополит Јосиф и викарни Епископ Арсеније посетили су Патријарха за његову славу, да му честитају. Патријарх тога дана није био на литургији нити је кога примао,

да роб не слави. Епископ Николај је успео да наговори Патријарха да слави славу. Тог дана је дошао и Епископ вршачки Дамаскин, па је слава била свечано прослављена.⁵⁹ Затворски режим им је од тог дана био олакшан.

Јеромонах Василије и Јован Велимировић провели су са Патријархом много времена и доста су научили од њега. Патријарх им је причао о томе како је окупацију земље дочекао у манастиру Острог, о злостављању од стране Немаца и описивао им је путовање од Острога преко Сарајева за Београд. У београдском затвору Главњача Патријарх је провео неколико недеља, одакле је пребачен у манастир Раковица, где је остао до преласка у манастир Војловица. Аутор „Сећања“ сад прави дигресију, пре него што почне са описивањем односа Патријарха и Митрополита Јосифа. Када су Немци окупирали Битољ, Наставнички савет послао је професоре Јована Велимировића и јеромонаха Василија Костића у Београд да би добили нова наређења у вези са Богословијом. Дошавши у Скопље, јавили су се Митрополиту Јосифу, који их је сутрадан испратио за Београд. У разговору са њима, Митрополит Јосиф је рекао да неће ићи из Скопља без велике невоље, међутим, десило се да је Митрополит кренуо за Београд одмах после њиховог одласка, а чак је и стигао пре њих у Београд.⁶⁰

После те дигресије, аутор прелази на опис односа Патријарха и Митрополита Јосифа. Патријарх је био љут на Митрополита зато што је преузео председништво Светим

а приликом посете Митрополит Јосиф описује хладан пријем од стране Патријарха, који није желео да слави славу у таквим околностима. Цвијовић, *Мемоари*, 188.

⁵⁹ Прослављање славе помиње и Владика Василије у свом дневнику. Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 144–145.

⁶⁰ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 522–528. Занимљив је детаљ да Митрополит Јосиф у свом извештају Светом Архиепископском Синоду о протеривању из Скопља 1941. године не помиње посету професора Битољске богословије — јеромонаха др Василија Костића и Јована Велимировића. Цвијовић, *Мемоари*, 107–137.

Архијерејским Синодом,⁶¹ услед чега је Патријарх Гаврило Немцима постао непотребан, те нису морали да га пуштају из заточеништва. Патријарх Гаврило је био љут на Митрополита Јосифа и после 1946. године, али је морао да га трпи у Београду, јер Митрополит Јосиф није могао да се врати у своју епархију у Скопље због забране државних власти; пронађено је решење и Митрополит је постављен за администратора Жичке епархије. Патријарха Гаврила је Митрополит Јосиф лишио поседних месечних примања која припадају Патријарху и остављена му је само месечна плата, која није била велика. Аутор примећује да се добијао утисак да се Патријаршија није интересовала за Патријарха и Владика Николаја, јер ниједном није дошла делегација — или појединац из Патријаршије — да се интересује за њихово стање. То је било чудно јер Свети Архијерејски Синод није учинио ништа да олакша њихов боравак у манастиру;⁶² ниједан пакет нису добили, а зна се да је Црква заробљеним свештеницима слала пакете са храном и одеждама за вршење службе. Тако су односи Патријарха и Митрополита, који су били одлични и пријатељски пре рата, остали помућени — а може се рећи и непријатељски — али времена за лична расправљања није било, јер је комунизам довео Цркву у тежак положај, па су морали да се решавају црквени проблеми.⁶³

⁶¹ Због хладног пријема приликом посете Патријарху за његову славу, Митрополит Јосиф је сумњао да је Патријарх љут на њега због тога што је он преузео председавање Синодом. Цвијовић, *Мемоари*, 188–189

⁶² Што се тиче посета делегације из Патријаршије, ту морамо дати за право Епископу Јовану, а и Епископ Василије у свом дневнику не помиње посету делегације из Патријаршије. У вези са пакетима хране, Епископ Василије у дневнику на много места помиње када су и од кога добили пакет са храном, те шта је био садржај пакета. Оно што интернирци у манастиру Војловица нису могли да знају, а што је Митрополит Јосиф забележио у својим мемоарима, јесу интервенције — како код Владе под окупацијом, коју је водио генерал Милан Недић, тако и код немачких окупаторских власти — да се Патријарх Гаврило пусти на слободу. Међутим, ти њихови напори нису уродили плодом. Цвијовић, *Мемоари*, 189–198.

⁶³ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 528–531.

Патријарх Гаврило и Епископ Николај били су стари пријатељи и познавали су се још од времена када је Патријарх био митрополит у Пећи. Њихови односи су достигли критичну тачку у време Конкордатске кризе, међутим, ни један ни други нису прешли дозвољене границе, нити су се препустили утицају гомиле, него су својом мудрошћу сачували јединство Цркве. Односи су били изглађени у манастиру Каленић пред Велику Госпојину 1940. године и од тада су остали непомућени. О добрим односима између њих двојице писао је Патријарх у својим „Мемоарима“, посветивши им један велики одељак.⁶⁴ Епископ Јован демантује тенденциозно писање београдске штампе о лошим односима Патријарха и Епископа Николаја, јер му је био познат њихов међусобни однос, а, поред тога, имао је у својим рукама рукопис „Мемоара“ пре него што су били штампани.⁶⁵

Пошто је Епископ Николај са јеромонахом Василијем био заузет радом на исправци Новог Завета, Јован је највише времена проводио са Патријархом, у разговору, или му је читао нешто. Патријарх га је заволео и предлагао му да га замонаши у Војловици, јер је за брак био престарио — према Патријарховим мерилима — иако је тад имао 31

⁶⁴ Патријарх Гаврило (Дожић), *Мемоари Патријарха српског Гаврила* (Париз: Richelieu, 1974), 221–237. У овом одељку Патријарх ретроспективно приказује свој однос са Епископом Николајем, сукобљена мишљења око конкордата и различит однос према влади Милана Стојадиновића, тадашњег Митрополита Гаврила и Епископа Николаја. На крају поглавља описује се њихово помирење у манастиру Каленић и посета манастиру Љубостиња.

Са друге стране, Димитрије Најдановић оштро напада „Мемоаре“ Патријарха Гаврила, закључујући да само Бог зна шта је у њима истинито. Замера Патријарховој констатацији да је Николај пао пред ноге Патријархове и тражио опроштај (то се мисли на помирење Патријарха и Епископа Николаја), што је, по његовом мишљењу, мало вероватно. А и да је то тачно, то само, по тврдњи Најдановића, доказује генијалну смерност Владике, а ‘несмерност’ Патријарха. Поред тога, Најдановић означава Патријарха као главног кривца за трагедију српског народа (која је проузрокована пучем 27. марта 1941. године), сматра да Патријарх изједначава себе са Црквом и да су његови „Мемоари“ један венац самохвале. Најдановић, „Биографија Епископа Николаја“, 63.

⁶⁵ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 532–533.

годину. Он је то схватао као шалу, а Патријарх је мислио озбиљно. Када се Патријарх вратио у Србију 1946. године и када је следеће године био планиран избор нових епископа, Патријарх је у њега унео име Епископа Јована, иако је он тада још био цивил. Јован је то одбио, што је Патријарха јако наљутило.⁶⁶

Проводећи време у Војловици, Патријарх је размишљао о послератном уређењу Српске Православне Цркве и арондацији појединих епархија. Тадашња Патријархова епархија била је велика: простирала се од Осијека до Крагујевца. Како је он, поред тога, имао и доста административних обавеза као Патријарх, дошао је до закључка да треба основати Сремску епархију — са седиштем у Сремским Карловцима, и Шумадијску — са седиштем у Крагујевцу, а Патријарху би остао само Београд са околином. Осим тога, од делова Дабробосанске, Црногорско-приморске и Рашко-призренске епархије основана је Будимљанско-полимска епархија,⁶⁷ која је обухватала Стари Рас и Санџак. Први

⁶⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 533–534.

⁶⁷ План Патријарха Гаврила у потпуности је испуњен крајем 20. и почетком 21. века, када су основане Будимљанско-никшићка епархија, са седиштем у Беранама, и Милешевска, са седиштем у Пријепољу. Свети Архиепископски Сабор је на свом заседању 1947. године васпоставио Сремску епархију и основао две нове епархије: Шумадијску, са седиштем у Крагујевцу, и Будимљанско-полимску, са седиштем у Бијелом Пољу. У састав Сремске епархије ушла су намесништва: осечко, вуковарско, шидско, илочно, румско, сремскомитровачко, карловчићко, сремскокарловачко, старопазовачко, земунско — изузев града Земуна, који је са своје четири парохије остао у саставу Архиепископије београдско-карловачке. У састав Шумадијске епархије ушла су следећа намесништва: крагујевачко, темњићко, лепеничко, левачко, беличко, јасеничко, опленачко и колубарско-посавско. Архиепископији су остали следеће територије: град Београд, парохије ван Београда које потпадају под архиепископско намесништво београдско, врачарско-трочанско намесништво, град Земун и Панчевачки рит. У састав Будимљанско-полимске епархије ушли су следећи срезови: андријевички до планине Трешњевик — са испоставом Плава и Гусиња, берански — са испоставом Рожај, дјелопољски, пријепољски, пљеваљски, нововарошки, прибојски и сјенички. За епископа шумадијског изабран је Епископ будимљански Валеријан (Стефановић); за епископа будимљанско-полимског

епископ био је Макарије Ђорђевић, који је убрзо прешао на упражњену Сремску епархију; та епархија је била угашена, а њени делови враћени овим трима епархијама. Планове о арондацији епархија Патријарх је спровео на Архиепископском Сабору 1947. године и тај одлични план је, због тешких политичких прилика, само делимично испуњен.⁶⁸

Ово сведочанство Епископа Јована из разговора са Патријархом Гаврилом у манастиру Војловица доводи нас до закључка да је послератно уређење Српске Цркве — као и арондација појединих епархија — створено у манастиру Војловица, током разговора Патријарха Гаврила са професором Јованом Велимировићем, а тај план је спроведен на првом наредном сабору по завршетку Другог светског рата, 1947. године.

Разговор са Миланом Недићем и интернација у Дахау

Долазак генерала и председника српске владе под окупацијом Милана Недића заузима значајно место у „Сећањима“ Епископа Јована. Наиме, аутор сведочи да је Милан Недић два пута посетио манастир Војловица ради разговора са Патријархом Гаврилом и Епископом Николајем. Међутим, други извори сведоче да је Недић више од два пута посетио манастир Војловица. Зашто је Епископ Јован споменуо да је реч о само двема посетама, не можемо сазнати. По садржају преговора, који доноси Епископ Јован, видимо да су они били међу најзначајнијим преговорима са министром Недићем и министром просвете, Велибором Јонићем — ако не и најзначајнији. Овако се из текста стиче

изабран је архимандрит Макарије Ђорђевић, игуман манастира Раковица, а за администратора Сремске епархије изабран је Епископ злетовско-струмички Викентије (Проданов). Предраг Пузовић, „Рад Светог архиепископског сабора 1947. године“, *Богословље* 1 (2011): 167–168.

⁶⁸ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 534–535.

утисак да је генерал Недић само два пута посетио Војловицу, а број тих посета је доста већи.

„Мемоари“ Патријарха Гаврила помињу само једну посету генерала Недића Патријарху Гаврилу и Епископу Николају, крајем августа 1944. године; том разговору је у „Мемоарима“ посвећено цело поглавље.⁶⁹ Митрополит Јосиф у свом извештају, у оквиру описивања напора Светог Архиепископског Синода да се Патријарх Гаврило и Епископ Николај ослободе, помиње неколико посета генерала Недића манастиру Војловица.⁷⁰ Епископ Василије, који је — тада као јеромонах — боравио са Владиком Николајем и професором Јованом Велимировићем у манастирима Љубостиња и Војловица, у свом дневнику, под датумом 11. јануаром 1944. године⁷¹, помиње посету генерала Недића и министра Јонића, констатујући да је то Недићу трећи, а Јонићу четврти пут како долазе у Војловицу; дана 31. марта исте године бележи да Недић такође долази у Војловицу и да тада Епископа Владимира одводи за Београд.⁷² Из дневника Владике Василија видимо да је Недић најмање четири пута посетио Војловицу.

Генерал Милан Недић, у пратњи министра просвете Вељбора Јонића — према сведочанству Епископа Јована — посетио је Војловицу у два наврата: 18. и 21. децембра 1943. године. Први пут разговарали су само са Патријархом, а други пут са Патријархом и Епископом Николајем; састанцима је присуствовао немачки капетан Мајер, шеф верског одељења у београдском Гестапоу. Недић је изнео план Патријарху да се Србија територијално прошири, формира намесништво — чији би један члан био Патријарх — и,

⁶⁹ Дожић, *Мемоари Патријарха српског Гаврила*, 539–562.

⁷⁰ Цвијовић, *Мемоари*, 189–198.

⁷¹ Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 156.

⁷² Костић, *Зайоченик манастира Војловице*, 166. Последњи датум у дневнику је 14. јун 1944. године, јер је пета свеска дневника изгубљена; да је остала сачувана, имали бисмо тачан број посета генерала Недића манастиру Војловица.

на крају, састави парламент, који би у свој састав укључио и представнике Црне Горе, чиме би било извршено уједињење Србије и Црне Горе. Патријарх је идеју поновног уједињења одбио, јер су се Србија и Црна Гора већ једном биле ујединиле. Сходно Недићевом плану, Патријарх би се вратио у Београд и преузео управу над Црквом. Епископу Николају било је забрањено да се врати у своју епархију, а било би му дозвољено да буде у Београду. Српска Православна Црква требало је да сазове Сабор, на коме би био издат проглас против комунизма.⁷³ Патријарх је скицирао одговор, где је избегавао сваку одређеност, али је одговор, будући опширан, крио у себи опасност да се каже више него што треба. Ипак, Патријарх је питао Владика Николаја за савет и мишљење. Владика Николај је изнео три примедбе, чиме је срушио све Недићеве аргументе: прво, одбио је да буде ослобођен и дође у Београд а да не може да се врати у своју епархију. Поред тога, сматрао је да је немогуће да не осуди злочине Немаца у његовој епархији и да се понаша као да се ништа није десило. Скренуо је пажњу Патријарху да Недића не сме називати председником владе, јер Срби имају легалног председника владе у Лондону, а што се тиче сазива Сабора, нагласио је да је опасно да Црква издаје прогласе против једне политичке партије — у том случају комунистичке партије. Једино што може Црква да уради јесте да изда проглас против безбожнихштва. Патријарх је био свестан да су аргументи Владике Николаја необориви, па га је замолио да напише одговор који ће он потписати, а Јовану је стављено у задатак да то писмо откуца на писаћој машини. Један примерак тог писма је остао код аутора овог дела и само му је жао што није затражио од Патријарха писмо Милана Недића које се у одговору помиње. Писмо⁷⁴ Патријарха Милану Недићу аутор је сачувао и доноси нам у овом делу где је на учтив начин одбијен ге-

⁷³ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 536–538.

⁷⁴ Писмо се налази на 542. страни „Сећања“.

нералов план.⁷⁵ После посете генерала Недића Патријарху пронели су се гласови да ће Патријарх изаћи из манастира Војловица и прихватити његов план. Добронамерни људи из црквених кругова, др Павле Дрецун, који је био Патријархов лекар, и архимандрит Раванице (Врдника) Лонгин (Томић), доцније епископ зворничко-тузлански, пренели су расположење народа и црквених кругова и саветовали да Патријарх не пристаје на Недићеву молбу.⁷⁶

После Недићеве посете настало је затишје у манастиру, а 14. септембра дошло је наређење о премештају из манастира Војловица. Та вест за њих није била новост, јер су се проносили гласови око манастира да ће доћи до селидбе. Међутим, наређење о покрету тицало се само Патријарха и Владике Николаја. Полазак је померен са четири сата поподне тог дана на четири сата ујутру, наредног. Јеромонах Василије и Јован су им спаковали кофере и 15. септембра у четири сата ујутру Патријарх и Владика Николај су кренули колима за Панчево, а из Панчева су отишли возом за Бечкерек (данашњи Зрењанин). Ту се завршава непосредно сведочење Епископа Јована и он се сад ослања на сведочанство Епископа банатског Никанора и Патријарха Гаврила. По доласку у Бечкерек, Патријарх и Владика су одсели у једном хотелу, где су и преноћили, па су одатле наставили за Будимпешту. У хотелу их је посетио

⁷⁵ Радмила Радић у својој монографији о Патријарху Гаврилу доноси извештаје са саслушања од стране нових власти у Југославији, и то: генерала Недића, министра Јонића и Драгомира Јовановића, шефа полиције и управника града Београда под немачком окупацијом. Из њихових изјава могу да се извуку значајни закључци: Патријарх Гаврило и Епископ Николај одбијали су сарадњу са Немцима и нису хтели да дају изјаву о лојалности; њиховом ослобађању се противио сам врх немачке државе, а Драгомир Јовановић је изјавио да Црква није била антикомунистички настројена. Радмила Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић): 1881–1950* (Београд: Православни богословски факултет, Институт за телолошка истраживања, 2011²), 425–435. И поред тих непобитних чињеница које су новим властима биле добро познате, Епископу Николају је био забрањен повратак у земљу, као противнику нових југословенских власти.

⁷⁶ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 539–542.

Владика Никанор, који је до тада био професор гимназије у Бечкерекy, са неколико свештеника и цивила; разговарао је са њима, а за пут су им спремили и нешто хране. Владика и Патријарх су имали мало новца кад су кренули на пут, можда не више од 100.000 'Недићевих' динара, што је у иностранству представљало безначајну суму. Поред тога, Патријарх је поседовао нешто 'наполеона', а Владици Николају је његов синовац спаковао скупоцене бројанице од топаза, да му се у нужди нађу. Патријарх је аутору овог дела после повратка у земљу испричао да су у Будимпешти он и Владика Николај сишли са воза и отишли у ресторан да ручају. После ручка су хтели да плате и понудили су динаре. Келнер није хтео да прими тај новац и настала је расправа. Срећом, за суседним столом седео је један Србин и, чувши расправу, понудио да плати рачун. Патријарх му се захвалио и прихватио. Рекао му је да је платио ручак Патријарху српском и Владици жичком и да ће, ако Бог да да се виде, поштено вратити дуг.⁷⁷

О сахрани Епископа Николаја

Ово поглавље има за основ чланак Епископа Јована у листу „Глас Цркве“, објављен у броју 2 за 1991. годину. Епископ Јован, тада архимандрит и ректор Београдске богословије, из разумљивих разлога, није могао да присуствује сахрани свог стрица, а податке које нам доноси о сахрани Владике Николаја добио је посредством емигрантске штампе или од пријатеља Владике Николаја који су присуствовали погребу.

Епископ Јован је, као изасланик Светог Архијерејског Синода, путовао у Сједињене Америчке Државе 1966. године.

⁷⁷ Велимировић, „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“, 543–546.

Владика се упокојио између 17. и 18. марта 1956. године у руском манастиру у Саут Канану, а сахрањен је, по својој жељи, у манастиру Светог Саве у Либертивилу. Епископ Јован описује процес сахране Епископа Николаја. Дана 18. марта почеле су да пристижу делегације, а међу првима је дошао српски Епископ Дионисије. Наредног дана служена је прва заупокојена литургија; служили су је српски Епископ Дионисије и руски Епископ Петар. Поворка са телом Владике Николаја стигла је у Њујорк 20. марта, у подне. Епископ Дионисије је одржао помен и надахнуту беседу, у којој је истакао заслуге Владике Николаја за Српску Православну Цркву и народ. Тело Владике је остало у Њујорку до петка, 23. марта, а беседу над Владичиним телом одржали су: протестантски бискуп из Бафала др Скејф, двојица српских свештеника из Њујорка — у име свештенства овог града; ђакон Кирил — у име семинарије; те др Брашић — испред црквене општине у Њујорку, као њен председник. Из Њујорка је поворка дошла у Лакавану, где је Владичино тело било изложено цео дан. Као и у Њујорку, мноштво народа је дошло да се опрости од Владике Николаја. Из Лакаване, Владичино тело је пренето у Чикаго, где га је дочекао велики број људи и где је заупокојену службу служио руски Владика Дионисије (Дионисий Дьяченко). Он је у име Руске Цркве изразио дубоку захвалност Епископу Николају за све што је учинио за руски народ и Цркву у Америци. Из Чикага је тело Владике Николаја било пренето у манастир Светог Саве у Либертивилу, где га је дочекао надлежни Епископ Дионисије са свештенством.⁷⁸

На дан сахране, у недељу, 25. марта,⁷⁹ у манастиру Светог Саве окупило се преко две хиљаде људи. После опела говоре су одржали српски Епископ Дионисије, секретар Америчко-канадске епархије архимандрит Фирмилијан, а

⁷⁸ Епископ Јован (Велимировић), „Физичка смрт и сахрана Епископа Николаја“, *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 26–28.

⁷⁹ Еп. Јован, одн. аутор чланка о сахрани Еп. Николаја прави грешку и наводи да је сахрана била у недељу, 25. марта, а у ствари је била у недељу 27. марта.

посебно дирљиви говор одржао је Владичин верни сарадник — прота Алекса Тодоровић. По гробу је била посута земља из манастира Жиче, из које је донет и дрвени надгробни крст. После сахране одржано је подушје; на њему је либертивилски парох објавио одлуку о оснивању Фонда Епископа Николаја. Величанствена сахрана Владике Николаја измирила је завађене Србе и допринела је учвршћивању јединства Срба у Америци.⁸⁰

Закључак

Дела Епископа Јована о Епископу Николају Велимировићу дају детаљни увид у његов живот, са занимљивим подацима о Епископу Николају и о важним црквеним личностима и догађајима тог времена. У својим делима био је акрибичан, без намере да главну личност свог „Сећања“ уздиже у односу на остале личности које се помињу у његовим делима; објективно и истинито је приказивао и личности и догађаје. Такође, његово дело пружа нови увид у живот и рад Епископа Николаја, а — будући анализирано у ширем историјском контексту — даје и нова сазнања о историји Српске Православне Цркве у том периоду.

* * *

⁸⁰ Епископ Јован (Велимировић), „Физичка смрт и сахрана Епископа Николаја“, 28–29.

Библиографија | Bibliography

Извори | Sources:

Велимировић, Епископ Јован. „Сећања Еп. Јована Велимировића на Еп. Николаја“. У Свештеник Милисав Д. Протић, *Николај — дио-диблиографија 1880–1941*, 455–547. Шабац: Епархија шабачка, 2012.

Велимировић, Епископ Јован. „Цртице из живота Владике Николаја (Поздрав гостима о слави „Гласа Цркве“ у Ваљеу 1988. године)“. *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 21–25.

Велимировић, Епископ Јован. „Физичка смрт и сахрана Епископа Николаја“. *Глас Цркве*, бр. 2 (1991): 26–30.

Литература | Literature:

Berlis, Angela. “Serbian Orthodox Presence in Switzerland in the Early Twentieth Century: Nikolaj Velimirović and His Doctoral Theses at the University of Bern.” In *Serbia and the Church of England: The First World War and a New Ecumenism*, edited by Mark D. Chapman and Bogdan Lubardić, 53–73. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2022.

Велимировић, Николај, и Ана Ацић. *Богај–Биџиљ*. Горњи Милановац: Манастир Враћевшница, 2019.

Дожић, Патријарх Гаврило. *Мемоари Патријарха српској Гаврила*. Париз: Richelieu, 1974.

- Камберовић, Ивица Љ. „Благоделање сестре Надежде Ацић у Битољу и Трстенику“. У *Ијуманија Ана (Ацић)* — оличење њосвешености (Зборник радова њоводом 120 њодина од рођења и 70 њодина од ѡримања монашкој чина), ур. проф. др Илијана Чутура и Оливер Ђорђевић, 113–122. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019.
- Костић, Василије, Епископ жички. *Зайоченик манастира Војловице: дневник*. Панчево: Манастир Војловица, 2021.
- Кокотовић, Будимир. „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија“. *Николајеве студије*, година II, бр. 4 (2022): 367–388. <https://doi.org/10.46825/nicholaistudies/ns.2022.2.4.367-388>.
- Марковић, Игнатије. *Сѡо седамдесет ѡет ѡ година Бојословије Светој Саве у Београду (1836–2011)*. Београд: Богословија Светог Саве, 2011.
- Матијевић, Милош. *Чачак, ѡрон Епархије жичке (1831–1934). Црквена историја Чачка и околине у докуменѡима Архива Српске Православне Цркве*. Београд: Архив Српске Православне Цркве — Чачак: Међуопштински архив, 2016.
- Најдановић, Димитрије. „Биографија Владике Николаја“. У *О Владици Николају*, изабрана дела књига XXV, пр. Љубомир Ранковић, 7–79. Ваљево: Глас Цркве, 2000.
- Пузовић, Владислав. *Руски ѡуѡеви српској бојословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду — ЈП Службени гласник, 2017.
- Пузовић, Предраг. „Рад Светог архијерејског сабора 1947. године“. *Бојословље* 1 (2011): 152–171.
- Радић, Радмила. *Живој у временима: Паѡријарх Гаврило (Дожић): 1881–1950*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011².

- Радочић, Зоран, и Мирко С. Бојанић. „Велимировићи Владике Николаја“. *Гласник: годишњак Међуојштинској историјској архива Ваљево*, бр. 32 (1998): 166–179.
- Радосављевић, Јован. *Животи и стварања Жиче и Студенице: пред рати, под окупаићором и после ратиа (1938–1945)*. Нови Сад: Беседа, 2003².
- Радосављевић, архимандрит Јован. „Сећање на жичког Владика Николаја“. У *Свети Владика Николај Охридски и Жички, текстови и сведочења, симпозион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић), 485–493. Краљево: Манастир Жича, 2003.
- Ранковић, Љубомир. *Свети Владика Николај: животи и дело*. Шабач: Глас Цркве, 2013.
- Станков, Љиљана П. „Свети посао, са пуно љубави и душе — добротворни рад Надежде Ацић у Београду и Битољу“. У *Иуманија Ана (Ацић) — оличење йосвећености (Зборник радова йоводом 120 йодина од рођења и 70 йодина од йримања монашкој чина)*, ур. проф. др Илијана Чутура и Оливер Ђорђевић, 41–58. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу — Историјски архив „Средње Поморавље“, 2019.
- Суботић, Драган. *Ейиској Николај и йравославни доћомољачки йокреј. Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Јуославији 1920–1941*. Београд: Нова Искра, 1996.
- Цвијовић, Митрополит скопски Јосиф. *Мемоари*. Приредио протојереј мр Велибор Џомић. Цетиње: Светигора, 2008.
- Чаировић, Ивица, и Миломир Тодоровић. *Служење и сведочење йроћојереја Људисава Д. Пойовића (1881–1966)*. Крагујевац: Каленић, 2019.
- Џомић, Јереј Велибор. „Прилози за биографију Св. Владике Николаја у Другом светском рату“. У *Свети Владика Николај Охридски и Жички: текстови и сведочења, симпозион*, уредник Епископ Атанасије (Јевтић), 426–439. Краљево: Манастир Жича, 2003.

* * *

Bishop Nicholai of Žiča in Vojlovica Monastery — Captivity, Activity, and Heritage

Lazar Ljubić

Diocese of Timok, Zaječar

✉ lazarljubic98@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-3993-8752>

Abstract: Bishop Nicholai Velimirovich of Žiča was imprisoned by the Germans in the Vojlovica Monastery in Banat from December 16, 1942, after which he was transferred from a detention facility to the Ljubostinja Monastery, until September 14, 1944, when he was taken to the Dachau concentration camp. Serbian Patriarch Gavriilo Dožić was also imprisoned in Vojlovica during the Second World War, alongside many other clerics of the Serbian Orthodox Church.

The text first briefly describes the circumstances that led to the Bishop's imprisonment, after which it continues with the Bishop's stay in Vojlovica. He was imprisoned due to his actions posing a threat to the German occupation authorities in Serbia. He spent almost two years in Banat, passing his every day in prayers, writing, and translating. Following that, in the next, larger part of the text, his literary and translation activity is analyzed. His most important literary works include the *Vojlovica Stoslov* [*Vojlovica Century*] and the *Canon of the Blessed Virgin Mary*. As for his translation work, the most important is the one of the New Testament. In the end, the spiritual and material heritage of Bishop Nicholai in Vojlovica is discussed and a kind of museumization is proposed for his personal items and manuscripts.

The research material is drawn first from published historical sources, i.e. diaries and memoirs from other Vojlovica prisoners (Vasilije Kostić, Jovan Velimirović, Gavrilo Dožić) together with the published works of Bishop Nicholai, on top of relevant historiographical studies, as well as based on insights into the Bishop's legacy, which is kept in the monastery, and oral testimonies.

This text is a modest contribution to the biography and bibliography of Saint Nicholai Velimirovich and the history of the Serbian Orthodox Church and Vojlovica Monastery during World War II.

Key words: Nicholai Velimirovich (1881–1956), Vojlovica Monastery, Gavrilo Dožić (1881–1950), Vasilije Kostić (1907–1978), Serbian Orthodox Church, World War II.

Епископ жички Николај у манастиру Војловица — заточеништво, делатност и наслеђе

Лазар Љубић

Епархија тимочка, Зајечар

✉ lazarljubic98@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-3993-8752>

Апстракт: У тексту се обрађује период живота Епископа жичког Николаја Велимировића током његовог заточеништва у банатском манастиру Војловица у време Другог светског рата. Тема се сагледава кроз три нивоа. Најпре се укратко излаже повод Владикиног спровођења у Војловицу и описује се његов безмало двогодишњи боравак у овом месту. Потом се даје преглед Архијерејеве књижевне и преводилачке делатности у Војловици. На крају се констатује постојање наслеђа Светог Николаја у манастиру Војловица и оно се дели на духовно и материјално. Грађа за истраживање се црпи из релевантних историјских извора, де-

ла Епископа Николаја, историографских студија, као и на основу увида у Владикину заоставштину која се чува у манастиру те усмених сведочења. Овај текст је скромни прилог биографији и библиографији Николаја Велимировића те историји Српске Цркве и манастира Војловица током Другог светског рата.

Кључне речи: Николај Велимировић (1881–1956), манастир Војловица, Гаврило Дожић (1881–1950), Василије Костић (1907–1978), Српска Православна Црква, Други светски рат.

Увод

Током Другог светског рата (1941–1945) Српска Православна Црква је прошла још једном уском и трновитом стазом на свом историјском путу. На њену мисију су утицале врло сложене околности. Наиме, територија на којој се дотад Патријаршија распростирала, била је распарчана и подељена између окупационих сила, а поврх тога споља су подстрекиване расколничке тежње. Клир, од најнижег до највишег, као и верни народ, трпели су различита страдања, од прогонстава до убиства, која су нарочито била свирепа у тзв. Независној држави Хрватској. При свему томе, Југославија је подлегла страшним идеолошким и политичким поделама, које су довеле до проливања братске крви. Врло брзо након мартовског пуча 1941. године, за који је сносила одговорност и Српска Православна Црква, Немци су ухапсили Патријарха српског Гаврила Дожића (1938–1950) и на тај начин Цркву су лишили свог поглавара у доба највеће кризе. Међутим, пећки првојерарх није био једини затвореник међу високим српским клиром.¹

¹ За општу слику: Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве* књ. 3. (Београд: ЈРЈ, 2002), 29–193 et passim; Атанасије Јевтић, „Српска Црква у Другом светском рату — из архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве“, у: *Сердија и коментари (1990/91)*, ур. Живорад Стојковић (Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 1991), 87–162.

Епископ жички Николај Велимировић² је током Другог светског рата био интерниран и заточен у манастиру Љубостиња код Трстеника, затим Војловица код Панчева, а потом у Дахауу и другим логорским поткамповима у Немачкој. Поред разноврсне архивске грађе, која је несумњиво важна за ову тему, о војловичкој епизоди живота Епископа Николаја сазнаје се и из више објављених извора, који потичу из пера непосредних учесника догађаја о којима се пише. Најпре је то „Дневник“ који је водио протосинђел Василије Костић, који је заједно са Владиком био интерниран у Војловицу. Сачуване су четири свеске „Дневника“, које обухватају период од доласка у Војловицу, 16. децембра 1942, па до 14. јуна 1944. године. Од пете свеске, у којој је Костић исписао дневник од средине јуна до почетка октобра, када је и изашао из Војловице, сачуване су само корице. Овај драгоцен извор у целини је први пут објавила Епархија жичка,³ а потом га је у два наврата издао и манастир Војловица.⁴ Владикин синовац Јован Велимировић је

² Николај Велимировић, рођен 23. децембра 1880. године (5. јануара 1881) у Лелићу, био је Епископ жички (1919–1920), охридски (1920–1931), охридско-битолски (1931–1936) и поново жички (1936–1956, с тим што је од 1941. био удаљен са Епархије). Упокојио се 18. марта 1956. године у Пенсилванији. О њему: Радован Биговић, „Велимировић Николај“, у: *Српски биографски речник* (Нови Сад: Матица српска, 2006), 121–123; И. Войводич и И. Стоичевич, „Николај Велимировић“, у: *Православная энциклопедия*, т. 50 (Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2018), 180–186 (са литературом).

³ Василије Костић, „Дневник из Војловице (1942–1944)“, у: *Епископ Василије Бањалучки и Жички, исјоведник љавославља (1907–1978), двадесетийетийоо-дишињи ѿмен (25/12. айрил 2003)*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Манастир Жича, 2003), 115–217. Изводи из овог списка објављивани су и касније: Милан Д. Јанковић, *Епископ Николај — живој, мисао и дело књ. 3.* (Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2003), 299–318; Николај Велимировић, *Тамнички записи*, прир. Љубомир Ранковић (Ваљево: Глас Цркве, 2004), 110–150. Исечак из Дневника, под називом „Фрагменти из живота Владике жичког Василија“, објављен је још у „Календару Српске Православне Цркве у Америци и Канади за 1974. годину“, али ово издање нисмо имали прилике да консултујемо.

⁴ *Војловички записи Светјој Владике Николаја Срјској*, ур. Милован Глоговац (Панчево: Манастир Војловица, 2006), 97–186; Василије Костић, *Записи манастира Војловице* (Панчево: Манастир Војловица, 2021).

такође водио дневник, који је, нажалост, изгубљен.⁵ Ипак, у годинама које су уследиле, Велимировић је забележио своја сећања о времену које је провео са Владиком.⁶ Исто је учинио и његов садруг Василије Костић.⁷ Поред тога што је објавио сећања двојице Владикиних следбеника, протојереј Милан Д. Јанковић је публикувао и друге, за ову тему важне, документе из Архива Светог Архијерејског Синода.⁸ У својим „Мемоарима“ Патријарх Гаврило је, после кратког пасажа о свом интернирању у Војловицу, детаљно пренео један од разговора који су Епископ Николај и он водили са Миланом Недићем.⁹ О бризи Светог Архијерејског Синода за утамничене архијереје сведоче „Мемоари“ Митрополита скопског Јосифа Цвијовића, који је мењао заточеног Патријарха.¹⁰ Нешто података је на основу различитих сведочења изнео и архимандрит Јован Радосављевић.¹¹ О заједничком животу Епископа Николаја и Патријарха Гаврила,

⁵ Миласав Д. Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)* (Шабац: Епархија шабачка, 2013), 674.

⁶ Миласав Д. Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)* 667–698 = Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1* (Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2002), 612–634; скраћено: Јован Велимировић, „Из записа сужња“, *Православље* 3, бр. 55/56 (19. јун 1969): 8; Јован Велимировић, „Под немачком окупацијом“, у: *Светии Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003), 186–197. Такође: Јован Велимировић, „Цртице из живота Владике Николаја (поздрав гостима о слави „Глас Цркве“ у Ваљеву 1988. год.)“, *Глас Цркве* 19, бр. 2 (1991): 21–25.

⁷ Милан Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 600–606, 653–656; први део штампан и у: Василије Костић, „Владика Николај под окупацијом — фрагменти“, у: *Светии Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003), 180–185.

⁸ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 597–599, 638–639 и даље; Јанковић, *Ејиској Николај књ. 3*, 292–294.

⁹ *Мемоари Патријарха српског Гаврила* (Београд: Сфаирос, 1990), 342–356.

¹⁰ Јосиф Цвијовић, *Мемоари*, ур. Велибор Џомић (Цетиње: Светигора, 2008), 189–228.

¹¹ Јован Радосављевић, *Животи и сирадање Жиче и Ситуденице под окупацијом пред рат, под окупацијом и после рата (1938–1945)* (Нови Сад: Беседа, 2003), 169–173.

са посебним нагласком на тобож затегнутом односу између њих двојице, писале су „Вечење новости“ и „Илустрована политика“,¹² али су ти чланци од мање вредности за ово истраживање. Поред поменутих објављених извора, у тексту се користи „Записник манастира Војловице (1933–1948)“ који се данас чува у Библиотеци Црквене општине у Панчеву под инвентарским бројем 353.¹³ Посебну групу извора чине дела Епископа Николаја Велимировића настала у Војловици, како она објављивана и расута у разним издањима, тако и она још увек необјављена. Детаљнији преглед Владикиних дела и издања налази се ниже у тексту. Непосредним увидом у „скривницу“ манастира Војловица стечена су сазнања о постојању материјалних извора, у које се убраја неколико Николајевих личних предмета и рукописа.¹⁴ О њима ће се више сазнати, такође, у наставку текста. Када је реч о литератури, у фокусу досадашњих истраживања ове теме нашли су се пре свега историјски аспекти Владикиног затварања. У том смислу, јереј Велибор Џомић се бавио разлозима хапшења и интернирања Епископа Николаја,¹⁵ као и Растко Ломпар у тексту посвећеном Патријарховом и Вла-

¹² Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 683–684.

¹³ Овај архивски документ се чува у Библиотеци Црквене општине Панчево, која је пре пар година измештена из просторија при Преображењској цркви, у просторије при Успењској цркви, где чека стручно сређивање. Приликом истраживања на терену помогао ми је јереј Рајко Вулин, коме захваљујем. Овај рукопис је коришћен и раније: Петар Бикар, „Патријарх српски др Гаврило Дожих и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“, у: *Књижевна историографија Панчева*, ур. Миодраг Матицки (Панчево — Београд: Градска библиотека — Институт за књижевност и уметност, 2001), 271.

¹⁴ Истраживање је спроведено захваљујући благослову, подршци и помоћи јеромонаха Теодора, настојатеља манастира Војловица, коме овом приликом изражавам топлу благодарност.

¹⁵ Велибор Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја у II светском рату“, у: *Свети Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003), 426–440.

дикином заточеништву у логору Дахау.¹⁶ Јереју Петру Бикару припада први покушај синтезе боравка Патријарха српског и Епископа жичког у Војловици.¹⁷ На крају, монографија Радмиле Радић о Патријарху Гаврилу садржи обиле на архивској грађи заснованих података и о првојерарховом сапатнику Епископу Николају.¹⁸

Приложено истраживање започећемо прегледом живота Епископа жичког Николаја у војловичком заточеништву. Пошто га затворски услови нису спречили да пише, Владика је и у овом периоду саставио неколико дела, која се одликују разноврсношћу књижевне форме. У складу са тим, текст ћемо наставити излагањем његове књижевне и преводилачке делатности. Посматрано из угла данашњице, након више од пола столећа од Николајевог упокојења, за које време је српски Владика стекао одређену рецепцију у домовини и свету, његово некадашње присуство у манастиру Војловица постало је бесцено духовно наслеђе које чува ово свештено место. Оно је и видљиво, материјално, изражено тиме што се у манастиру чува неколико Владикиних личних предмета и рукописа. Због тога ћемо овај прилог завршити редовима о наслеђу и заоставштини Епископа жичког — Светог Николаја Новог — у манастиру Војловица. Кроз та три аспекта, који заокружују војловички период Епископа жичког Николаја, покушаћемо да приступимо теми систематично и са циљем да у импресивни мозаик живота и дела ове по много чему знамените личности додамо по нашој моћи углачан каменчић. Он би у извесној мери употпунио и слику

¹⁶ Растко Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја Велимировића у Дахауу 1944. године“, *Студије историје Иларион* 3 (2018): 9–29.

¹⁷ Бикар, „Патријарх Гаврило и Епископ Николај“, 268–275 = Петар Бикар, „Патријарх српски др Гаврило Дожић и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“, *Банатски весник* 21, бр. 1–2 (2001): 22–39.

¹⁸ Радмила Радић, *Животи у временима — Гаврило Дожић (1881–1950)* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2006), 222–283.

о историји Српске Православне Цркве и манастира Војловица током Другог светског рата.

Живот у заточеништву

Од првих дана окупације Немци су Епископа жичког Николаја сумњичили за учешће у Симовићевом пучу, који се збио 27. марта 1941. године. Због тога су истакнутог српског Архијереја саслушавали¹⁹ и пратили. Временом су постали уверени да Владика Николај на слободи представља опасност за нацистичку управу у поробљеној Краљевини Југославији. Владики су спочитавали и што је Хитлера јавно називао библијским антихристом и прорицао његову пропаст, а на Жичу су гледали као на седиште антинацистичког става Срба. Нису занемаривали ни то што је Владика одржавао пријатељске везе са Англиканском Црквом, због чега су га сматрали енглеским шпијуном. Као такав, Епископ Николај је, по оцени Немаца, могао да поведе српски народ у борбу против немачке окупационе силе у Србији.²⁰

Због свега реченог, Епископ Николај је морао да се повуче са Епархије. Светом Архијерејском Синоду је поднео молбу за боловање и 12. јула 1941. године прешао је из Краљева у манастир Љубостиња, где је боравио у кућном притвору. Свети Архијерејски Синод му је нешто касније, 28. јула, одобрио одсуство на годину дана, а за заменика поставио протераног Епископа злетовско-струмичког Викентија Проданова. По истеку године дана, пошто се прилике у земљи нису поправиле, продужено му је одсуство на још једну годину, а администрирање једним делом Епархије жичке поверено је избеглом Епископу мукачевско-

¹⁹ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 600.

²⁰ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 427; Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 14.

прјашевском Владимиру Рајићу.²¹ Како се касније показало, Владика се више никад није вратио на дужност. У овом периоду је често саслушаван. Од њега је тражено да позове српски народ на покорност и сарадњу са окупатором, што је он одлучно одбио.²² Преко појединих свештеника је успевао да контактира са Дражом Михаиловићем и испрати догађаје везане за народни устанак против непријатеља.²³ Немци су се прибојавали да ће Епископ због свог сужањства подстицати народ на устанак, али се Николај, према оцени Џомића, и у својој патњи показао као човек који је, пре свега, чувао образ и достојанство своје Цркве и свог народа, затим манастир Љубостиња и сестринство те светиње, као и народ тога краја.²⁴ Владика је овде, са сестринством обитељи, проводио време у богослужењима и молитвама, као и у писању књига, све до пред крај 1942. године. Тада је интерниран у Војловицу.

Када је по Епископа Николаја у Љубостињу дошло четрнаест камиона војске заједно са командантом из Крушевца,²⁵ Владика је већ био спреман.²⁶ Најпре су ухапшени Епископ Николај и протосинђел Василије Костић,²⁷ а на

²¹ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 597, 600.

²² Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 600.

²³ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 428.

²⁴ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 429.

²⁵ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 606.

²⁶ *Војловички записи*, 88. Претходно је Василију Костићу и Јовану Велимировићу често говорио како треба да буду спремни за одвођење. *Војловички записи*, 88–89.

²⁷ Василије Костић (1907–1978) је био професор Богословије у Битољу. Након бугарске окупације Вардара пребегло је у Епархију жичку, био је духовник манастира Љубостиња, а затим га је Свети Архијерејски Синод поставио за помоћника Епископу жичком Николају. Касније је постао Епископ бањалучки, па жички. О њему: Игнатије Марковић, „Животопис Василија (Костића), Епископа Бањалучког и Жичког“, у: *Ејиској Василије Бањалучки и Жички, исјоведник љавославља (1907–1978)*, *двадесетипетогодишњи помен (25/12. април 2003)*, ур. Атанасије Јевтић (Краљево: Манастир Жича, 2003), 9–49.

њихову молбу поведени су и послушник Живорад Васић²⁸ и професор Јован Велимировић.²⁹ Прва тројица су стигла у манастир Војловица 16. децембра 1942. године,³⁰ а сутрадан и Владикин синовац. Свети Архијерејски Синод је 18. децембра обавештен да је Епископа Николаја немачка полиција одвела „у околину Београда“.³¹

О разлозима Владикине интернације постојала су различита образложења. Митрополита Јосифа Цвијовића Немци су уверавали да је Владика у Војловицу склоњен због личне безбедности. Један немачки официр Гестаповац добио је наређење да изјави Недићу како је Владика жички заштићен од евентуалног инцидента који би га „могао снаћи од простих немачких војника који Епископа не познају и могли би му какву грубост или нешто више учинити“.³² Касније су Немци издали писмену изјаву са извињењем.³³ У прилог наведеном разлогу може да стоји чињеница да је Димитрије Љотић током децембра 1942. године интервенисао за безбедност Епископа који се налазио у Љубостињи, док су се у оближњем Трстенику обављале ратне акције.³⁴ Убрзо потом Николај је заиста удаљен из Љубостиње.

Међутим, немачки извори говоре другачије. Непосредно пре Николајевог одвођења, Комунистичка партија

²⁸ *Војловички записи*, 88–89. Живорад Васић, родом из Азбуковице, био је послушник манастира Жича. Како је често био болестан, по савету лекара 14. јануара 1944. године послат је на лечење, услед чега је био ослобођен. Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 655.

²⁹ *Војловички записи*, 88–89. Јован Велимировић (1912–1989) је био синовац Епископа жичког Николаја, професор Богословије у Битољу и Београду, а потом и Епископ шабачко-ваљевски. О њему: Сава Вуковић, *Српски јерарси од 9. до 20. века* (Београд — Подгорица — Крагујевац; Евро — Унирекс — Каленић, 1996), 249–250.

³⁰ Датуми се наводе према грегоријанском календару, иако се у литератури понекад наводе и по јулијанском.

³¹ Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 597–598; Јевтић, „Српска Црква у Другом светском рату“, 92–93.

³² Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 599.

³³ Цвијовић, *Мемоари*, 228–229.

³⁴ Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 1, 677–678.

Југославије је у Љубостињу послала Мишу Брашића који је установио да Владика Николај сарађује са четницима. Брашићев извештај о томе, преко Танасија Динића, колаборационистичког министра унутрашњих дела, доспео је до Немаца, који су потом обавили претрес манастира Љубостиња. Проналазак краткоталасног радио апарата је потврдио Брашићев извештај. Због тога је Владика и премештен.³⁵ Генерал Паул Бадер је известио Милана Недића да је Епископ Николај пребачен у Војловицу због контакта са устаницима, активног учешћа српских свештеника у јединицама Драгољуба Михаиловића, као и због тога што је постојала велика опасност да четници изврше напад на Љубостињу и ослободе Владика, што би утицало да се и шире народне масе укључе у устанак и тако рашири фронт у Србији.³⁶

Историјски контекст одвођења Епископа Николаја у Војловицу заслужује посебну анализу, али се из приложеног осврта ипак назире разлози Владикиног премештања. У интересу Немачке било је да Николај буде ускраћен архипастирског деловања и политичког утицаја, што је учињено још у лето 1941. године. Када се Љубостиња више није чинила погодним местом где се тај задатак могао сигурно испунити, Владика је премештен у Банат. Не мање важна била је и његова безбедност, што је вешто коришћено да би се умирио Свети Архијерејски Синод. Немци су били свесни тога да им лоша вест о Владикином стању не иде на руку. Због свега тога Епископ жички Николај и његова пратња доведени су у светоархангелски манастир Војловица, где су искусили строжи режим него у Љубостињи.

³⁵ Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 15–16.

³⁶ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 431–432. Уп: Извештај о премештају Епископа Николаја упућен Милану Недићу 23. децембра 1942. године. Јевтић, „Српска Црква у Другом светском рату“, 110. Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 16. Интернацију је организовао државни саветник др Харалд Турнер у сарадњи са Миланом Недићем и Миланом Аћимовићем. Уп. Радић, *Живот у временима*, 231, нарочито нап. 824.

По речима Јована Велимировића, то је био „прави затвор: са сталном стражом, са закључаним вратима и прозорима, без права да се примају посете па и пошта“.³⁷

Сиромашном манастиру Војловица, уз то и опљачканом још почетком окупације, издржавање сужања представљало је не малу потешкоћу.³⁸ У манастиру су живели игуман Данило Адамовић³⁹ и двојица старих архимандрита, Јефрем Алмажановић и Теофан Погољни.⁴⁰ Братство је сачињавао и јеромонах Павле Познанов, који је био на послушању у оближњим парохијама.⁴¹ Пакете хране затвореницима су слале монахиње Епархије жичке, пријатељи, побожни људи из Панчева и Старчева, Епископ банатски Дамаскин Грданички, као и мајка Владике Николаја, баба Ката из Лелића. Храну је распоређивао игуман Данило, али Немци су умели да је задрже и за себе.⁴² Непуних месец дана после доласка у Војловицу затвореници су дознали да ће им се придружити још две значајне личности.⁴³ Ипак, први је доведен, 15. марта 1943. године, јеромонах браничевског манастира Витовница Тадеј Штрбуловић.⁴⁴ Након

³⁷ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 669.

³⁸ О труду братства да се, и поред тешких материјалних услова, затвореницима побољша исхрана сведочи записник од 26. фебруара 1944. године: БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 233–234.

³⁹ Сава Вуковић, Стеван Бугарски, *Монаштво Карловачке митрополије* (Гретег: Манастир Гретег, 2018), 200. Патријарх Гаврило, пошто је 1947. године постао администратор Епархије банатске, дотадашњег вршиоца дужности настојатеља манастира Војловица поставио је за настојатеља: БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 269.

⁴⁰ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 669.

⁴¹ *Војловички записи*, 155.

⁴² Јанковић, *Епископ Николај књ. 1*, 654; *Војловички записи*, 141.

⁴³ *Војловички записи*, 102.

⁴⁴ *Војловички записи*, 120. Јеромонах Тадеј (1914–2003) је доведен 15. марта 1943. године, а ослобођен је 20. маја исте године. Служио је у Пећкој Патријаршији, Горњаку, Туману, Решковици и Витовници. Чувен је као духовник. Објављено је више књига његових поука.

тога уследиле су припреме за пријем новог затвореника и 20. маја је интерниран Патријарх српски Гаврило Дожић.⁴⁵ По одавештењу које је добио Митрополит Јосиф, Патријарх је био пребачен у Војловицу јер су четници припремали напад на Раковицу са циљем да ослободе Патријарха.⁴⁶ Заједно са Патријархом дошао је и његов послужитељ Душан Влатковић.⁴⁷ Нешто касније доведен је и Епископ мукачевско-прјашевски Владимир Рајић.⁴⁸

Живот у војловичком затвореништву био је једноличан. Свакодневни ритам подразумевао је заједничко савршавање јутарњих и вечерњих богослужења, међусобне разговоре и сат времена шетње у кругу манастира, под пратњом. Убрзо по довођењу у Војловицу, Алекса Трајковић и Свети Архијерејски Синод затвореницима су послали пакет са

⁴⁵ Патријарх Гаврило је ухапшен у манастиру Острог 25. априла 1941. године. Потом је преко Сарајева доспео у Београд, па у Раковицу, а одатле у Војловицу. Његово здравствено стање у Војловици било је лоше, тако да је био прилично повучен. О њему: Радић, *Живот у временима*, passim.

⁴⁶ Цвијовић, *Мемоари*, 189; Радић, *Живот у временима*, 269.

⁴⁷ Душан Влатковић (1916–1999), Патријархов послужитељ, доведен је у Војловицу са Патријархом 20. маја 1943. године, где је остао до Гавриловог и Николајевог спровођења у Дахау 14. септембра 1944. године. Након повратка у Србију, Патријарх га је 1947. године замонашио, давши му име Десимир, и рукоположио. Године 1948, будући да је био администратор Епархије банатске, Патријарх Гаврило га је придројао братству манастира Војловица: БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 270. Јеромонах Десимир је касније био управник и професор монашке школе у манастиру Преображење и Острогу, као и професор Богословије у Београду и у Призрену. Последњих тридесет година свог живота провео је као духовник Пећке Патријаршије. Више о њему: Јован Радосављевић, „Архимандрит Десимир (Влатковић), духовник манастира Пећке Патријаршије“, *Православље* 33, бр. 786 (15. децембар 1999): 10. Према усменом сведочењу протосинђела Јустина (Мреновића), архимандрит Десимир се упокојио 14. јуна 1999. године.

⁴⁸ *Војловички записи*, 158, 178. Епископ Владимир (1882–1956), протеран из Епархије, вратио се у окупирану Србију. Био је саслушаван од Немаца и оцењен као сумњив. Стога је интерниран у Војловицу, где је боравио од 31. августа 1943. до 31. марта 1944. године, после чега је администрирао једним делом Епархије жичке. Живот је окончао као Епископ рашко-призренски. Више о њему: Вуковић, *Српски јерарси од 9. до 20. века*, 91.

богослужбеним књигама.⁴⁹ Свакодневна богослужења су обављали у келији Владике Николаја, у југозападном крилу манастирске зграде.⁵⁰ У цркви су, увек по одобрењу и под страхом, недељом и празницима служили Литургију. У таквим приликама, војловичким монасима улазак у цркву није био дозвољен увек (ако су присуствовали, били су на дистанци од затвореника).⁵¹ Најчешће је литургисао протосинђел Василије, а на поједине велике празнике и Епископ Николај.⁵² О тим ревносно држаним богослужењима, сведочи и неколико записа које је Јован Велимировић остављао у богослужбеним књигама у цркви.⁵³

Богослужења вршена у Војловници била су испуњена болом. Лишен слободе у тешко за његов народ ратно доба, Владика је једино могао да узноси молитве Богу. Исецао је делове новина са читуљама умрлих и ређао их по столу, називајући те слике својим најмилијим иконостасом, и непрекидно се молио Богу за упокојење душа уснулих.⁵⁴

⁴⁹ Војловички записи, 96.

⁵⁰ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 670.

⁵¹ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 97, 101; Радић, Живој у временима, 270.

⁵² Патријарх Гаврило је служио свега неколико пута. Према Василијевом сведочењу, на празник Светог кнеза Лазара 1943. године служио је први пут после две године. *Војловички записи*, 152.

⁵³ Тако у „Минеју за јануар“ стоји: „Велико повечерје, јутрење и литургију на Богојављење певао као интерниран са Епископом Николајем и др Василијем Костићем — Јован Д. Велимировић, професор“ (л. 111б–112). На другом месту је забележио: „На Св. Саву 14. јануара 1943. год. служио Еп. Николај са оцем др Василијем Костићем. За певницом певао Јован Велимировић, проф“ (л. 242б). Такође, у „Правилима молебним српским светима“ графитом оловком је записано: „Служио Епископ Николај заточен у Војлов. Богу на славу! 1943“ (л. 102). Истим рукописом је исписано: „Појали као заточеници у Војлов. у 1943. протосинђел Василије Костић и Јов. Велимировић“ (л. 148). Жарко Војновић, *Кућа на камену — Војловица и њене књије* (Београд: Народна библиотека Србије, 2015), 241, 270. В. и ауторов коментар на заточење Епископа Николаја и осталих: Војновић, *Кућа на камену*, 200–201.

⁵⁴ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 671.

Вечерње Великог петка 1943. године служено је у Владикиној келији. Тада је на његов писаћи сто, уместо плаштанице, био положен антиминос. О Васкршњој литургији те године Василије је забележио: „Служимо најрадоснију службу, службу Васкрсења, а Владика својим сузама ква-си антиминос на престолу. Цела Епархија и цео српски народ очекује од њега данас духовне хране, а он стешњен и притешњен овде нема с ким ни службу људски да служи. Он и један свештеник, чак и без ђакона! Ово нам је трећи и најгужнији Ускрс под окупацијом. Хоће ли Бог дати да буде и последњи?“⁵⁵ Идуће године Пасха је била још трагичнија. Бомбардовање је почело на Цвети. Војловички монаси су из бојазни спавали напољу. На Васкрс су тепих-бомбе прекриле Београд, а експлозија је одзвањала до Панчева и Војловице.⁵⁶

Ни Патријарху Гаврилу ни Епископу Николају није било право што су у тако тешко време за српски народ били затворени и лишени могућности да обављају своје дужности. Да би смањило Владикину забринутост за његово свештенство, монаштво и верни народ, поручник Мајер је на Преображење 1943. године у Војловицу довео Епископа Викентија Проданова, који је обавестио епархијског Архијереја о стању на Епархији.⁵⁷ Исте године на празник Светих архангела, који је Патријарх обележавао као своју крсну славу, заточеницима је дошао у посету Епископ банатски Дамаскин Грданички и сви су заједно служили литургију.⁵⁸ Чешће су биле посете генерала Милана Недића, „председника Владе“. Он је, заједно са министром Велибором Јонићем, 18. децембра 1943. године, разговарао са Патријархом до касно у ноћ. Контакт са Епископом Николајем том приликом им је био забрањен. Циљ им је био да изнуде Патријархову

⁵⁵ Војловички записи, 137.

⁵⁶ Војловички записи, 179.

⁵⁷ Војловички записи, 157. Владика је затражио посету Епископа Викентија још 23. априла 1943. године. Војловички записи, 136.

⁵⁸ Војловички записи, 165.

сарадњу са Немцима и осуду комунизма. Сутрадан су, поводом славе Епископа Николаја, у Војловицу дошли Димитрије Љотић и Љуба Сарачевић.⁵⁹ У вези са Недићевим захтевом Патријарх ипак није самостално донео одлуку. Шта више, наредних дана, после разговора са Владиком Николајем, овластио је Епископа да у његово име Недићу напише одговор. Ово писмо Патријарх му је упутио 22. децембра 1943. године. У писму се Патријарх, због околности у којима се налазио, с разлогом оградио од могућности да преузме одговорност, па је исказао лично уверење да је Српска Православна Црква усмерена против било какве разорне акције која има за циљ да упропасти српски народ и морално и физички. У складу са својим задатком и достојанством, Црква је спремна да помогне напоре свих родољубивих Срба у циљу заштите и спасавања српског народа, али тек онда када јој се у потпуности омогући канонско деловање, које је онемогућено окупацијом.⁶⁰ Када је министар Велибор Јонић дошао да преузме ово писмо, разговарало се о томе да ће затвореници били ослобођени.⁶¹ Ипак, садржај писма је био такав да је Недић и даље морао да долази и покушава да придобије Патријарха за сарадњу. Тако је, на пример, Недић са Цветаном Ђорђевићем био у Војловици и 31. марта 1944. године. Патријархова непоколебивост још је значила и поштравање услова затворског живота.⁶² Коначно, у мају 1944. године започеле су припреме за Патријархов и Владикин премешај из Војловице. Тражено је лекарско мишљење о томе да ли затвореници могу поднети транспорт у Немачку без озбиљних последица по њихово здравље и добили су нову одећу. Патријарх је вакцинисан против тифуса, док Владика није пристао.⁶³ Крајем августа 1944. године

⁵⁹ Цвијовић, *Мемоари*, 191.

⁶⁰ Јанковић, *Епископ Николај књ. 1*, 631 = Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 694.

⁶¹ Војловички записи, 170.

⁶² Радић, *Животи у временима*, 281–282.

⁶³ Радић, *Животи у временима*, 282; Војловички записи, 181.

Недић је последњи пут посетио доследне у својим ставовима војловичке заточенике.⁶⁴ Непосредни повод за њихово одвођење представљала је опасност коју је могло да причини продирање совјетске војске у Банат. Немци су се с правом прибојавали могућег ослобођења Патријарха Гаврила и Епископа Николаја.⁶⁵ Због тога је двојици Архијереја предстојало спровођење у Немачку, у концентрациони логор Дахау, недалеко од Минхена.

14. септембра 1944. године, рано ујутру, Патријарх српски Гаврило и Епископ жички Николај превезени су из Војловице у Панчево фијакером који је био отворен, тако да је било очевидаца њиховог одвођења.⁶⁶ За њихов потоњи долазак у Бечкерек и транспорт возом даље, сазнао је Љуба Поповић, јавни бележник, син Епископа бањалучког Василија Поповића, који је известио Свети Архијерејски Синод.⁶⁷ У Дахау, где ће бити затворени наредних неколико месеци, двојица страдалника стигли су 25. септембра 1944. године.⁶⁸

Професори Василије Костић и Јован Велимировић, као и Душан Влатковић, ослобођени су на заузимање Светог Архијерејског Синода. Прва двојица су дошли у Патријаршију и 3. октобра 1944. о извођењу Патријарха и Владике из манастира Војловица известили Свети Архијерејски Синод.⁶⁹

Књижевно-преводиљачка делатност

Епископ Николај током готово две године војловичког сужањства, у болно ратно доба, притешњен и телом и душом, није писао дела већег обима. Једно од важнијих де-

⁶⁴ Радић, *Живои у временима*, 283.

⁶⁵ Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 17.

⁶⁶ Радић, *Живои у временима*, 283.

⁶⁷ Цвијовић, *Мемоари*, 198–199.

⁶⁸ Ломпар, „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја“, 18.

⁶⁹ Текст извештаја: Јанковић, *Епископ Николај књ. 1*, 638–639.

ла, насталих тада, јесте „Војловички стослов“. Саставио је и неколико свезака различите садржине, које је посветио „сестринствима појединих манастира или игуманијама, или другим личностима које су му биле миле и драге и којих се са љубављу сећао“.⁷⁰ Ова дела се одликују шареноликошћу књижевне форме, тако да се међу њима могу наћи различите поуке, изреке, песме, хагиографски и химнографски радови. Када је реч о прошлким или изводима из пространих житија светих, Владикино ауторство се прихвата условно. У писцу овог душекорисног штива уочава се лик духовника, пастира, молитвеника и визионара. Поред писања, Владика се, заједно са Василијем Костићем, бавио превођењем.

„Војловички стослов“, представља најобимније Владикино дело из овог периода његове делатности. Састоји се од сто две главе.⁷¹ Нешто раније, током боравка у Љубостињи 1941. и 1942. године, Епископ Николај је написао „Љубостињски стослов“ и „Српски народ као теодул“, а као својеврсни стослов могу се посматрати и охридске „Молитве на језеру“. Нешто касније, у току изгнанства у Америци објавио је „Касијану — стослов о хришћанској љубави“. У форми глава (поглавља) Николај је, попут чувених патристичких писаца, написао своја богословском садржином најбогатија дела. У Војловици се, сада попут старо-

⁷⁰ Јанковић, *Ејиској Николај књ. 1*, 614.

⁷¹ Колико је засад познато, „Војловички стослов“ је први објавио протођакон Љубомир Ранковић, на основу рукописа који се налази у његовом приватном власништву. Велимировић, *Тамнички записи*, 7–108. Наредна издања: Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 543–566; Николај Велимировић, *Војловички стослов* (Подмаине: Манастир Успења Пресвете Богородице, 2017). У последњем издању, уз стослов је штампана и кратка беседа Владике Николаја под насловом „Помози вам Бог, браћо!“ (44–47), али без уводних података. Она је изговорена у манастиру Вујан на празник Светог Архангела Гаврила 1938. године: „Необјављена беседа Светог Владике Николаја: Браћо, уздајте се у Бога“, *Православље* 41, бр. 1001 (1. децембар 2008): 10–11. Недавно је стослов издао и манастир Војловица: Николај Велимировић, *Војловички стослов* (Панчево: Манастир Војловица, 2023).

заветних пророка, бавио тумачењем хришћанске историје свог народа и актуализовао је њен смисао у савременом добу. Ово дело је пророчки и визионарски програм Српске Цркве и српске државе, односно српског народа у целини, програм заснован на православном предању Цркве и њеном светосавском искуству, а диференциран од духа Запада. Однос Цркве и државе Владика овде види традиционално, у органској симфонији. Иако се еклисиологија јасно препознаје као основна тема овог дела, језик и стил нису академски. Како је примећено, ова особина важи за Владикино стваралаштво уопште: „У његовим делима мало је спекулативног богословља — Велимировић ствара превасходно као служитељ и епископ Цркве и стога су пастирске теме и пастирски мотиви на одређени начин доминантни у његовом стваралаштву“.⁷² Међутим, и ови практични, пастирски увиди, и те како имају своју богословску основу. Принципи постојања и деловања Цркве код Николаја извиру из Јеванђеља. У том смислу, црквени начин постојања, према писцу, искључује било какав вид елитизма, клерикализма, папизма и империјализма. Једновремено, писац заступа својеврсни активизам Цркве, али је њему претпоставио поимање Цркве као заједнице свих верних остварене благодаћу Светога Духа. Следствено томе, црквена, преобразена заједница даје импулс добром поретку државних и друштвених установа.

Према Николајевом сагледавању, Црква се уређује сама по себи, онда када су свештеници и верници испуњени Светим Духом, вером и љубављу. Без тога пак, Црква се уређује огромним људским напором, па ипак ни тада није добро

---

⁷² Срећко Петровић, „Неки аспекти еклисиологије дијаспоре у мисли Владике Николаја Велимировића: ка црквеном одговору на питања национализма и етнофилетизма“, у: *Месито еклисиологије у савременом систематском богословљу*, ур. Златко Матић, Александар Ђаковац, Раде Кисић (Београд: Институт за Систематско богословље Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2021), 167.

уређена.⁷³ Главне дужности Цркве су да: просветљује Христом, утврђује људе у сваком добру, брине о сиротињи и бди над добрим народним обичајама.⁷⁴ Црква је главни животни нерв свих друштвених и државних установа.⁷⁵ Свети Сава је уредио Цркву на начин да се слободно може рећи да је Црква у држави и држава у Цркви.⁷⁶ Историја сведочи да држава не може да замени Цркву, али да Црква државу може, као што је било у доба османског ропства.⁷⁷ Средњовековну српску државу су створили калуђери, а нову сељаци.⁷⁸ Без манастира и монаштва православље би било тело са стакленим ногама.⁷⁹ Осовина манастира је духовност монаха. Тамо где се појача духовни живот, повећава се и братство, а онда се унапређује и привреда дотичног манастира.⁸⁰ Кандидати за епископе треба да се траже у манастирима светогорског и светосавског духа, при чему сваку личну агитацију треба осујетити и казнити, а гордељиве и наметљиве кандидате одбацити.⁸¹ Дужност епископа је да проповеда, благосиља, дели милостињу и спречава неправду.⁸² Свештеник и школски учитељ морају имати исто образовање, васпитање, убеђење и дух.⁸³ Ни свештеник ни Епископ не смеју бити чиновници са рангом, групом, повишицама, унапређењима. Треба да се издржавају од народа.⁸⁴ Потребно је у већој мери укључити жене у службу Цркви, кроз учешће у црквеним саветима и одборима, као и обнављањем службе ђакони-

⁷³ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 3 (наводи се број главе).

⁷⁴ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 6.

⁷⁵ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 7.

⁷⁶ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 10.

⁷⁷ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 16.

⁷⁸ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 17–19.

⁷⁹ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 27.

⁸⁰ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 40–41.

⁸¹ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 42–45.

⁸² Велимировић, *Војловички сѝослов*, 48.

⁸³ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 58.

⁸⁴ Велимировић, *Војловички сѝослов*, 60.

са.⁸⁵ „Права побожност је савршена без политике, међутим, клерикализам је један политички систем заснован на погрешној вери и погрешној побожности“.⁸⁶ „Пут православља је најтежи, али и најславнији. Ко мисли о слави, презире тешкоће. Ко пак мисли о тешкоћама, презире славу“.⁸⁷ Српска Црква треба да има сестринске односе са осталим Православним Црквама⁸⁸ и да покрене спољну мисију (на пример у Индији), јер народ који нема никаквих империјалистичких циљева може проповедати Јеванђеље Христово са више успеха.⁸⁹ Осим различитих савета, Николај је записао и пророштво о процвату побожности и црквености у српском народу:⁹⁰ „Иду дани када ће се испунити храмови на српској земљи. Кад ће певати славу Божју хорови народне војске и народне омладине... И сав ће народ познавати добро своју веру. И сви ће Срби знати да читају црквене књиге и да певају црквене песме...“⁹¹ „Војловички стослов“ Епископ Николај је завршио речима: „Нека Господ Бог благослови мученички народ српски по молитви Светог Саве и све Небеске Србије и нека га закриле својим крилима архангели Михаил и Гаврил, који се славе у манастиру Војловици, задужбини Светог деспота Стевана Високог. Амин“.⁹²

Следећа Владикина дела представљају читаве свеске. Посвету прве Владикине свеске открива акростих текста под називом „Мудра игуманија“. Чита се: „Мојој духовној кћери игуманији Јелени и сестрама — благослов од Деде сужња“. Био је то Владикин дар игуманији манастира Враћевшница,⁹³ послат из Војловице крајем 1943. године. На

⁸⁵ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 63–64.

⁸⁶ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 76.

⁸⁷ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 82.

⁸⁸ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 98.

⁸⁹ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 100.

⁹⁰ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 95–97.

⁹¹ Велимировић, *Војловички сѣослов*, 96.

⁹² Велимировић, *Војловички сѣослов*, 102.

⁹³ Николај Велимировић, *Писма из сужањсѣва својим духовним кћерима игуманијама: Варвари, Јелени и Сари*, прир. Јован Радосављевић

почетку свеске исписано је: „Свети Алимпије Столпник 1943. године“.⁹⁴ Збирка се састоји од текстова разних жанрова: химнографије, лирских и епских песама, поучних текстова, есеја, поменика, житија, народне умотворине и пословица, докумената, као и других књижевних облика којима тек треба дати жанровско одређење. Основна намера писца била је да адресатима пренесе поуку. Цела свеска, илустрована минијатурама, представља топло обраћање оца својој духовној кћери.⁹⁵ Досад је објављена више пута,⁹⁶ а нарочито њен први део — Канон, који је Зоран Ранковић превео на савремени српски језик.⁹⁷

„Канон Пресветој Богородици Словесници“, односно оној која је је родила Бога Слово, Христа Словеснога, посвећен је чудотворној икони Богородице Војловичке,⁹⁸ која се

(Краљево: Манастир Жича, 2009), 262 (поговор Епископа Атанасија Јевтића). У овом издању објављене су три Владикине свеске. Прва, посвећена монахињи Варвари, написана је у Љубостињи 1942. године. Друга и трећа су настале убрзо потом, у Војловици, с тим што је трећа започета у Љубостињи. *Исйо*.

⁹⁴ Копија овог листа, заглавља Канона Пресветој Богородици Словесници, чува се у манастиру Војловица. Свети Али(м)пије се прославља 26. новембра / 9. децембра.

⁹⁵ Ружица Левушкина, „Правци (тео)лингвистичких истраживања на материјалу *Словесника* светитеља Николаја Велимировића“, *Nicholai Studies* 2, бр. 4 (2021): 355.

⁹⁶ Ову свеску је у библиотеци манастира Драча пронашао Велибор Џомић и предао Епископу Артемију Радосављевићу, који је био покровитељ њеног објављивања: Николај Велимировић, *Словесник (фотоштитско издање)* (Приштина — Трстеник: Народна и универзитетска библиотека — ГИК „Љубостиња“, 1997). Објављена потом: Велимировић, *Писма из сужањства*, 87–167. Данас се рукописи прве и друге војловичке свеске чувају у недавно основаном Архиву Епархије жичке, који се у овом тренутку сређује.

⁹⁷ Николај Велимировић, *Молебни канон Пресветој Богородици Словесници*, прев. Зоран Ранковић (Панчево: Passage Group, 2012); Николај Велимировић, *Молебни канон Пресветој Богородици Словесници*, прев. Зоран Ранковић (Панчево: Манастир Војловица, 2020).

⁹⁸ Икона је насликана 1798. године уместо једне старије, оштећене у пожару. Више о икони: Лазар Љубић, „Чудотворне иконе Пресвете Богородице у манастиру Војловици“, *Теолошки йоїледи* 53, св. 2 (2020): 497–512.

чува у манастирској цркви, у трону уз северну страну иконостаса.⁹⁹ На то упућује други тропар осме песме канона:

„Творац те прослави, у векове сву и свуда
и у нараштајима старих и у нове векове,
и риза и појас твој чудотворе;
и ова икона красна, о Ти Словеснице,
као жива дејствује, живу Те јавља
и знацима јасним Тебе прославља“.

Дело је написано на црквенословенском језику, при чему су уочљиве одређене особине како руско- и српско- црквенословенског, тако и савременог српског језика. Стих је у дванаестерцу и римује се.¹⁰⁰ Дјева Марија се на појединим местима призива као Мара (четврти тропар прве песме) и Нана (четврти тропар четврте песме), што је необично за химнографско предање, али се чини својственим ширини Владикиног песничког израза. Предвиђено је да се канон пева у 8. гласу, на шта упућују инципители ирмоса: „Прешавши воду као копно...“ Садржај тропара се не ослања на мотиве библијских песама, већ се ниже исповедање немоћи, болести и греховности те мољење за помоћ, издavanje и спасење, заједно са величањем Богомајке. Мотиви су својствени Моладним канонима или параклисима, иако у наслову изостаје прецизнија одредница, као уосталом и други препознатљиви елементи у самом последовању: тропар на Бог Господ, „катавасија“ после 3. и 6. песме, седалан, кондак и тропари на крају. На послетку су придодате молитве над болесником пред иконом Пресвете Богородице Словеснице, с обзиром на то да је Војловичка чудотворица поштована као исцелитељка. О угледу који је

⁹⁹ Инспирацију за састављање канона Владика је можда добио током стајања у северној конхи, непосредно испред иконе, на литургијама служеним у манастирској цркви: *Војловички записи*, 149, 150, 158; Протић, *Николај. Библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 675.

¹⁰⁰ Левушкина, „Правци (тео)лингвистичких истраживања“, 356.

икона у то време уживала Јован Велимировић је забележио: „Црква... је имала чудотворну икону Мајке Божје, коју је народ веома поштовао и велике прилоге давао, обично у злату израђени они делови човечјег тела које је Мајка Божја чудом излечила“.¹⁰¹ Поштовање и чудотворење иконе Пречисте Богородице надахнуло је опробаног песника и химнографа да у њену част напише канон, међу првима такве врсте код нас.

Даље, ова свеска од поезије садржи следећа дела: „Молитве монахиње“ (у десетерцу), „Монашке бројанице“, „Зидање Враћевшнице“ (епска песма у десетерцу), „Ој Србијо“, „Божјиће песме“, „Суботну песму“, „Недељне песме“, „Молитву из Октоиха“ и „Богородици“. Исписани су и поменици за Владикино уснуло монаштво, затим монахиње манастира Јазак из XVIII века, мисионаре и богомољце, заједно са изводом „Шта кажу Свети оци о усопшим“ и упутством „Испуни благу вољу самртника“. Од поучних текстова налази се „Поклоњење Христу по вазнесенију“, „Шта сам научила од Господа мога“, затим „Србске монахиње“ (историјско-житијни текст), „Колико помаже молитва“, „Повест о три брата“, „Светитељски примери и речи“ (изводи из житија), „Србска народна мудрост“ (народне изреке), „Мудра игуманија“ (са акростихом) и „Седмоднев“ (поуке и молитве за седмичне дане, са напред поменутих песама за суботу и недељу). Све осим канона је написано на српском.¹⁰²

У рукопису друге свеске која је настала у Војловици, непозната рука је оставила запис да је свеску исписао Епископ Николај 1943. године у Војловици и подарио монахињи Сари из Љубостиње, која се у то време са својом послушницом Миланком (будућом монахињом Ирином) налазила у Београду.¹⁰³ И ова збирка је објављена више пу-

¹⁰¹ Јанковић, *Епископ Николай књ. 1*, 612.

¹⁰² Са аспекта лингвистике укратко: Левушкина, „Правци (тео)лингвистичких истраживања“, 356–361.

¹⁰³ Велимировић, *Писма из сужањсѣва*, 262.

та.¹⁰⁴ Њен садржај у основи чине песме, размишљања и поуке за сваки дан у седмици, које се заснивају на седмичним споменима светих. Додати су и разни поучни текстови, као што су: „Разни манастири — разни типичи“, „Девство и целомудрије“, „Колика је моћ девичанства“ (из житија Свете Ефросиније), „Права игуманија“, „Питалице за новоначалне“, „Необични бројеви“, „Број Исусов“ и „Сунчаник — савети монахињи“. Исписани су и химнографски текстови и молитве: молитва Свете Марине, тропар Светом Стефану Високом, „Монашке бројанице“ (Исусе мој, све добро моје), „Свакодневно исповедање грехова“, васкрсни тропари и богородични, последовање на исходу душе од тела и последовање за усопшу сестру, као и поменик сестринства манастира Љубостиње из 1942. године.¹⁰⁵ Поменути последовања Владика је посветио сестрама манастира Љубостиња Антонини, Радојки (замонашеној као Евгенија) и Милки, које су убијене пред манастиром у јануару 1943. године.¹⁰⁶ Тропар Светом Стефану Високом на црквенословенском језику (глас 5)¹⁰⁷ упућује на актуелност предања, истина непотврђеног, да је деспот Стефан почетком XV столећа основао манастир Војловица.¹⁰⁸ Његово штовање је озваничено тек 1927. године, када му је Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930) написао Службу.

Трећа свеска, невеликог обима, пронађена је у заоставштини Епископа жичког Василија Костића, који је био уз Владика све време заточеништва у Љубостињи и Војловици. За разлику од оних посвећених монахињама, ова је била писана за монаха. С разлогом је претпостављено да је

¹⁰⁴ Артемије Радосављевић, „Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“, *Свети кнез Лазар* 2, бр. 1 (1994): 5–10; бр. 2: 5–10; бр. 3: 5–12; бр. 4: 11–16; 3, бр. 1 (1995): 5–24; Велимировић, *Писма из сужањства*, 169–259.

¹⁰⁵ Велимировић, *Писма из сужањства*, 197–198.

¹⁰⁶ Велимировић, *Писма из сужањства*, 262–263. Више о томе: Радосављевић, *Животи и страдање Жиче*, 180–182.

¹⁰⁷ Велимировић, *Писма из сужањства*, 191.

¹⁰⁸ Војислав Матић, „Манастир Војловица“, *Зборник за ликовне уметности Машице српске* 9 (1973): 153–154.

била дар Василију Костићу, док се одсуство корица и по-свете објашњава предострожношћу Костића, који се бојао да би је комунисти могли конфисковати. Њено објављивање је у припреми. Насловљена је као четврта свеска Владике Николаја из сужањства, односно трећа која се везује за Војловицу. Предговор са кратким описом садржаја потписао је архимандрит Јован Радосављевић. Прву целину чине три песме: прву сужањ упућује Пресветој Богородици, друга је посвећена приложницима цркава (писана је пре рата), а последња је „Обнављање манастира Јовања“. У наставку је исписано „Житије малог детета, Светог мученика Варула“, потом „Поменик“, затим поука „Монах јавни и монах потајни“ и још две песме („О Рајку богомољцу“ и „Љубав“) те текстови „Ђаконисе“ и „Сунчаник“.¹⁰⁹

Четврту свеску Николај Жички је 1943. године посветио старчевачкој цркви. Она садржи „Житије Светог великомученика и исцелитеља Пантелејмона“, две беседе родитељима, две беседе омладини, затим две песме — „Ој, Србијо“ и богомољачку химну „Помози нам, вишњи Боже“.¹¹⁰ Текст је илустрован представом Светог Пантелејмона и другим минијатурама. Овај рукопис је био заборављен у корицама Матичне књиге Српске Православне Цркве у Старчеву све до 1996. године, када је случајно откривен приликом микрофилмовања поменуте књиге. Објављен је у издању манастира Војловица 2006. године.¹¹¹

Исте године Епископ Николај је у посебној свесци написао „Житије Светог, славног и великог апостола Христовог Вартоломеја“ са дванаест напомена и украсио илустрацијом „Христове Србије“. Рукопис је дуго година чувала једна пан-

¹⁰⁹ Николај Велимировић, *Писма из сужањства — четврта свеска*, у припреми. Захваљујем уреднику издања, протојереју Радосу Младеновићу, што ми је уступио радну верзију књиге на увид. Аутограф на основу кога се приређује издање чува се у манастиру Жича.

¹¹⁰ *Војловички записи*, 5–20.

¹¹¹ *Војловички записи*, 3–4. Прештампан у: Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 529–539.

чевачка породица,¹¹² вероватно породица Милорадовић, чија је крсна слава био спомен Светих апостола Вартоломеја и Варнаве. Нада Ока, рођена Милорадовић, обилазила је војловичке затворенике и често им доносила храну.¹¹³ Рукопис је предат тадашњем Епископу банатском Амфилохију и није познато где се данас налази. Није објављен, изузев напомена уз текст, као и наведене илустрације.¹¹⁴

Љубостињским сестрама Владика Николај је писао и писма. Једно, послато новембра 1943. године, представља топло обраћање благодарног и забринутог Архипастира и духовног оца његовим монахињама.

„Монахињи мати Варвари, Марини, Јулијани и свим старијим и млађим сестрама и сестрицама; мир Божји и благослов. Све послате ствари до сада примили смо преко Немца, исправно и у реду. Много благодаримо; само се бојимо да ви не гладујете. Молимо вас и преклињемо да живите у највећој слози и љубави, да се узајамно волите и по уставу трудите и молитве вршите. У томе је за вас спасење. Ми смо сви здрави, хвала Богу, са јаком вером и великом надом. Сваки дан се за вас Богу молимо, за живе и упокојене. Код Бога нема мртвих. Пазите и држите гробље у реду. Јер је то велика светиња. Нарочито у овом времену. А моје место нека се чува за мене“.

Ваш духовни отац — деда Владика
Отац Василије — Јован¹¹⁵

¹¹² Владислав Вуловић, „Поводом повратка у Србију и међу Србе Св. Николаја Жичког. Централно Сунце, Путовођа и Путоказ“, *Банатски вестник* 51, бр. 3–4 (1991): 3.

¹¹³ Бикар, „Патријарх Гаврило и Епископ Николај“, 272. Василије Костић помиње и Радомира Милорадовића са рођакама из Панчева, који је дошао у Војловицу на литургију за празник Светог Николе 1943. године. *Војловички записи*, 169. Иначе, ово је био изузетак, јер верници нису смели на долазе на богослужења.

¹¹⁴ Вуловић, „Поводом повратка у Србију и међу Србе Св. Николаја Жичког“, 3–6.

¹¹⁵ Јанковић, *Ејиској Николај књ.* 3, 220–221.

Иако је био лишен слободе, Владика није у потпуности прекинуо контакте са политичким и војним чиниоцима у Југославији. На Богојављење 1944. године Патријарх Гаврило и Епископ Николај четницима су упутили заједничку посланицу, коју је објавио Велибор Џомић.¹¹⁶ У јулу исте године у четничком листу *Млада Шумадија*, у уводном делу, објављен је Владикин текст „О јунаштву“, у ком се објашњава Његошева изрека: „Јунаштво је цар зла свакојега“.¹¹⁷ Најзначајније пак било је писмо са дипломатским садржајем упућено Милану Недићу, које је Владика саставио у Патријархово име.¹¹⁸

Епископ Николај је саставио и белешке о историји манастира Војловица. Рукопис је приватна својина протођакона Љубомира Ранковића и није објављен.¹¹⁹

У Војловици је Епископ Николај Велимировић радио на српском преводу Новог Завета. Јован Велимировић је о томе написао:

„Владика Николај се латио једнога великога и пипавога посла на који се годинама накањивао, да исправи превод Новог Завета Вука Стефановића Караџића. Успео је да добави све главне преводе на страним језицима и са

¹¹⁶ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 433.

¹¹⁷ Џомић, „Прилози на биографију Св. Владике Николаја“, 433–434. Аутор је објавио и исечак чланка: Николај Велимировић, „О јунаштву“, *Млада Шумадија* 1, бр. 7 (1944): 1. Када је реч о Владикиној вези са четницима, није без значаја податак да су у јануару 1944. године вођени преговори између београдских равногораца и двојице Архијереја о њиховом ослобађању из Војловице, на шта су они пристали, али није познато зашто овај подухват није остварен. Раде Ристановић, *Београдски равногорци. Јуџословенска војска у отаџбини и Равногорски њокреј у окупираном Београду 1941–1944*. (Београд: Институт за савремену историју, Catena mundi, 2021), 306. Такође, једном приликом Владика је Војловици посетио капетан Јаков Јововић са двојцом поручника из Црне Горе. *Војловички записи*, 173.

¹¹⁸ Текст писма: Јанковић, *Ејској Николај књ. 1*, 631 = Протић, *Николај. Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Садрана дела књ. 1)*, 694.

¹¹⁹ Усмено сведочанство протођакона Љубомира Ранковића, коме захваљујем на уступљеним подацима.

др Василијем, као зналцем грчког језика, почне исправку. За све то време, од скоро две године, он је са Василијем радио на томе. И завршили су исправку целог Новог Завета. Епископ Николај је говорио да он не жели да то буде неки његов оригинални превод, него да у основи остане превод Вука Караџића са његовим исправкама. Владика је замишљао да те његове исправке прегледа једна комисија Светог Архијерејског Синода, па да се штампа као званично издање Светог Писма Новог Завета, јер до данас Српска Црква нема званичнога текста Светога Писма Новог Завета. Уосталом, он је ту своју жељу доставио и писмено из Америке Светом Архијерејском Синоду, а своје исправке текста послао је преко проте Алексе из Минхена¹²⁰.

У свом „Дневнику“ Василије Костић је оставио једно посредно сведочанство о свом раду. Наиме, на лични захтев из Љубостиње му је послат грчки речник и друге књиге, пристигле 13. маја 1943. године.¹²¹ Он је као атински доктор богословља и зналац грчког језика, несумњиво допринео поређењу превода са грчким оригиналом. Коначно, о новом преводу оставио је сведочанство и сам Николај у писму проти Алекси Тодоровићу, који је Епископу у Америци помагао у издавању његових дела. Око 1951. године писао му је:

„У Војловици сам са о. Василијем и мојим Јовом превео изнова цео Нови Завет. И то — са још неким рукописима из Дахау — предао сам на чување о. Милану Јовановићу у Ферде. Знај ово и запамти: ако умрем, најжалосније би ми било да овај нови *превод целој Новој Завести* пропадне“.¹²²

¹²⁰ Протић, Николај. *Био-библиографија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*, 670–671, 685.

¹²¹ *Војловички записи*, 144.

¹²² Николај Велимировић, *Сабрана дела књ. 13 (Химелстир: Епархија западноевропска, 1999)*, 659–660.

Рукопис Владикиног превода данас се чува у Архиву Светог Архијерејског Синода у Београду.¹²³ Коришћен је за приређивање Библије у издању Гласа Цркве. Ту је Свето Писмо Старог Завета дато у преводу Ђуре Даничића, а Новог Завета — у преводу Вука Караџића и Светог Архијерејског Синода и по „исправкама и преводима Светог Николаја“.¹²⁴

У писму редакцији „Православна Русија“ од 5. октобра 1951. године Епископ Николај је поменуо да је током војловичког затвореништва од немачког војника из манастирске библиотеке потражио нешто на читање. Добио је чувено духовно дело на руском језику „Мој живот у Христу“ („Моя жизнь во Христе“), протојереја Јована Кронштатског (1829–1908), који ће касније, једним делом захваљујући утицају Епископа жичког, бити објављен за светог. Николај је ову књигу одмах прочитао и превео. Последњу страницу је завршио на дан интернације из Војловице. Рукопис је оставио „једном монаху“, вероватно Василију Костићу, са препоруком да га преда Патријаршији ради штампања.¹²⁵ Даља судбина овог рукописа није позната.¹²⁶ Ово дело је касније опет преведено и доживело је више издања.

На основу прикупљене грађе наша сазнања о (војловичким) списима Епископа Николаја су богатија до неких будућих, систематских истраживања, која би боље расветлила стваралаштво једног од најплоднијих српских и уопште

¹²³ Сведочење Љубомира Ранковића. Нисам имао прилике да га непосредно прегледам.

¹²⁴ *Библија* (Шабац — Ваљево — Београд: Глас Цркве, 2005).

¹²⁵ Велимировић, *Сабрана дела књ. 13*, 766–767.

¹²⁶ Радован Биговић, „Живот и рад Епископа Николаја“, у: *О Владици Николају (Изабрана дела књ. 25)*, ур. Љубомир Ранковић (Ваљево: Глас Цркве, 2000), 256–257. Како се у каталогу војловичке библиотеке не помиње књига Јована Иљича Сергијева, касније Светог Јована Кронштатског, она је вероватно нестала из манастира Војловица, попут других књига, 1944. године, када је манастирска библиотека премештена у Старчево, или 1965, када је манастир затворен и на проданом земљишту је изграђено постројење Рафинерије нафте Панчево. Каталог војловичке библиотеке: Војновић, *Кућа на камену*, 214–384.

православних писаца, а потом подстакла и критичко објављивање његових дела.¹²⁷

Наслеђе — духовно и материјално

Када је реч о трагу који је Епископ Николај оставио у манастиру Светих архангела, потребно је узети у обзир две чињенице, међусобно комплементарне: Владика је овде живео у својству страдалника, а касније је објављен за светитеља. Наиме, околности његовог боравка у Војловици биле су такве да су допринеле стварању специфичне врсте гледишта на живот Владике. Његово заточеништво, како у Војловици, тако и на другим местима (Љубостиња, Дахау) било је изједначено са мучеништвом. Једна од компоненти памћења његове личности постала је његова титула страдалника. Недуго после његовог упокојења, архимандрит Јустин Поповић о Епископу Николају говорио је као о мученику,¹²⁸ да би потом ово било прихваћено шире. Не само због страдања, а можда и понајмање, Владика охридски и жички и српски Златоуст је постепено доживљаван као нови светитељ Цркве.¹²⁹ Тако је и манастир у Банату, некадашњи Владикин притвор, постао место сећања на страдалнички живот Светог Николаја. Да је Војловица заиста постала једно од места сећања на светитеља, показује чињеница да се спомен Светог Николаја Жичког (20. април/3. мај) прославља као једна

¹²⁷ Засад постоји сумарна библиографија Епископа Николаја до 1941. године коју је уз извесне пропусте сачинио Протић, *Николај. Био-библиографија*, 75–525. О овоме: Срећко Петровић, „Пар узредних напомена о проучавању наслеђа Владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми“, *Геолошки йоїледи* 53, бр. 3 (2020): 827–832.

¹²⁸ Јустин Поповић, *Беседе на йарасїосу Владици Николају Лелићком* (Ваљево: Манастир Белије, 1998), 11–12.

¹²⁹ То је резултирало његовим повратком у Србију, односно преношењем његових моштију из Либертвила у Лелић 1991. године, и његовим свечаним објављивањем за светитеља 2003. године.

од слава (панигира) овог светог места. Поред тога, Владика је захваљујући свом, пре свега химнографском стваралаштву, уткан у историју и богослужбену праксу ове светиње. Икона Пресвете Богородице Војловичке (сл. 1) коју је он назвао „Словесница“,¹³⁰ до данас се назива тим именом, а канон који јој је саставио чита се или пева у оквиру свакодневних манастирских богослужења.¹³¹

Поред духовног, Војловица чува и Николајево материјално наслеђе, које чине два рукописа, као и неколико личних предмета. Они се чувају заједно у једној прикладној кутији. Што се рукописа тиче, они су настали у деценијама пре Владикиног довођења у Војловицу. Рукописну грађу чини дванаест дволисница на којима су исписана поглавља „Речи о Свечовеку“, једног од Николајевих раних дела, као и лист са текстом „Узроци“. Прво дело Епископ охридски на српском је објавио 1920. године.¹³² То издање се састоји од шездесет једног поглавља.¹³³ У Војловици су у рукопису сачувана следећа поглавља (дата по редоследу у рукопису, с обзиром да су дволиснице нумерисане; међутим редослед у издању није исти): „Где су очи и језик једно исто“, „Зашто ово? Зашто оно?“, „Храна трагедије“, „Песак у мору“, „Исповест црвене горе“, „О размаженим домаћим псима“, „Једна брза епизода“, „Под космичким ореолом“,

¹³⁰ Љубић, „Чудотворне иконе Пресвете Богородице у манастиру Војловици“, 507. „Војловичка Милосрдница“ се помиње и у Служби Светом Николају: *Службе Св. Николаја Новој Жичкој и Преј. Јустина Новој Телијској* (Ваљево: Епархија ваљевска, 2011), 37.

¹³¹ Недавно је објављен нотни запис овог дела са ЦД-ом: *Молебни канон Пресвјој Богородици Словесници (музикалија)*, прир. Миленко Мачак (Београд — Панчево: Чуvari — Манастир Војловица, 2021).

¹³² Дело је настало у Лондону 1918. године и поједини одломци су први пут објављени у часопису *New Age*. Николај Велимировић, *Речи о свечовеку* (Призрен: Епархија рашко-призренска, 1994), у Предговору — „Метафизика панхуманизма Владике Николаја“, који је написао Радован Биговић, страна X.

¹³³ Николај Велимировић, *Речи о свечовеку* (Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1920).

„Протест Адамеве“, „О наркози истине“,¹³⁴ „Међу зидовима мржње“ и „О доласку Свечовека“. Пет поглавља¹³⁵ нису ушла у прво издање овог дела, али су несумњиво део те целине јер се у сваком поглављу појављује карактеристичан лик, Ананда Вран Гавран. Ових пет поглавља и још једно, под називом „Молитва при првоме зраку“, објављени су тек 1994. године. Ово издање је сачињено на основу рукописа пронађеног у заоставштини београдског проте Косте Луковића. До издавача је доспело захваљујући његовој кћерци Слободанки Кузмановић.¹³⁶ Да ли је можда војловички рукопис послужио као предложак издања из 1994. године? У рукопису су присутне бројне ауторове интервенције у тексту, које су само делимично посведочене у издању из 1994. године. Непознаницу у погледу рукописног предања мистичних Николајевих „Речи о свечовеку“ ни мало не олакшава околност да о историји војловичког рукописа изостају сазнања. Тај рукопис је са осталим предметима могао бити чуван у манастиру као Николајева заоставштина, а могао је да доспе у манастир и касније, као поклон.¹³⁷ Друго дело, „Узроци“, исписано је на посебном листу обострано. Папир је оштећен у горњем десном углу тако да постоје омање празнине у тексту. Садржајем, ова кратка поема подсећа на „Молитве на језеру“, написане током Владикиног живота у Охриду. Није познато када је текст настао и да ли је икад објављен.¹³⁸

Са овим рукописима се чува и писмо (сл. 2 и 3) које је драгом Владики 4. фебруара 1926. године на енглеском је-

¹³⁴ Овде стоји: „нештампано“.

¹³⁵ Храна трагедије, Протест Адамеве, О наркози истине, Међу зидовима мржње и О доласку Свечовека.

¹³⁶ Види Поговор Епископа Артемија: Велимировић, *Речи о свечовеку*.

¹³⁷ Притом треба узети у обзир специфичне околности у којима се манастир нашао током друге половине прошлог века. Од 1965. манастирски живот је, продајом земљишта и изградњом Рафинерије нафте, замро, а обновљен је 1991. године.

¹³⁸ У библиографији и сабраним делима овај наслов се не помиње. У току је припрема за објављивање рукописа поеме „Узроци“.

зику упутио Перси Хенри Ситерс (Persy Henry Sitters), секретар „Хришћанске заједнице младих људи“ у Југославији.¹³⁹ У додатку текста се писмо преноси у целости. Такође, ову колекцију чини и један број Николајевих штампаних архипастирских посланица, упућиваних његовој пастви поводом Божића и Васкрса.¹⁴⁰

Од личних употребних предмета, у манастиру се чува Владикин напрсни крст (сл. 4), три муштикле и фрула. Сребрни крст, са краковима који се шире ка споља, догато је украшен лепим преплетима и вегетабилним мотивима у филиграну. У његовом средишту је постављен већи фешетиран округли камен који личи на топаз, на доњем краку су два мања, овална, а на осталим по један, као и на алки, кроз коју је провучен ланац. Постојао је и извесни грб Епископа Николаја, који је већ октобра 1944. године, заједно са манастирском библиотеком и ратним албумом, био однет у просторије Општине Старчево, због чега је управа манастира 29. јануара 1945. године захтевала да се он врати у Војловицу.¹⁴¹ Могуће је да је овде реч заправо о ордену којим је, како се наводи, 1936. године Хитлер одликовао Епископа Николаја за заслугу за уређење немачког војног гробља у Битољу.¹⁴² Њега је протосинђел Василије Костић „злу не требало“ увек носио са собом и са Владиком, у нади да ће му помоћи приликом немачких саслушања и ислеђивања.¹⁴³ У сваком случају, није познато где се овај предмет данас налази.

¹³⁹ О организацији и посебно Ситерсу: Радмила Радић, *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 69–101.

¹⁴⁰ Божић 1925, Божић 1928, Божић 1933, Васкрс 1939. и Божићна посланица српском православном свештенству и народу у Америци.

¹⁴¹ БЦОП, „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, 235, 240–241; Бикар, „Патријарх Гаврило и Епископ Николај“, 271, нап. 14.

¹⁴² С разлогом је претпостављено да поменуто одликовање представља орден немачког Црвеног крста. Петровић, „Неки аспекти еклисиологије дијаспоре у мисли Владике Николаја Велимировића“, 180–181.

¹⁴³ Костић, „Владика Николај под окупацијом“, 183–184.

На крају сажетог прегледа материјалне заоставштине Епископа Николаја у Војловици спонтано се јавља мисао о потреби својеврсне музеализације описаних артефаката. Похрањивање и излагање ових предмета свакако је најприкладније на месту њиховог историјског контекста, у манастиру Војловица (било у будућој манастирској ризници или пак у Николајевој соби, односно замишљеној спомен соби или параклису, која се налази на спрату манастирског конака, у његовом југоисточном делу). На тај начин Војловица би постала *par excellence* место сећања на Светог Владику Николаја — поред литургијског и видљиво историјско место. Међутим, реализација овог пројекта у тренутним условима практично није изводљива. Препрека се огледа у томе што манастир данас располаже изузетно малим простором. Тачније, конак манастира Војловице, који је у власништву државе, користи НИС-ова Рафинерија нафте Панчево и само један део приземних просторија овог здања уступљен је манастиру на коришћење. Стога само преостаје нада да ће се у по природи неспојивом суживоту фабрике и манастира изнаћи исправно решење, које ће уважити смисао и значај средњовековног манастира Војловице — дома Светих архангела, Пресвете Словеснице, Григорија Исихасте и Николаја Велимировића, новог исповедника.

* * *

Резиме

Заточеништво Епископа жичког Николаја у манастиру Војловица, које је трајало од 16. децембра 1942. до 14. септембра 1944. године, омеђено заточеништвом у Љубостињи и у немачком логору Дахауу, представља важну етапу за познавање лика и дела једног од најистакнутијих срп-

Figure 1. Icon of the Most Holy Theotokos Slovesnica (source: Vojlovica Monastery, <https://manastirvojlovica.rs/>) | Сл. 1. Пресвета Богородица Словесница (извор: Манастир Војловица, <https://manastirvojlovica.rs/>)

ских архијереја прошлог века. Интернирањем у Војловицу, спречен је његов пастирски рад и друштвени утицај према коме је Немачка исказивала бојазан. У исти мах Епископ Николај је био изложен притисцима да сарађује са окупаторима, што је одлучно одбијао. Владикина књижевна делатност није престајала ни у војловичком сужањству. Од важнијих дела истиче се „Војловички слов“⁴. Поред тога, написао је и неколико свезака поучних текстова различитих жанрова, које је посветио: враћевшничкој игуманији Јелени (садржи Канон Пресветој Богородици Словесници), љубостињској монахињи Сари, протосинђелу Василију Костићу, затим вернима у Старчеву, као и породици Милорадовић из Панчева. Постоји и неколико краћих текстова, писаних засебно. Четницима је посветио текст „О јунаштву“, а поводом Богојављења 1944. године, заједно са Патријархом, упутио им је и посланицу. Оставио је и белешке о историји манастира Војловица. Владикино твореније представља и Патријархово писмо Милану Недићу од 22. децембра 1943. године. Преглед његових дела, насталих у овом периоду, употпуњује његову библиографију и верно осветљава његов лик писца, у коме се препознаје духовник, пастир, молитвеник и визионар. Николај се овде бавио и превођењем. Исход тог рада био је нови превод целог Светог Писма Новог Завета, а такође и превод књиге „Мој живот у Христу“. Владикина заоставштина у Војловици броји неколико личних предмета, као што су крст, фрула и три луле, затим нешто рукописне грађе (дванаест поглавља „Речи о свечовеку“ и текст „Узроци“) и једно писмо које му је упутио Перси Хенри Ситерс — све из периода пре Војловице. На крају његово наслеђе има и духовну димензију. Свети Владика Николај је заувек остао војловички страдалник и подвижник.

* * *

Додатак | Appendix

Писмо Персија Хенрија Ситерса Епископу охридском
Николају од 4. фебруара 1926. године које се чува
у манастиру Војловица:

Београд,
Belgrade February 4, 1926

My dear Bishop,

It was very kind of you to write me such a charming letter about the little book I sent you. I am sorry that I made a mistake in sending you Paprini's book and then gave you the trouble of sending it to Lukovitch.

I am very grateful for your letter about the Y. M. C. A. which I hope to use in connection with our scheme for reorganization. Since Stoyanovitch joined the staff things have certainly progressed. He is a man who understands what the Y. M. C. A.¹⁴⁴ is aiming at and feels, in his own heart, that it has a great part to play in the future of his country. He is full of determination and works very hard, and every day I thank you for sending him to us. You can understand how encouraged I am to have such a colleague. At the same time if we are to win the confidence of the public we must have behind us men who, like yourself, are known to them. I know that as long as you live so far from Belgrade you cannot play as active a part in the work of the Y. M. C. A. as you could if you were residing in Belgrade,

---

¹⁴⁴ Young Men's Christian Association.

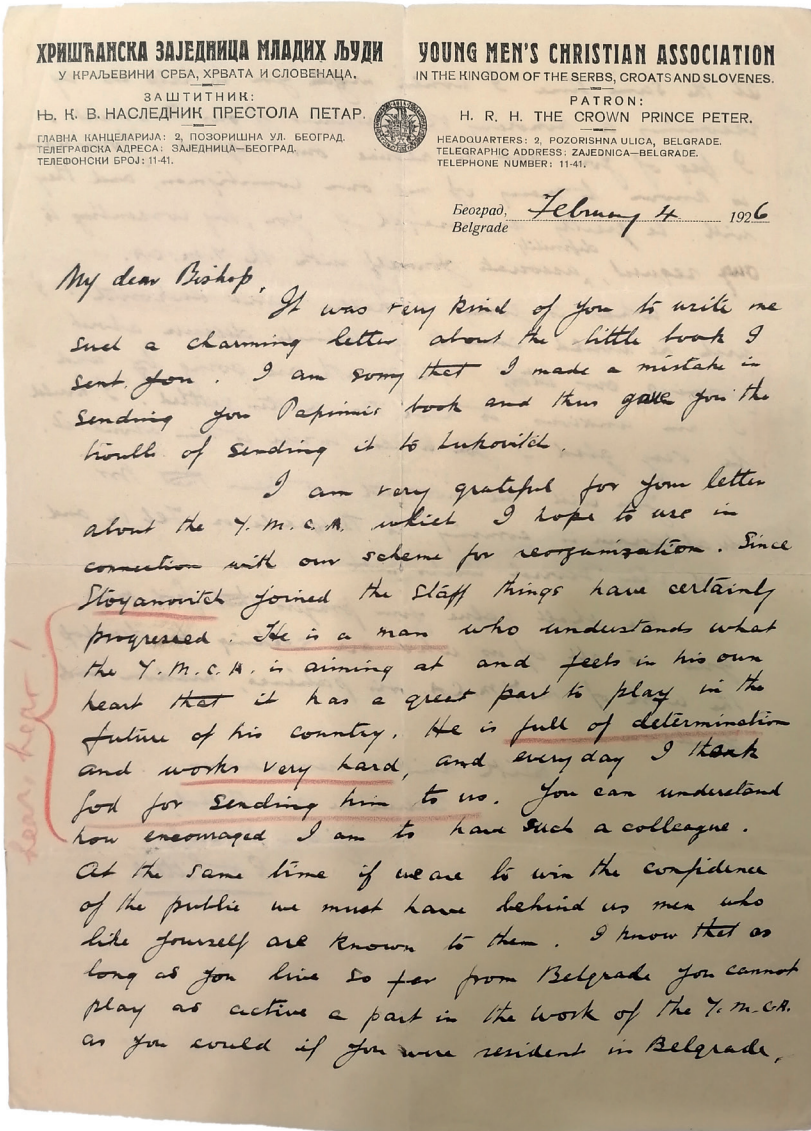

Figure 2. Letter from Henry Sifers to Bishop Nicholai dated February 4, 1926 (photo: L. Ljubić) | Сл. 2. Писмо Х. Ситерса Еп. Николају од 4. фебруара 1926. г.

at the same time I would ask you to help us by becoming a honorary vice president of our movement. I beg of you not to refuse our request. Your name is known by many of my own countrymen, and they will be greatly encouraged if you, by consenting to our request, definitely associate yourself with the Y. M. C. A.

What is going to happen about Lukovitch? I wish you would come to a definite decision about joining our staff. The months are going by and I am anxious to have the matter settled. I would be very glad if you would write to him about it.

You will be interested to hear that Mr. Walderman? is coming to Belgrade on Feb 14 and will stay several weeks with us.

We shall value your prayers that God may give to all of us who are seeking to develop the work of the Y. M. C. A. His patience, wisdom and guidance.

With kindest remembrance
Believe(?) me dear Bishop,
Yours sincerely
P. H. Sitters

* * *

At the same time I would ~~wish~~ ^{would} you to help us by becoming a honorary Vice president of our Movement. I beg of you not to refuse our request. Your name is known to many of my own countrymen, and they will be greatly encouraged if you, by consenting to ~~our~~ ^{my} request, ^{definitely} associate yourself with the Y.M.C.A.

What is going to happen about Lukovitch? I wish he would come to a definite decision about joining our staff. The months are going by and I am anxious to have the matter settled. I would be very glad if you would write to him about it.

You will be interested to hear that Mr Waldgram is coming to Belgrade on Feb 14 and will stay several weeks with us.

We shall value your prayers ~~that~~ God may give to all of us who are seeking to develop the work of the Y.M.C.A. His patience, wisdom and guidance.

With kindest remembrance,
Believe me dear Bishop,
Yours Sincerely
P. H. Sitters.

Handwritten notes in left margin:
Kath.: He says Henry would like to be vice president.
Do not let us go on before this easily.

Figure 3. Letter from Henry Sitters to Bishop Nicholai dated February 4, 1926 (photo: L. Ljubić) | Sl. 3. Pismo Henrija Sitera Episkopu Nikolaju od 4. februara 1926. godine (foto: L. Ljubić)

Figure 4. Pectoral Cross of Bishop Nicholai from Vojlovica Monastery
(photo: L. Ljubić) | Сл. 4. Напрсни крст Епископа Николаја
из манастира Војловица (фото: Л. Љубић)

Библиографија | Bibliography

- Библиотека Црквене општине Панчево. „Записник манастира Војловице (1933–1948)“, инв. бр. 353.
Библија. Шабац — Ваљево — Београд: Глас Цркве, 2005.

- Биговић, Радован. „Велимировић Николај“. У: *Српски биографски речник*, 121–123. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Биговић, Радован. „Живот и рад Епископа Николаја“. У: *О Владици Николају (Изабрана дела књ. 25)*, ур. Љубомир Ранковић, 245–301. Ваљево: Глас Цркве, 2000.
- Бикар, Петар. „Патријарх српски др Гаврило Дожић и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“. *Банатски весник* 21, бр. 1–2 (2001): 22–39.
- Бикар, Петар. „Патријарх српски др Гаврило Дожић и Епископ жички др Николај Велимировић у манастиру Војловица“. У: *Књижевна иконографија Панчева*, ур. Миодраг Матицки, 268–275. Панчево — Београд: Градска библиотека — Институт за књижевност и уметност, 2001.
- Велимировић, Јован. „Из записа сужња“. *Православље* 3, бр. 55/56 (19. јун 1969): 8.
- Велимировић, Јован. „Под немачком окупацијом“. У: *Светии Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић, 186–197. Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003.
- Велимировић, Јован. „Цртице из живота Владике Николаја (поздрав гостима о слави „Гласа Цркве“ у Ваљеву 1988. год.)“. *Глас Цркве* 19, бр. 2 (1991): 21–25.
- Велимировић, Николај. *Војловички сѝослов*. Подмаине: Манастир Успења Пресвете Богородице, 2017.
- Велимировић, Николај. *Војловички сѝослов*. Панчево: Манастир Војловица, 2023.
- Велимировић, Николај. *Молебни канон Пресвѝтој Бојородици Словесници*. Прев. Зоран Ранковић. Панчево: Passage Group, 2012.
- Велимировић, Николај. *Молебни канон Пресвѝтој Бојородици Словесници*. Прев. Зоран Ранковић. Панчево: Манастир Војловица, 2020.
- Велимировић, Николај. „О јунаштву“. *Млада Шумадија* 1, бр. 7 (1944): 1.
- Велимировић, Николај. *Писма из сужањсѝва својим духовним кћерима и ѹманијама: Варвари, Јелени и Сари*, прир. Јован Радосављевић. Краљево: Манастир Жича, 2009.
- Велимировић, Николај. *Писма из сужањсѝва — чејвѝрѝа свеска*, у припреми.
- Велимировић, Николај. *Речи о свечовеку*. Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1920.

- Велимировић, Николај. *Речи о свечовеку*. Призрен: Епархија рашко-призренска, 1994.
- Велимировић, Николај. *Сабрана дела књ. 13*. Химелстир: Епархија западноевропска, 1999.
- Велимировић, Николај. *Словесник (фойојийско издање)*. Приштина — Трстеник: Народна и универзитетска библиотека — ГИК „Љубостиња“, 1997.
- Велимировић, Николај. *Тамнички зайиси*, прир. Љубомир Ранковић. Ваљево: Глас Цркве, 2004.
- Войводић, И. и И. Стоичевич. „Николай Велимирович“. У: *Православная энциклопедия*, т. 50, 180–186. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2018.
- Војловички зайиси Свейої Владике Николаја Срїскої*. Ур. Милован Глоговац. Панчево: Манастир Војловица, 2006.
- Војновић, Жарко. *Кућа на камену — Војловица и њене књије*. Београд: Народна библиотека Србије, 2015.
- Вуковић, Сава. *Срїски јерарси од 9. до 20. века*. Београд — Подгорица — Крагујевац: Евро — Унирекс — Каленић, 1996.
- Вуловић, Владислав. „Поводом повратка у Србију и међу Србе Св. Николаја Жичког. Централно Сунце, Путовођа и Путоказ“. *Банатски весник* 51, бр. 3–4 (1991): 3–6.
- Јанковић, Милан Д. *Ейиској Николај — живої, мисао и дело књ. 1*. Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2002.
- Јанковић, Милан Д. *Ейиској Николај — живої, мисао и дело књ. 3*. Београд: Епархија шабачко-ваљевска, 2003.
- Јевтић, Атанасије. „Српска Црква у Другом светском рату — из архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве“. У: *Сербиа и коменїари (1990/91)*, ур. Живорад Стојковић, 87–162. Београд: Задужбина Милоша Црњанског, 1991.
- Костић, Василије. „Владика Николај под окупацијом — фрагменти“. У: *Свейи Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић, 180–185. Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003.
- Костић, Василије. „Дневник из Војловице (1942–1944)“. У: *Ейиској Василије Бањалучки и Жички, исїоведник љравославља (1907–1978), двадесетїейїојодишњи йомен (25/12. айрил 2003)*, ур. Атанасије Јевтић, 115–217. Краљево: Манастир Жича, 2003.

- Костић, Василије. *Зайчоченик манасѝира Војловице*. Панчево: Манастир Војловица, 2021.
- Левушкина, Ружица. „Правци (тео)лингвистичких истраживања на материјалу *Словесника* светитеља Николаја Велимировића“. *Nicholai Studies* 2, бр. 4 (2021): 349–366.
- Ломпар, Растко. „Заточеништво Патријарха Гаврила и Епископа Николаја Велимировића у Дахауу 1944. године“. *Сѝудије исѝорије Иларион* 3 (2018): 9–29.
- Љубић, Лазар. „Чудотворне иконе Пресвете Богородице у манастиру Војловици“. *Теолошки ѝоїледи* 53, св. 2 (2020): 497–512.
- Марковић, Игнатије. „Животопис Василија (Костића), Епископа Бањалучког и Жичког“. У: *Еїиској Василије Бањалучки и Жички, исѝоведник ѝравославља (1907–1978), двадесетїейїоодуињи ѝомен (25/12. аїрил 2003)*, ур. Атанасије Јевтић, 9–49. Краљево: Манастир Жича, 2003.
- Матић, Војислав. „Манастир Војловица“. *Зборник за ликовне уметности и Майице срїске* 9 (1973): 153–171.
- Молебни канон Пресвѝој Боїородици Словесници (музикалија). Прир. Миленко Мачак. Београд — Панчево: Чуvari — Манастир Војловица, 2021.
- Мемоари Паїријарха срїској Гаврила*. Београд: Сфаїрос, 1990.
- „Необјављена беседа Светог Владике Николаја: Браћо, уздајте се у Бога“. *Православље* 41, бр. 1001 (1. децембар 2008): 10–11.
- Петровић, Срећко. „Неки аспекти еклисиологије дијаспоре у мисли Владике Николаја Велимировића: ка црквеном одговору на питања национализма и етнофилетизма“. У: *Месїо еклисиолоїїе у савременом сїстематїском доїсловљу*, ур. Златко Матић, Александар Ђаковац, Раде Кисић, 165–210. Београд: Институт за Систематско богословље Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2021.
- Петровић, Срећко. „Пар узгредних напомена о проучавању наслеђа Владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми“. *Теолошки ѝоїледи* 53, бр. 3 (2020): 827–832.
- Протић, Милисав Д. *Николај. Био-дїблиоїрафија 1880–1941 (Николај Велимировић, Сабрана дела књ. 1)*. Шабац: Епархија шабачка, 2013.
- Поповић, Јустин. *Беседе на ѝарасїосу Владици Николају Лелићком*. Ваљево: Манастир Ђелије, 1998.

- Радић, Радмила. *Живої у временима — Гаврило Дожић (1881–1950)*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2006.
- Радић, Радмила. *Мисија бриџанске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Јуџославији*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 1 (1994): 5–10.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 2 (1994): 5–10.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 3 (1994): 5–12.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 2, бр. 4 (1994): 11–16.
- Радосављевић, Артемије. Из до сада непознате ризнице Светог Владике Николаја“. *Свети кнез Лазар* 3, бр. 1 (1995): 5–24.
- Радосављевић, Јован. „Архимандрит Десимир (Влатковић), духовник манастира Пећке Патријаршије“. *Православље* 33, бр. 786 (15. децембар 1999): 10.
- Радосављевић, Јован. *Живої и сїрадање Жиче и Сїуденице ѿ окуїаїѿором ѿред райї, ѿод окуїаїѿором и ѿсле райїа (1938–1945)*. Нови Сад: Беседа, 2003.
- Ристановић, Раде. *Беоїрадски равноїорци. Јуїословенска воїска у оїацїбини и Равноїорски ѿкреїї у окуїираном Беоїраду 1941–1944*. Београд: Институт за савремену историју — Catena mundi, 2021.
- Слијепчевић, Ђоко. *Исїорија Срїске Православне Цркве књ. 3*. Београд: ЈРЈ, 2002.
- Службе Св. Николаја Нової Жичкої и Преї. *Јусїина Нової Ђелијскої*. Епархија ваљевска: Ваљево, 2011.
- Цвијовић, Јосиф. *Мемоари*. Ур. Велибор Џомић. Цетиње: Светигора, 2008.
- Џомић, Велибор. „Прилози на биографију Св. Владике Николаја у II светском рату“. У: *Свети Владика Охридски и Жички Николај*, ур. Атанасије Јевтић, 426–440. Краљево: Епархија жичка — Манастир Жича, 2003.

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 295–320.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.295-320>

UDC: 271.222(497.11)-36:929 Штиљановић С.

821.163.41.09-97 Николај Велимировић, свети

271.222(497.11)-39:929 Штиљановић С.

821.163.41.09"04/14"

Received: March 15th, 2023. Accepted: June 23rd, 2023.

The Ruler's and Warrior's Theodouly According to Saint Nicholai (Velimirovich) — the Hermeneutics of the Phenomenon through a Case Study on the Occasion of the 480th Anniversary of the Blessed Repose of Saint Stefan Štiljanović

Goran M. Janićijević

Orthodox Youth Center of the Metropolitanate of Dabar–Bosnia “St. Peter of Sarajevo,” Istočno Sarajevo, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

✉ dgjanicijevic@gmail.com

Selimir D. Vagić

Diocese of Bačka, The River Flotilla of Serbian Armed Forces,
Novi Sad, Republic of Serbia

✉ selimirvagic@gmail.com

Abstract: From the perspective of the concept of *theodouly*, established in the work *Theodule*, especially in the chapter „The Serbian People as a Theodule“ (lit. The Serbian Nation as a *Servant of God*) of Saint Bishop Nicholai Velimirovich, the paper examines the life, work, and achievements of Saint Stefan Štiljanović. Although it is not explicitly mentioned in Nicholai's text, in which the author reminds us of the pious rulers of Serbia, Štiljanović's character and legacy correspond in many ways to the descriptions from the aforementioned work. This established the paradigmatic nature of Nicholai's instructions on the character of Serbian rulers according to the criteria of serving God, caring for the family, enduring suffering, and endowment.

Confirmations of Stephen's theodouly are found in the historical and liturgical writings in which it appears. Comparing pious Christian rulers with Old Testament patriarchs, in Stephen's case — Jo-

seph, represents a widespread archetype of Christian culture, noticeable both in early Christian painting and in the mentioned work of Nicholai as well as in the *Service to Stefan Štiljanović*. The credulous Prince Stefan also fits into Nicholai's thesis that the battle on the Kosovo field, in fact, never ended, as well as into his epic contextualization of the Serbian defenders of Christian faith, freedom, and fatherhood. This is exactly what inspired Serbian defenders and officers from his time to the present day and led them to „theodoulian“ swear over the relics of Saint Stefan Štiljanović and ask for his blessing and intercession before God. The representatives of the army still maintain this custom through their own representative — Saint Stefan Štiljanović, in this way, they come closer to the ideal of theodouly and the Saints of Heavenly Serbia.

Key words: *Theodule*, Nicholai Velimirovich, Stefan Štiljanović, Serbian people, endowment, army, theodouly.

**Владарска и војничка теодулија према
Светом Николају (Велимировићу):
херменеутика феномена кроз студију случаја
— поводом 480 година од блаженог уснућа
Светог Стефана Штиљановића**

Горан М. Јанићијевић
Православни центар за младе „Свети Петар Сарајевски“
Митрополије дабробосанске, Источно Сарајево
✉ dgjanicijevic@gmail.com

Селимир Д. Вагић
Православна Епархија бачка / Речна флотила Војске РС, Нови Сад
✉ selimirvagic@gmail.com

Апстракт: Из перспективе појма *теодулија*, етаблираног у делу *Теодул*, особито у поглављу „Српски народ као Теодул“

Светог владике Николаја Велимировића, у раду се разматра живот, дело и тековине Светог Стефана Штиљановића. Премда није експлицитно поменут у Николајевом тексту у којем аутор подсећа на благочестиве владаре српске, Штиљановићев лик и наслеђе у многоме одговарају описима из наведеног дела. Тиме је утврђена парадигматичност Николајевих указа на карактер владара српских према критеријумима служења Богу, бриге о роду, трпљења патњи и задужбинарства.

Потврде Стефанове теодулије пронађене су у историјским и богослужбеним списима у којима се појављује. Упоређивање благочестивих хришћанских владара са старозаветним патријарсима, у Стефановом случају — Јосифом, представља један распрострањени архетип хришћанске културе, уочљив како у ранохришћанском сликарству тако и поменутом Николајевом делу као и *Служби Сѣфану Штиљановићу*. Благоверни кнез Стефан такође се уклапа у Николајеву тезу да се битка на Косову пољу, заправо, никад није ни завршила као и у његову епску контекстуализацију српских бранитеља хришћанске вере, слободе и отачаства. То је управо оно што је надањивало српске бранитеље и официре од његових до данашњег раздобља и наводило да се над моштима Светог Стефана Штиљановића „теодулијски“ заклинју и траже његов благослов и заступништво пред Богом. Представници војске и данас одржавају овај обичај и преко сопственог заступника — Светог Стефана Штиљановића, на тај начин, приближавају се идеалу теодулије и светима Небеске Србије.

Кључне речи: Теодул, Николај Велимировић, Стефан Штиљановић, српски народ, задужбинарство, војска.

„Када си власти времене чин примио
тада си будућност добро разумео;
када си чин привремене власти примио
од осуде слуге што сакри талант убојао си се
и таланат теби поверени још више
Владици своме умножио,
сиромахе љубећи и гладне хранећи,
милостињу негујући
и молитве Богу узносећи.
Стога и у двору небеском
С праведнима боравиш,
Стефане, часна похвало!“

(Стихира гласа другог из
*Сјомена Свейјої и ѿраведної кнеза
Сїефана Шїиљановића*)

Увод

Насловни појам (Јовановић 2022, 68), преузет из богатог глотолошког репертоара и посебног језичког обиља у делима Светог Николаја Велимировића,¹ представља одредницу и фокус истраживања у којем се сустичу области богословља и етике. Темељи се на властитом имену Теодул, односно — јелинској кованици (Θεός — Бог и δοῦλος — слуга) са значењем служитељ/слуга (Божији), које је Владика Николај употребио најпре као наслов свог

---

¹ „Када је реч о истраживању језика владике Николаја Велимировића, издавају се творбено-семантичка истраживања на материјалу проповеди Св. Николаја (Омилије на недељна и празнична јеванђеља епископа охридског Николаја) писаних на савременом српском језику, као и рад Р. Левушкине посвећен црквенословизмима у Охридском прологу Св. Владике Николаја Велимировића.“ (Јовановић 2022, 21).

дела, насталог током интернације у манастиру Љубостињи у зиму 1941/1942 (Николај 2014, 501) а потом и допунског завршног списка „Српски народ као Теодул“, који, заправо чини окосницу тематизације нашег истраживања. Свети Николај *зайворник* потврђује правило да умни људи такве околности користе за духовни рад и раст те да се показују као изванредан оквир за промишљање и продубљивање ноумених садржаја и тема. Теодул као Николајев фиктивни саговорник или *alter ego* и сâм аутор, према утиску читаоца на основу живописности атмосфере која се открива кроз нарацију, налазе се у некој врсти односа ученика и учитеља.

У такав „синопис“ уложена је иста она Николајева љубав и посвећеност образовању и науци у крајње духовном контексту, која је обојила читав његов животопис. Полисемичност садржаја нарочито је уочљива по питању места и значаја Индије као конкретног али и симболичког топонима у Николајевом излагању. Позната склоност ка овој удаљеној азијској држави уочљива је не само на основу узајамне наклоности између њега и знаменитог тамошњег песника Рабиндранта Тагоре² већ и експлицитних указа на мудрост и аскезу индијског човека у ширем смислу. Од средњовековља је у српској култури и традицији негован један архетип о источњачким коренима аскезе, што са једне стране представља историјску чињеницу али са друге — одређени митолошки контекст у којем се огледа и тадашња популарност списка „Варлаам и Јоасаф“. На сложеност процеса *одуховљења* друштвеног живота у XIV столећу чак и на нивоу свакодневице указује и парадигматичност античко-оријенталне приповести о Варлааму и Јоасафу. Није до краја, међутим, разјашњено да ли је реч о преношењу садржаја из животописа оснивача будизма (Јовановић 2005, 7), или је једноставно преузета матрица

² „Индијски песник, нобеловац Рабиндранат Тагоре, дубоко је ценио Николаја, који га је беседом поздравио средином двадесетих година прошлог века кад је Тагоре посетио Београд.“ (Димитријевић 2007, 97).

источњачког филозофског приступа животу тј. да је реч о метафоричкој рефлексiji на тему *йролазностйи* и *вечностйи*. Сматра се да је ова симболичка прича у хришћанске сфере доспела посредством ауторског дела Јована Дамаскина, насталог током VII столећа у манастиру Светог Саве Освећеног (Јањић и Јанићијевић 2021, 21). „Индијски културолошки архетип“ на просторима које обухвата данашња Србија, такође се темељи на претхришћанским митолошким и историјским путовањима у Индију, како у култу Диониса тако и у оквирима освајања Александра Великог (Јанићијевић 2019, 107).

За своје време Николај је био и знатан познавалац будизма, браманизма и веда; међутим, на основу излагања садржаја дела *Теодул* уочава се да им је претпостављао хришћанство и то не само као православни епископ већ и на нивоу филозофског и богословског понирања у онтолошке дубине. Евоцирање Индије у наведеном спису али и шире, са друге стране, за Николаја није представљало перспективу апологије хришћанства већ антитетичко полазиште за промишљање Христа на мистичном и догматском нивоу. Уосталом, индијску филозофију и религију он сврстава у древне, претхришћанске култове, често их упоређујући са јелинским и римским политеизмом, и тако их посматра и тумачи у светлу новозаветне реалности.

Истовремено, како смо на почетку нагостили, теме и фокуси појединачних поглавља тј. одељака списа нижу се као у неком катихизису вишег образовног и интелектуалног нивоа. Темелни појам овог дела јесте — „Човекољубац“ на основу значења, које је за Николаја пресудно, сада у донекле апологетском контексту и приступу (Николај 2014, 584–588). На тај начин у Николајевој интерпретацији овај придев постаје именица тј. самосталан појам са својством означавања Христа у сотириолошком контексту и шире. Идеалан и идеалистички однос између „Човекољупца“ и „теодула“, заправо, представља његов поетски и метафорички начин указивања на сотириолошки карак-

тер хришћанства. У односу на полисемичност божанског имена или многострукост називања Бога у смислу посредног указивања на језичка ограничења у контексту знаменовања Свете Тројице као и сваке ипостаси појединачно те особито на многоструко именовање Христа Спаситеља, Николајева улога код етаблирања овог појма представља значајан допринос „теологији имена“ (Подскалски 2010, 361). Да је појам „Једини Човекољубац“ заживео у савременом српском богословљу делом указује текст тропара из *Службе Свештом Николају Жичком и Охридском*,³ међутим, неизвесно је колико је његов род у ширем смислу свестан Николајеве богонадахнутости у богословско-лингвистичкој сфери. Коначно, Николајев исповедни и проповедни тон и начин излагања у *Теодулу* и однос са својим слушаоцем проистиче из епистоларне сфере и катихетске традиције светоотачких, делом мистичких списа, примарно намењених духовним ученицима.

На описани начин дефинисан појам „(Т)теодул“ у финалном сегменту списка Свети Николај повезује са сопственим народом и родом у ширем смислу и то у историјском контексту. Доследни традиционалиста, са дубоким уверењем да „учитељица живота“ представља огледало за слику тренутног стања у којем се налазе потомци — у теодулијском смислу — славних предака, Николај је и промислиатељ *конџинуишеџа*. Из тог разлога у делу „Српски народ као Теодул“ кроз лингвистичко (глотолошко) сито провлаче се фокусирани појмови попут „судбине“, изведени из примордијалних дубина. У кратким цртама изложени темељ добија смисао кроз Николајеву прологомену: „Све у знаку крста и слободе. У знаку крста означава зависност од Бога, у знаку слободе означава независност од људи. Још у знаку крста значи ходити за Христом и борити се за Христа, а у знаку слободе значи ослобађати се од страсти и сваке моралне кварежи. Ми не кажемо просто

³ „...моли јединог Човекољупца да подари мир и слогу роду нашем.“

крстѣ и слобода него часни крстѣ и златна слобода.“ (Николај 2014, 654). Свакако да Николајева прологомена евоцира древну српску изреку „за крст часни и слободу златну“, која се у наведеном облику налази и у бројним делима националне књижевности попут „Смрт Смаил аге Ченгића“ Ивана Мажуранића (Мажуранић 1995, 15). Овај мото са мањим разликама и варијантама, прати 800-о годишњу крштену историју српског народа,⁴ која се налази у фокусу наведеног Николајевог дела. Реч је о оној историји, која је, према Николају, удостојена да буде унета у „реликвијар вечности“.⁵

Студију о етосу православних Срба, не без сете, љубоствињски затворник засновао је на анализи народне утемељености у хришћанству, односно — теодулији. Из тог разлога, неопходан је екскурс у оригинални текст наведеног дела: „Основна и непрекидна линија србске историје за последњих 800 година може се изразити са две речи СЛУЖБА ХРИСТУ. У овом периоду времена од 8 столећа србски народ је био истински Теодул, т. ј. Божји слуга, или Христодул, т. ј. Христов слуга, што је једно и исто.“ (Николај 2014, 654). Оно што се овом приликом тематски издваја из укупности овог богословко-историјско-етичког дела као фокус истраживања јесте наведена теодулијска претпоставка владара српских као и војника „на бранику вере и отачаства“. Подстицај је пронађен у чињеници малог јубилеја — 480 година од блаженог уснућа Светог Стефана Штиљановића, последњег српског средњовековног владара, ратника и теодула. Интересантно да у појединачном навођењу српских владара у Николајевом делу

⁴ „Целокупну историју српског народа владика Николај назива крштеном историјом. То је хришћанска историја у којој се све дешава по Божијем промислу. Судбина српског народа је истоветна Христовој судбини, у којој српски народ пролази кроз страдање, понижења, али истовремено и кроз прослављање и васкрсење.“ (Јовановић 2022, 64).

⁵ „Владика Николај проширује Србију до есхатолошких димензија, уводећи израз *Небеска Србија*.“ (Алексић 2019, 187).

нема спомена Стефана Штиљановића, што представља и део истраживачких праваца. Сам Николај наводи околност да је споменута тек неколицина српских владара и народних вођа из обиља знаних и незнаних првака народних.⁶ Посматрање владарског и светитељског лика Стефана Штиљановића на основу Николајевог дела представља други правац истраживања у смислу утврђивања универзалности и применљивости садржаја наведеног списка. Премда имагинарни, сусрет два дива српске историје постаје кључан за питање данашњег статуса теодулијског принципа, које се, у односу на историјске, политичке и религијске прилике чини и егзистенцијалним.

Свети Стефан Штиљановић и основе његове теодуличности

Став да су сви велики верујући људи истовремено и родољуби, у овом делу названи „бодољупцима и народољупцима“, такође и патници тј. паћеници, Николај је засновао на примерима старозаветних патријараха: „То Библија прејасно потврђује, износећи пример Јакова, Јосифа, Мојсеја, Исуса Навина, Самуила, Давида, Јова, свих пророка и праведника Старог Завета. И сав Нови Завет и сва историја Цркве потврђује то не са десет или сто примера него са милионима.“ (Николај 2014, 655). Парадигматичност старозаветних праведних патријараха у односу на одређене врлине и подвиге те узоритост, нарочито када су у

⁶ „Ми смо изнели овде само неколико примера србских владара и велможа, како су они ходили путем Немањиним и Савиним, сматрајући себе као прве слуге Христа Бога испред свога народа. Но ни издалека нисмо набројали све. Било их је још стотине и стотине, можда и хиљаде, мањих кнежева, челника, војвода и велможа који су ходили тим истим путем и као слуге Христове службом, задужбинама и разним пожртвовањима спремали се у овом животу за онај живот, и мучећи се на земљи с надом гледали у вечно и бесмртно царство небесно.“ (Николај 2014, 665).

питању хришћански владари, део је црквене традиције, неговане још у рановизантијском раздобљу. У олтарској апсиди Цркве Светог Виталија у Равени (San Vitale, око 525–547) испод аполонијске представе Христа–Космократора са анђелима и приложницима насликане су царске поворке са Јустинијаном и Теодором, који приносе дарове — сасуде за новоподигнуту цркву у Равени. На бочним странама приказани су старозаветни патријарси Авељ, Аврам, Мелхиседек и Мојсеј. Авељ и Мелхиседек ка небу подижу своје жртве (Авељ — Јагње, Мелхиседек — хлеб) док је патријарх Аврам у наспрамној линети приказан у сцени гостољубља. Мојсеј је представљен са таблицама Закона. Њихова праведност, у овом контексту, огледа се у чистоти жртава те Л. Мирковић у томе види извештајски литургијски аспект наведене иконографије:

„Формулари литургија су мозаик места и реминисценција из списка Старога и Новог завета. Тако је молитва Ἀξιὸν ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον из литургије СА Бр. 14–18 састављена под утицајем 11 гл. у посланици Јеврејима од апостола Павла, где се износе примери јаке вере старозаветних лица, а у споменутој молитви се каже да је Бог одана му лица Старог завета увеличао, а она која су од Њега отпала казнио. Ред имена старозаветних лица са јаком вером у Јевр. гл. 11 и Богу оданих лица из Старог завета у молитви Ἀξιὸν ὡς ἀληθῶς се слаже, па се на оба места међу њима помињу и Авељ, Аврам, Мелхиседек и Мојсије (Мелхиседека нема у Јевр. гл. 11), које имамо на побочним зидовима презвитеријума у San Vitale.“ (Мирковић 1974, 140).

Нема сумње да се прикази Јустинијана и Теодоре са сасудима које прилажу равенској цркви⁷ као дарове за ње-

⁷ „Avelj prinosi oltaru jagnje, a Melhisedek donosi hleb sličan hostiji; obojica uzdižu svoje žrtvene darove (krv i telo Hristovo) kao u sredovekovnoj *elevatio*, a u sredini, iznad oltarskog stola, božanska ruka se priklanja svojoj žrtvi. Obe linete prikazuju, dakle, paraobraz oltara, kome i Justinijan i Teodora, u svetim

но освећење (Стричевић 1959, 68–69) схваћени као својевремене аналогије приноса наведених старозаветних патријараха, као што је чињеница и да се ради о древном архетипу алегоријског схватања Старог Завета⁸ те његове примене код тумачења новозаветних и појава из историје хришћанске цркве. Тиме се хришћански владари доводе на раван старозаветних патријараха праведних и то по више основа на које указује и сам Николај: на основу задужбинарства, милосрђа и спремности на жртву. Патња је, према Николају, оно што карактерише живот „богољубаца и народољубаца“ и за ову тезу он наводи најпре старозаветне примере и потом — развија тему на основу благочестивих владара српских, превасходно из династије Немањића. Стефан Штиљановић, свакако, може се сматрати „богољупцем и народољупцем“ а састављач службе (Лукић 2020, 238–239) посвећене њему, такође га повезује са старозаветним патријарсима:

„Дивно си живљење имао,
Стефане Преподобни,
Старих и нових подражавајући добродетељ
— Аврама гостољубље
и Јосифа житораздање,
и Јова милостиње...“ (Милеуснић 2005, 101).

Вратимо ли се на Николајеву тезу о народним вођама као патницима, пример Стефана Штиљановића не само да је потврђује већ и богато илуструје. Његов животопис најпре карактерише патња странствовања: до краја неразјашње-

---

sasudima, u smislu *präparatio sacramenti*, prinose svoje žrtve. Time je stvoreno, u najvišem, a istovremeno i u najdubljem smislu, novo likovno ostvarenje.“ (Gerke 1974, 222).

⁸ „Aleksandrinci su na isti način želeli da sačuvaju Stari zavet od onih radikalnih kritičara koji su ga odbacivali i želeli da ga se sasvim oslobode; oni su to u Origenovoj teologiji postigli razlikovanjem doslovnog, istorijskog i duhovnog značenja tekstova.“ (Jeger 2007, 35).

но напуштање Паштровића,⁹ по свему судећи, представља исход неке нужде и тескобе и управо је то *light motive* народног памћења, пројектованог у Љубишину приповетку. Дефициту историјских извора као и контроверзи око његовог стварног историјског идентитета,¹⁰ међутим, супротстављене су бројне легенде, општенародно и црквено уверење, не само у светост његовог култа на темељу очуваних моштију већ и схватања да се ради о изузетној појави у низу српских светитеља свих раздобља, према лику и својствима посматраног у равни са благоверним краљем Милутином и великомучеником кнезом Лазарем, о чему сведоче службе наведеним светитељима:

„Томе у прилог, такође, говоре библијске паралеле којима се у овим службама скреће пажња и на те аспекте личности светитеља: кнез Лазар пореди се са Давидом који је поразио Голијата (*Србљак II*: 149), али и са Гедеоном (*Србљак II*: 185), који је још међу идеолозима немањићког двора био биран као „ознака“ типа владара-ратника (поред Мојсија и Исуса Навина); краљ Милутин и кнез Стефан Штиљановић упоређивани су са Константином Великим (*Србљак II*: 95; *Србљак III*: 289), који је такође нарочито током XIII и XIV века узиман као праслика успешног војсковође.“ (Половина 2013а, 357).

Упоређивање Стефана Штиљановића са првим хришћанским царем у шестој песми првог канона *Службе* имало је

⁹ „О његовом пореклу од Паштровића историјски извори ћуте. Иако је и велики паштровски писац Стефан Митров Љубиша у својој приповеци Скочићевојка Штиљановића везао за Паштровиће, о томе нема доказа, нарочито узевши у обзир да су и други српски писци тога краја невешто, на основу фалсификованих извора, настојали да порекло доцнијег поседника у Славонији вежу управо за Паштровиће.“ (Стојковски 2023, 386).

¹⁰ „Према једној верзији он је био српски кнез, деспот или деспотски војвода, други извори га помињу као војводу краљевих шајкаша у Сланкамену, док трећа верзија приче Стефана Штиљановића уопште не препознаје као историјску личност.“ (Половина 2013а, 348).

за циљ наглашавање његове побожности али и богомудрости: „Савршени разум још у младости Богом стекавши, правдом и побожношћу и дожанственог закона изучавањем, великог Константина цара подразио си што први као хришћанин засија.“ (Милеуснић 2005, 120). Парадигматичност старозаветних патријараха праведних у односу на владаре и светитеље српске има веома дугу традицију која се може пратити још од Доментијанових *Житија Свешћоу Саве*¹¹ све до Николајевог упоређивања Симеона Немање са патријархом Јосифом: „...кад је био бачен од браће у јаму као негда библијски Јосиф...“ (Николај 2014 656). Н. Половина и Г. Подскалски, потом, наводе, мноштво примера попут Цамблаковог упоређивања Стефана Дечанског са праведним Јосифом,¹² или истоветно, али на основу телесне лепоте, величање деспота Стефана Лазаревића у делу Константина Костенечког Филозофа,¹³ који такође посеже за поређењем са Јосифом (Половина 2013а, 354).

Упоређивање Стефана Штиљановића са Јосифом Прекрасним веома је сложено питање, које се појављује у агиографским оквирима. У једној од вечерњих стихира ова паралела се заснива на *милоsrђу* у драматично описаним околностима народних невоља: „Људе мучене глађу, без хлеба, из својих складишта прехранио си, Преподобни, као негда Јосиф у Египту целомудрени, кога сродници препознаше...“ (Милеуснић 2005, 104), као и у трећој песми Другог канона, посвећеног преносу светитељевих *чудошворних мошћију* (Милеуснић 2005, 118). У седмој песми канона Службе Светоме Стефану Штиљановићу

¹¹ „У Житију Светог Саве Доментијан је у приказивању Растковог замонашења и одласка у Свету Гору нарочито инсистирао на причи о Јакову и Јосифу као на својеврсној праслици Немање и Саве.“ (Половина 2013а, 353).

¹² И у *Похвали Свешћоу Георгију Победоносцу* Григорије Цамблук посеже за сликом Јосифа у Египту. (Подскалски 2010, 247).

¹³ „Пролог, без радње, ставља деспота, заслужног за „умножавање“ и славу српке земље, у мрежу односа великих личности Старог савеза одн. Старог света (Јосиф, Мојсије, „нови Соломон“, краљеви светских царстава)“ (Подскалски 2010, 413).

поред прехрањивања гладних помиње се и „ризама на-ге одевајући, као Јов Авсидски...“ (Милеуснић 2005, 114). Коначно, веома надахнуто наглашена је паралела између праведног Јосифа и Стефана Штиљановића на основу нетљености њихових моштију: „Људи Израилски једном прелажу море Црвено, кости Јосифове носећи, а ми, по благодати нови Израил, људи Божији, Стефанове Мошти с љубављу целивајући духовно море живота овог пролазимо несквашени!“ (Милеуснић 2005, 118). Проналажење Стефанових моштију такође представља необичну романескну епизоду у његовом житију¹⁴ као и почетак развоја његовог култа:

„Објављивање моштију Стефана Штиљановића описано је у *Похвалном* и *Повесном слову*, а помиње се и у *Служби Свјетом Стефану Штиљановићу*. Иако је реч о опису који се заснива на уобичајеном обрасцу и општим местима, необичним се, ипак, чини околност да су у подизању моштију из првобитног гроба (*elevatio*) учествовали Турци, након што им се код гроба Светог указало чудесно знамење: угледали су, наиме, чудесну светлост која их је навела да ископају светитељев гроб, уверени да се у земљи крије благо.“ (Половина 2013а, 349–350).

Појава Турака као и Амира који је дозволио да се мошти пренесу у Шишатовац представља највећу контроверзу у вези њиховог објављивања. Састављач *Службе* наводи њихову *миројочивост*, *блајоуханост* и *чудојворност* као знак Стефановог светитељства: „...и заповешћу Свемогућега у гробу објављен био, Агарене што сеђаху крај гроба ужаснуо си, и миомиром Моштију својих све си задивио и

¹⁴ „Леонтије Павловић сматра да је од свих култова у српском народу Штиљановићев култ успостављен под убедљиво најнеобичнијим околностима и убраја га у оне малобројне култове које је установила црква, а народ их временом усвојио и додао му нешто од својих обележја.“ (Половина 2013а, 349).

од људи болести одагнао.“ (Милеуснић 2005, 104). С. Милеуснић наводи околност да је Амир био потурчени Србин и сродник Стефана Штиљановића (Милеуснић 2005, 28). То је свакако била и окосница разрешења ове „мистерије“ у делу Стефана Митрова Љубише „Скочићевојка“, који је у Амировом лику, у приповеци названим Скендер паша, открио Штиљановићевог сродника Стефана Калођурђевића, потурченог „због млетачког зулума“ (Љубиша 1969, 143–145). Чињеницу да су Турци одобрили да се мошти пренесу у Шишатовца а не у знатно ближу Ораховицу (Милеуснић 2005, 32) вероватно објашњава то што је један од ктитора фрушкогорског манастира био турски поданик Стефан Бериславић (Милеуснић 2005, 35). Осим тога, овај детаљ отвара питања Штиљановићевог ктиторства у Шишатовцу и добрих веза на османским територијама. Могуће да је сведочење о чудотворењу Стефанових моштију транспоновано из времена писања Службе и већ оформљеног култа у раније доба проналаска моштију, међутим, овај податак и потврђивање таквих околности и аутентичности моштију везане су за увид и суд цариградског патријарха (Милеуснић 2005, 77–78; Лукић 2020, 243).

Многострадалност српског народа и бранитеља вере и отачаства које спомиње Владика Николај (Николај 2014, 647) сасвим адекватно допуњује и пример Стефана Штиљановића. Сва поменута христолика страдања опет су повезана са појмом *судбине*:

„Судба свих праведних народа уопште слична је судби Христовој, но ниједног као србског народа. Страдао је и велики руски народ, но ни за трећину не, колико Срби. Страдали су и Грци, али много мање јер су се вештином и концесирањем бранили. Крст Румуна и Бугара био је несравњено лакши од крста србскога. У турском царству Срб–Милет био је најомрзнутији. У Аустро–Угарској исто тако. Зашто? Зато што су Срби упорно стајали за Христа и борили се за крст часни.“ (Николај 2014, 674–675).

Премда извесна, улога Стефана Штиљановића у ратовима са Турцима није до краја разјашњена. Појављује се 1530. као кастелан утврде Újvár (Wywar) која је претходно припадала Ладиславу Мореу те представљала значајно истурено уприште Фердинанда Хабзбуршког на граници са Османском империјом. На основу извора П. Селетковић реконструирше догађај у којем се спремала офанзива босанских Турака о којој је Штиљановић сакупио значајне и тачне обавештајне податке. Његов извештај изазвао је позорност западних владара (Seletković 2022, 21–22). Стефанова спремност на војне походе изражена је у његовим писмима заповедницима утврђења и властелинима угарским:

„Mita Kostić navodi kako upada u oči Štiljanovićeve spremnost da odmah izvrši naredbe upućene od Ferdinandove strane te da, za razliku od drugih vojnih zapovjednika na granici, za svoju službu ne traži novac ili bilo kakvu nadoknadu.“ (Seletković 2022, 24).

Штиљановић је био свестан да војни сукоби са Јованом Запољом исцрпљују ресурсе локалних великаша попут Ладислава Мореа, те се може закључити да је у одбрану хришћанских граница улагао и сопствена средства.¹⁵ У писму Луки Шекељу о новом надирању Турака и припремама за

¹⁵ „Ranije su navedeni razlozi za Štiljanovićevu, odnosno Móróevu isključivu odanost i upućenost na Ferdinandovu stranu, stoga je razumljivo njihovo poduzimanje maksimalnih napora da ista strana prevlada, čak i bez traženja dodatne materijalne pomoći. Spomenuti slučaj dokazuje da je u tom trenutku u uvjetima slabosti centralne vlasti opterećene građanskim ratom pristaša dvaju protukraljeva te nedostatkom materijalnih sredstava, odnosno novca, obrana utvrda i posjeda na granici sa Osmanlijama mogla funkcionirati samo ukoliko su utvrde bile u rukama velikaša koji su sami sa svojih posjeda i iz svojih prihoda mogli osigurati dovoljno materijalnih resursa potrebnih za obranu. Pokazalo se da je Ladislav Móró bio sposoban velikaš koji je uspio osigurati materijalna sredstva za obranu svojih posjeda, a njegovu sposobnost dodatno dokazuje to da je u obrani svojih južnih posjeda kao svog familijara uspio angažirati također sposobnog vojnog zapovjednika Stefana Štiljanovića, u kojega je, izgleda, imao bezgranično povjerenje.“ (Seletković 2022, 25).

напад на западне границе из 1540, на основу обавештајних података сакупљених од својих веза на османској територији, Стефан Штиљановић се потписао као префект утврђења Валпова, који је био у власништву Петра Перењија, што индикује закључак о Стефану као способном војном заповеднику и стратегу.¹⁶

Свети Стефан Штиљановић обележио је последње раздобље српске средњовековне борбе са Турцима, у коју је, опет, у наведеном делу, проницао Свети Николај Велимировић:

„Борбу против Турака нису Срби завршили на Косову. Нису ни на Смедереву нити на Београду. Нису је завршили нигде и никад, од Косова до Орашца, од Лазара до Карађорђа, нити од Карађорђа до Куманова. И после пада Смедерева и Београда борба је продужена, страшна и истрајна, кроз векове, Из Црне Горе и Далмације, из Удбине, из Мађарске, из Румуније, из Русије. Крстоносни Србин је био свуда и до краја главни заточник борбе против полумесеца. Славни војвода Бакић брани Беч од Турака, а на другом опет бојишту води немачку војску против Турака. Јакшићи задивљују Мађаре својим херојством у борби са Турцима, тако да их је краљ Матија назвао „стубовима хришћанства. Тако исто Бранковићи и други у Румунији и Бугарској. Тако Смиљанићи и Јанковићи у Далмацији. А да и не говоримо о Црној Гори, о том вековном и непробојном шанцу Хришћанства против Ислама.“ (Николај 2014, 675).

У таквом миљеу деловао је и Стефан Штиљановић, којег Павле Бакић спомиње у једном писму, упућеном Ферди-

¹⁶ Nije poznat razlog Štiljanovićeve stupanja iz Móréove u Perényijevu službu, budući da je More u to vrijeme još uvijek bio prisutan u Ugarskoj. Možda je jedan od razloga bila i odbrana Valpova kao jedne od najisturenijih točaka prema Osmanlijama i njihovom uporištu na području Osijeka, što dokazuje vjeru u Štiljanovića kao sposobnog vojnog zapovjednika.“ (Seletković 2022, 29).

нанду Хабзбуршком. Бакић је, наиме, преко својих ухода дознао да је Стефан у Мореовој мисији био на преговорима са Мехмед-бегом Јахјаспахићем, највероватније са циљем ослобађања Мореове деце, коју је заробио Јован Запоља (Seletković 2022, 27).

Херојски лик Стефана Штиљановића, који се може назрети између редова наведених докумената, на тај начин, значајно се приближава епским оквирима Николајевог сагледавања српских владара и ратника. Војнички аспекти његовог култа рефлектују нејасно сећање на његове ратне вештине али пре свега духовне потребе потоњих војника и заповедника за молитвеним заступништвом и покровитељством кроз схватањем Стефана као сопственог узора.¹⁷ Стога остаје још једно отворено, питање Стефановог *задужбинарства*. Николај најпре ово питање поставља на примеру преподобног Симеона — Стефана Немање: „Кад је Немања стигао да поред оноликих ратова и борби сазида неколико велелепних цркава?“ (Николај 2014, 656). Исто би се могло применити на Стефана Штиљановића, о чијем задужбинарству, међутим, изостају писани докази, свакако, услед специфичности историјског тренутка. Истраживачи историјског лика и дела Стефана Штиљановића као и манастира Шишатовца, стога, прибегавали су посредном закључивању, износивши веома убедљиву аргументацију:

¹⁷ „За статус Стефана Штиљановића као превасходно војничког заштитника и светитеља, значајније су, изгледа, биле околности везане за сам манастир Шишатовца, где су почивале његове мошти: још током XVI века, наиме, у припрати манастира Шишатовца сахрањиване су неке личности из војног staleжа, тако да већ у то време Шишатовца почиње да добија облик маузолеја војног племства да би у XVI-II веку посебну групу ктитора приложника овог манастира формирали махом припадници војних, официјерских кругова. Управо тада јаче почињу да се истичу владарске и војничке особине Стефана Штиљановића, и управо се у овој фази развоја култа, под утицајем барокног начина размишљања, овај светитељ почео интензивније везивати за идеју хришћанског војника.“ (Половина 2013а, 357).

„За ову тему је ипак кључно да се манастир назива *Manastir-i İsveti İştfan Işkilatovi'*. Османски дефтери и други документи, као прворазредни савремени историјски извори сведоче, дакле, о томе да су у овај манастир пренете мошти Стефана Штиљановића. У том случају, уколико му је тело заиста пренето из Шиклоша, како тврди предање, то би могло да буде знак да је пренет у своју задужбину. Она се, и то се врло јасно види из извора, назива манастиром Светог Стефана Штиљановића или Шишатовцем“ (Стојковски 2023, 391).

За П. Селетковића енигму представља даровница Фердинанда Хабзбуршког, према којој се Стефану Штиљановићу, његовој жени Јелени Богдановић и њиховом потомству додељује посед *Esztyén* у Сремској жупанији (Seletković 2022, 26). Упркос могућности да се то односи на истоимено место западно од Мохача биће да је ипак реч о Стејановцима на обронцима Фрушке горе (Seletković 2022, 26).

„Zanimljivo je da se u osmanskom popisu iz 1546. godine, samo jedanaest godina nakon darovnice Štiljanoviću, u sva tri susjedna ranije spomenuta mjesta (Jazak, Bešenovo i Stejanovci) nalaze srpski manastiri. U Stejanovcima (Isteyanofci) tada se nalazio manastir posvećen Sv. Đorđu (Manastir-i isveti D'orde). Poznato je da je Stefan Šiljanović imao dobre veze na teritoriju pod osmanskom kontrolom. Sukladno navedenom, treba uzeti u obzir mogućnost i Stefanovih (ktitorskih ili drugih) veza sa manastirom Sv. Đorđa u Stejanovcima na osmanskom teritoriju, koji je možda u vrijeme izdavanja darovnice posjeda već postojao, ili se tek uspostavljao, ili je planirana gradnja manastira na tom mjestu“ (Seletković 2022, 26).

Символичко значење задужбинарства у свести средњовековног друштва и појединаца, као својеврсно духовно „обогашивање кроз давање и жртву“, такође представља један од српских културолошких архетипова, чије су

вредности и смисао очувани до данас. На себи својствен, метафорички начин, Николај је ову делатност назвао „племенитом страшћу“:

„Та племенита страст код Срба за подизање задужбина не може се наћи у таквој и толикој мери ни у једног другог народа. Не само да су украсили и освештали своју земљу безбројним и красним задужбинама него су са истом ревношћу и љубављу подигли многе и сличне задужбине по земљама блиским и далеким: по Албанији и Грчкој, по Хрватској и Мађарској, по Бугарској и Влашкој, у Светој Гори и Палестини. У неким од тих земаља србске задужбине представљају и до данас најглавније и најлепше светиње.“ (Николај 2014, 663).

Ово Николајево запажање евоцира сећање на задужбине Немањића и других српских господара на Синају и у Светој Земљи, Метеорима, Славонији и Далмацији. Да није једино у питању изградња цркава и пратећих резиденцијалних комплекса већ и обавеза издржавања манастирских братстава као и становништва, подсећа нас „давање на порту“ које је ктитор Богородице Љевишке — краљ Милутин установио оснивачком повељом, чији је део забележен на самим фрескама¹⁸ као и *Повеља десјоџа Сје-*

¹⁸ „Ктитор је, значи, био обавезан да одреди колика ће се милостиња и када давати, да узакони **мѣрътигъ**, а старешине манастира и цркава биле су дужне да његову вољу спроведу. Краљ Милутин је све то свакако уписао у хрисовуљу своје задужбине, дао прилог а не само потврдио своје привилегије – јер у тексту стоји „што је даровао господин“ тј. краљ – и типиком прописао како, шта и у које време треба да се дели. А када је црква била потпуно готова, неко овлашћено лице, вероватно призренски епископ, дало је да се извод из тог документа, и то баш оно место што говори о „давању на врата“ (можда допуна која га је чинила специфичним), испише крај улаза у отворену спољну припрату, под чијим се сводовима расподела милостиње и обављала. Поред тога што се овим документом налаже да се – сада и убудуће, зими и лети, у све оне дане што је краљ уписао (даровао), даје на врата одређена месечна мера (4 кабла брашна, 2 пшеничног (чистог) а 2 обичног, чабар пи-

фана Лазаревића за манастире Тисмане и Водица, који се налазе у данашњој Румунији, задужбине кнеза Лазара: „Нађох међу њима и манастире у Влашкој земљи који се уз помоћ блаженога мога родитеља сазидаше, храм пречисте Богородице у Тисмани и Великог Антонија на Водици. А метохе које су имали у области царства ми, као и друго што је потпуно пало у заборав и запустело — њих је благоизволело царство ми да обнови и поново приложи раније поменути манастирима.“ (Веселиновић 2009, 183). Потребно је нагласити да је ова метохија обухватала десетак села у Браничеву као и трг са царином у Кисилеву. Деспот Стефан подсећа и обнавља очеве обавезе великог давања у веома тешким историјским околностима, потврђујући тиме „племениту страст“ задужбинарства, на коју указује свети Николај.

Уместо закључка:

О Стефановим и Николајевим тековинама данас

Међусобно повезане теме задужбинарства и одбрамбених ратова у теоријској интерпретацији Светог Николаја Велимировића, са фокусом на *српској идеологији*, на посебан начин рефлектује се кроз препознавање феномена у животопису и делатности Светог Стефана Штиљановића. У том контексту манастир Шишатовач представља један специфични свештени топос како у погледу задужбинарства тако и војне службе. Садржај који представља „мост“ ка данашњици описан је у знаменитом роману „Сеобе“ Милоша Црњанског (Сrnjanski 1966, 245). У лику пуковника Вука Исаковића баш као и претходно — Стефана Штиљановића, сустичу се појмови судбине и патње

ћа (вина) и истим каблом једном у два месеца кабао соли...) – сачувани део текста, ова данас једино позната његова трећина, садржи и неочекивану интерполацију о протوماјсторима.“ (Панић и Бабић 1988, 25).

странствовања, борбе за *крсти часни и слободу злайну* у времену, које је такође било бременито народним невољама као и оно у којем је живео његов свети претходник. Вук Исакович је био и ктитор звоника у Шишатовцу, манастиру у којем су се окупљали војни заповедници пред полазак у одлучне бојеве, заклињући се пред Стефановим чудотворним моштима, молећи се свом небеском заступнику и заштитнику. Стога се као персонификована Вуква савест, у његовом сну појављује сâм Стефан Штиљановић. Трагичан као и сам живот Срба у времену описаном у њему овај роман открива феномен тражења звезде данице у бездану, наде у незнању и у питању није знакови-та фикција већ тековина која је постала саставни део српског етоса:

„Највиши облик драме јесте трагедија. Историја Срба је сва трагична. Пут србског народа води врхом опасне литице над безданом. Тим путем може проћи без страха само месечар. Такве су страхоте на том путу. Да су Срби гледали на ниже у пропаст изнад које путују, уплашили би се и брзо пали и пропали. Али су они гледали на више, у небо, у судбодавца Бога, с поверењем у Њега и корачали несвесно или једва полусвесно. Због тога су могли прећи пут литицом, каквом ни један народ беле расе није до сада прошао. Отискивао се, али се пузао поново на уску стазу стрменитог платна. Знао је он, да је то једини прави пут, пут његове судбе и спасења.“ (Николај 2014, 673).

Култ светог Стефана Штиљановића управо рефлектује пропадања и узласке српског народа из Николајевог описа. Развио се најпре међу Србима у аустроугарским крајевима али веома брзо, као некакав „митолошки повратак“ и у Паштровићима.¹⁹ О Стефану је такође остало

¹⁹ „Култ Светог кнеза (деспота) Стефана Штиљановића је посебно био жив код барањских Срба, како у време хабзбуршке власти и Аустро-угарске монархије, тако и доцније. Иако прворазредних историјских извора

предање као о милосрдном владару и шајкашком заповеднику. Из првонаведеног контекста још 1920. основано је културно друштво са његовим именом са циљем установљења дома за децу „Деспот Стефан Штиљановић“ у Дарди. Није, међутим, познато је ли то реализовано или не (Стојковски 2023, 394).

Други наведени аспект култа,²⁰ након вишедеценијске паузе за време социјализма, заживео је обнављањем верске службе у војним јединицама Републике Србије. Култ Светог Стефана Штиљановића особито је повезан са јединицама Речне флотиле Војске РС, те је као војна задужбина, у кругу касарне „Александар Берић“ у Новом Саду подигнута црква посвећена овом светитељу и ратнику (Милеуснић 2005 7–25). Војне старешине Речне флотиле на дан прослављања овог Божијег угодника, поново приступају његовим моштима, које се сада налазе у Саборној цркви Архангела Михаила у Београду, молећи се да буду достојни наследници једног великог теодула рода српског — Светог Стефана Штиљановића као и свих светих *Небеске Србије*.

о поседовању шиклошке тврђаве нема, о чему је већ било речи, традиција која Светог кнеза Стефана Штиљановића везује за ову тврђаву је опстала све до савременог доба. У Градишту на приморју је 1620. године настао његов најстарији портрет, у Хопову пак 1654. године, и ту се већ значају обриси његовог култа као праведног владара, кнеза и чак деспота. Шиклош се најраније појављује на једној икони Светог Стефана Штиљановића из 1740. године, која је била у поседу Давидова Станоја Поповића. Две деценије потом, његове су мошти пренете свечано у нови кивот, а овај период, нарочито након паљења Крушедола и моштију свете породице Бранковић, представљао је нови замах у прослављању Светог Стефана Штиљановића.“ (Стојковски 2023, 392).

²⁰ „Истовремено, ако Стефана Штиљановића као Новог Јосифа желимо да сагледамо у светлости могућег надовезивања на претходну традицију, указује се потреба да се разјасни однос између два значајна чиниоца у култу овог светитеља који је, судећи по култним списима, остао упамћен пре свега по свом милосрђу, али чији је култ у XVIII веку код Срба попримио облик изразито војнички.“ (Половина 2013а, 356).

Библиографија | Bibliography

Извори | Sources

- Јовановић, Томислав, ур. 2005. *Варлаам и Јоасаф*. Приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 22. Београд: Просвета — Српска књижевна задруга.
- Веселиновић, Андрија. 2009. „Три повеље из XV века за манастире Тисмена и Водица — деспота Стефана из 1406; краља Жигмунда из 1429; Јанка Хуњадија из 1444“. *Сџари српски архив* 8: 183–203.
- Љубиша, Стефан Митров. 1966. *Пријоветике*. Нови Сад: Матица српска — Београд: Српска књижевна задруга.
- Мажуранић, Иван. 1995. *Смрти Смаил-аге Ченџића*. Бачка библиотека, књ. 3. Београд: Гутенбергова Галаксија.
- Николај, Епископ. 2014. *Сабрана дела*, књига VI. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко.
- Crnjanski, Miloš. 1966. *Seobe I*. Beograd: Prosveta — Novi Sad: Matrica srpska — Zagreb: Mladost — Sarajevo: Svjetlost.

Литература | Literature

- Алексић, Марјан. 2019. „Свети Сава и самостална Српска Црква у богословској и филозофској мисли Епископа Николаја (Велимировића)“. *Култура ђолиса: часопис за нејовање демократске ђолијичке културе XVI*, посебно издање 2: 175–190. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/398>.
- Димитријевић, Владимир. 2007. *Оклеветани светица: Владика Николај и србофобија*. Горњи Милановац: Лио.

- Зарић, Радојка. 1985. „Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII/XIX века“. *Саопштења XVII*: 69–83.
- Јанићијевић, Горан М. 2019. *Иконолошки лавиринт Felix Romuliana. Оледи из теорије касноантичке уметности*. Лепосавић: Институт за српску културу — Приштина.
- Јањић, Драгана, и Горан М. Јанићијевић. 2021. *Св. Никодим Тисмански (Рефлексије монашкој догословља у другој половини XIV столећа)*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина.
- Јовановић, Владан. 2022. *Језик и речник Светиої Владике Николаја Велимировића (диференцијални њрисџуј)*. Монографије / Институт за српски језик САНУ = Monographs / Institute for the Serbian Language SASA, 34. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лукић, Никола. 2020. „Култ Стефана Штиљановића: литургијско-историјска анализа“. У *Зборник радова са Научној скуја Бојословље и духовни живої Карловачке миџројолије, Београд — Нови Сад, 16–17. децембар 2019. Год. 3, Бојословље и духовни живої Карловачке миџројолије у оквиру 800 година ауџокефалије Српске Православне Цркве*, ур. Владимир Вукашиновић и Порфирије Перић, 235–250. Београд: Институт за културу сакралног — Монс Хемус — Институт за литургику и црквену уметност Православног богословског факултета Универзитета у Београду.
- Милеуснић, Слободан. 2005. *Свети Стефан Штиљановић, райник и светишељ*. Будва: Духовни центар „Св. Стефан Штиљановић“.
- Мирковић, Лазар. 1974. *Иконографске сџудије*. Студије за историју српске уметности / Матица српска, Одељење за ликовне уметности, 7. Нови Сад: Матица српска.
- Панић, Драга, и Гордана Бабић. 1988. *Бојородица Левишка*. Друго издање. Београд: Српска књижевна задруга — Приштина: НИРО „Јединство“.

- Подскалски, Герхард. 2010. *Средњовековна теолошка књижевност у Бујарској и Србији (865–1459)*. С немачког превели Тијана Тропин и Дејан Аничих. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за теолошка истраживања.
- Половина, Наташа. 2013а. „Свети Стефан Штиљановић као Јосиф Прекрасни. Прилог изучавању једне библијске паралеле“. *Зборник Маџице српске за књижевност и језик* 61 (2): 347–362.
- Половина, Наташа. 2013б. „Свети Стефан Штиљановић као хришћански ратник“. У *Фрушка гора у књижевности: зборник радова*, ур. Љ. Пешикан-Љуштановић и други, 81–91. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стојковски, Борис. 2023. „Стефан Штиљановић — прилози за историју и култ“. *Црквене студије* 20 (20): 385–397. https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2023.20.20.24.
- Стричевић, Ђорђе. 1959. „Иконографија композиција са царским портретима у San Vitale“. *Старинар* IX–X/1958–59: 67–75.
- Gerke, Fridrih. 1973. *Kasna antika i rano hrišćanstvo*. Prevela s nemačkog Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. Novi Sad: Bratstvo–jedinstvo.
- Jeger, Verner. 2007. *Rano hrišćanstvo i grčka paideja*. Preveo s engleskog Branimir Gligorić. Beograd: Službeni glasnik.
- Seletković, Petar. 2022. „Stefan Štiljanović — od kaštela na do despota i sveca (prvi dio)“. *Scrinia Slavonica* 22: 9–41. <https://doi.org/10.22586/ss.22.1.1>.

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 321–330.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.321-330>

UDC: 821.163.41.09 Николај Велимировић, свети(049.32)

271.2-29 Николај Велимировић, свети(049.32)

Received: May 19th, 2023. Accepted: July 13th, 2023.

On Saint Nicholai by the Pen of a Linguist

Ružica S. Levuškina

Institute of Serbian Language of the

Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA), Belgrade

✉ ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3559-1085>

On the Book

Language and Lexis of the Holy Bishop St. Nikolai Velimirovich (A Differential Approach). Institute for the Serbian Language of SASA Monographs 34. Belgrade: Institute for the Serbian Language of SASA, 2022. 507 pp. ISBN 978–86–82873–86–0.

Writing about the language of such a great author as the Saint Nicholai (Velimirovich) can be considered both daring and a gift. The courage to tackle the description of the language of such an extensive creative oeuvre grew and matured over the years in the associate of the Institute of the Serbian Language, SANU, today a scientific advisor — Dr. Vladan Jovanović. The monograph is the result of the author's many years of reflection on the language of Saint Nicholai. As it is impossible to encompass the incomprehensible, it is understandable that a differential approach was applied, “which means that the linguistic material is viewed in relation to the state of the contemporary Serbian literary language — its literary-linguistic norms and use in the system of functional styles.” This means that the language in Bishop Nicholai's works is viewed in a triangle: the language of the writer (parole), the language of the national community (langue), and the language of theological

style. In other words, we got only a part and the beginning, we hope, of new challenges over the description of the language of this great All-Orthodox Saint. All those new, future researches will start on these foundations, from the views of the author who received the gift of being the first to monographically describe the language of the Serbian Chrysostom.

О светитељу Николају из пера лингвисте

Ружица С. Левушкина

Институт за српски језик САНУ, Београд

✉ ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3559-1085>

О књизи

Језик и речник Свештој владике Николаја Велимировића (диференцијални ѝрисѝуй). Институт за српски језик САНУ. Монографије 34. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022. 507 стр. ISBN 978–86–82873–86–0.

Писање о језику тако великог ствараоца као што је свети-тељ Николај (Велимировић) може се сматрати како смело-шћу, тако и даром. Смелост да се ухвати у коштац са опи-сом језика тако обимног стваралачког опуса расла је и sazрвала годинама у сараднику Института за српски је-зик САНУ, данас научном саветнику — др Владану Јовано-вићу. С тако тешким задатком изборио се прилично добро, а несумњиво је и молитвено заступништво Светог владике припомогло да се ова књига појави на свет. Монографија је резултат вишегодишњег ауторовог промишљања над јези-ком светитеља Николаја. Како је немогуће обухватити нео-бухvatљиво, разумљиво је да је примењен диференцијал-

ни приступ, „што значи да се језички материјал посматра у односу на стање у савременом српском књижевном језику — његове књижевнојезичке норме и употребе у систему функционалних стилова. То значи да се језик у делима владике Николаја посматра у троуглу: језик писца (*parole*), језик националне заједнице (*langue*) и језик богословског (теолошког) стила“ (16). Другим речима, добили смо само део и почетак, надамо се, нових прегалаштва над описом језика овог великог свеправославног светога. Сва та нова, будућа истраживања започињаће на овим темељима, од ставова аутора који је добио дар да буде први ко је монографски описао језик српског Златоуста.

Предмет истраживања, како сам аутор каже на почетку (у делу под називом *Уместіо ѱредіовора*, стр. 7–8), је „језик у двома његовим манифестацијама: граматичкој (морфолошкој, творбеној) и лексичкој. Посебну пажњу обратили смо на речник одабраних речи и појмова, поглавито оних из домена српске православне духовности и културе, као и оних мање познатих, било да се ради о речима домаћег или речима страног порекла“ (8).

Увод (9–23) се састоји из пет целина. У првој читамо о значају проучавања језика владике Николаја. Овде се даје и кратки животопис светитеља, као и поглед на радове о његовом језику. Наведена су само четири рада у којима се на овај језик гледа из угла филологије и науке о језику (13), што довољно илуструје недовољну истраженост теме. У другој целини описан је корпус, метод и циљ истраживања (15–16), а у трећој је дат осврт на српски књижевни језик и богословље Николајевог времена (16–18). *Главни ѱравици истраживања српској ѱравославној доіословља* — назив је четврте целине (18–21) у којој се даје преглед најважнијих праваца истраживања језика и религије уопште, а дефинише се и разматра теолингвистика као дисциплина, као и њен развој у словенским земљама, посебно у Србији. Овде (21) је поменут и часопис *Николајеве студије* и научни скуп „Наслеђе Св. Николаја Велимировића“. Последњи део *Увода* (22–23) је *Поілед*

владике Николаја Велимировића на духовне итежње у филозофији и култури Европе његовој времена, где су у најкраћим цртама описани главни његови ставови на дате тежње, потребни и за правилно схватање језика којим је писао.

Поред *Увода*, монографија има још 5 већих целина. Аутор најпре описује писано стваралаштво владике Николаја Велимировића из угла филолошке науке (25–69), затим граматичке и лексичке слојеве (71–164) и речник (173–479), те на крају даје закључак (481–487). Мања, али веома значајна целина за савремени српски језик која је незаобилазна је кад је у питању ова врста лексике,¹ посвећена је питањима правописне норме: *Велико слово у делима владике Николаја Велимировића* (165–172). Поред списка литературе који има 126 јединица (490–497), постоји и списак извора и њихових скраћеница (488–490), регистар појмова и именски регистар (503–507), као и резимеи на руском и енглеском језику (499–502).

Највећи део књиге посвећен је речнику Светог владике Николаја. Овај део монографије, између осталог, нарочито је значајан за српске лексикографе који у овом речнику имају готове дефиниције за многе лексеме које раније нису биле описиване у дескриптивним речницима савременог српског језика (нпр. *сажиће*, *ѝросфорник*, *ѝроѝ*, *скверан*, *ѝримир*, *малодушесѝвовайѝи*, *водворѝи се* и многе друге). Такође је веома корисно што су готово све заглавне лексеме акцентоване према важећој акценатској норми савременог српског језика. Уз поједине одреднице наведени су и дефинисани изрази, како устаљени (нпр. *дванаесѝ айосѝола*; *Боѝ ѝе блаѝо*

¹ Нека могућа решења раније су понуђена у: Рада Стијовић, „Нова правописна решења — велико слово (предлог измена)“, *Наш језик*, књ. XLIV, св. 3–4 (2013): 25–30, и у: Ксенија Кончаревић, „Графијско-ортографска обележја сакралног функционалностилског комплекса у српском и руском језику (из социолингвистичке и нормативистичке перспективе)“, *Зборник Маѝице срѝске за слависѝику*, књ. 75 (2009): 11–38. У својој (необјављеној) докторској дисертацији (Ружица Бајић, *Лексика из сфере ѝравославне духовносѝи у срѝском језику и њена лексикоѝрафска обрада*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2013) такође смо на више места указивали на потребу да се реше правописни проблеми и одреди одговарајућа норма (стр. 207, 245, 256–257, 299, 346 и 414).

словио!), тако и они „које је сам владика Николај издвајао, а понегде и објашњавао њихово значење, нпр. израз *іошо-во срце*“ (177). Нарочито подробно обрађени су изрази с лексемом *венац* као компонентом (227–229). Овој теми аутор је посветио и посебан научни чланак.² Речник у одређеној мери, где је било неопходно, садржи и енциклопедијске информације, или у самој дефиницији и(ли) у примерима којима се лексикографска дефиниција употпуњује.

Значајне су и интересантне оне речи у овом речнику „чије се лексичко значење не може дефинисати одвојено од концепта чији садржај носи“ (184). Као примере, аутор наводи лексеме као што су *аџазма*, *нада*, *іолуб*, *змија*, *срце*, *Врачар*, *Косово* — у одељку под називом *Лексикоіграфска дефиниција* (181–186). Поглавље *Лексикоіграфска обрада речи* садржи делове о изворима и ексцерпцији грађе (175–176), успостављању одредница (176–178), речима страног порекла (178–179) и стилским квалификаторима (180–181). Важно је напоменути, што ћемо истаћи речима самог аутора, да „речник тежи карактеру тематског тезауруса језика једног аутора“, при чему „појам речника тематског тезауруса подразумева исцрпну ексцерпцију речи из неког корпуса и њихов опис према критеријуму припадности одређеној тематској области“ — у овом случају „широј области српске православне духовности и културе“ (175). Такође, аутор с правом напомиње (174) да речник није дело богослова, него лексикографа, те да је при његовој изради примењен филолошки, а прецизније — лексикографски приступ обраде одредница. Осим што је илустровано богатство лексичког фонда владике Николаја, речником је пружен и „детаљнији увид у језик нашег богословља, а тиме и у лексички фонд српскога језика у целини“ (исто).

Уводне напомене о писаном стваралаштву Светог Николаја (25–29) аутор је дао ослањајући се на досадашње ис-

² Владан З. Јовановић, „Именица *в(и)јенац* у изразима с хришћанском компонентом значења у српском језику (из угла српског лексикографског описа)“, *Јужнословенски филолоі*, књ. 78, св. 2 (2022): 731–746, <https://doi.org/10.2298/JF12202745J>.

траживаче,³ према којима ово стваралаштво има три фазе, „омеђене друштвено-историјским приликама у којима је владика живео, као и утицајима теолога и философа са чијим је делима долазио у додир“ (26). Нарочито место заузеле су у монографији ауторове анализе и разматрања следећих вланичиних остварења: српске верске читанке — *Охридској њролоја* (29–36), *Релијије Њејошеве* (42–46),⁴ црквене поезије (46–49; овде су ушле и *Молијиве на језеру* као песме у прози), беседа, проповеди, посланица, слова и сл. (52–55), приповетке (кратког романа) *Касијана* (59–64), као и поучних цитата из различитих часописа⁵ које је сакупио у збирци васпитних примера, под називом *Најбољи васијийач* — протојереј Живан М. Маринковић (55–59). Драгоцено је што је у посебну целину одвојено промишљање о српском народу и његовом језику (64–69), где се објашњава и идеја свечовека.

У поглављу о граматичким и лексичким слојевима обрађене су карактеристике језика и стила светитеља Николаја које се донекле разликују од оних у стандардном савременом српском језику или су по нечему карактеристичне. Аутор их је најпре класификовао и описао према врстама речи: именице, придеви, заменице, бројеви и глаголи. Истакнути су често коришћени морфолошки облици и категорије, нарочито архаични и они који се данас све више губе из језика (нпр. аорист, партиципи, промена неких бројева по падежима). Партиципска образовања на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)* (нпр. *сїтрадајући*, *умирући*, *сишавши*, *одшедши*, *љубими*, *нейосїи-жим*) обрађена су детаљније (84–92), као и именице и придеви с префиксима *без-* и *-не* (92–107; нпр. *безумник*, *бесредбеник*, *безїродни*, *безїневан*), придеви с префиксом *їре-* (нпр. *їресвейї*, *їреисїодњи*, *їредлаїословен*; 107–111) и глаголи и именице с префиксом *о-* (нпр. *обездушиїи се*, *обескарак-*

³ Првенствено се ослањао на: Радован Биговић, *Од свечовека до Бојочо-века: Хришћанска философија владике Николаја Велимировића* (Београд: Рашка школа, 1998).

⁴ Овај део носи назив „Сусретї“ двојице владика у Релијији Њејошевој.

⁵ Претежно из *Малої мисионара*.

иерийи, озлобљење, олицейворење). У посебном одељку обрађене су и речи с основом (-)слов(-) и њеним проширеним варијантама (-)словес-, -словље, -слов(и)је (114–121). Можемо издвојити, илустрације ради, лексеме *обесловији се, злословије, сквернословље, оловесийи*. Глаголу *словийи* и придеву *словесан* посвећени су посебни пододељци. Поједине од набројаних тема аутор је разматрао и раније, у радовима о којима обавештава читаоца у напоменама уз поједине поднасловне. Издвојене су, такође, и сложенице: именичке, придевске и глаголске (121–130). Да илуструјемо светитељево мајсторство стварања нових сложеница само неким примерима: *дидблијоверујући, душожедан, кривоумни, њравомисаон, доџаборав, злайџојоклоник, анџеломрзац, свеоживийељ, ма-лодушесџивоваји, блаџоукрашаваји*.

Аутор је у монографији издвојио одређени број лексичких јединица „према структури и семантици речи, тј. на основу лексичко-семантичких поља“ (131).

У овом делу, тако, налазимо цео низ лексема којима се означава Господ или карактеристика које се односе на Бога (131–135), те синтагме и изразе „са номинацијом некога од лица Свете Тројице (у основном или пренесеном значењу) и одредбеним појмом (атрибутом, атрибутивом или именичким појмом у генитиву)“ (135–137). Све лексеме најпре су дефинисане, а потом и илустроване примерима, те представљају, у ствари, изводе из речника. Навешћемо неке од њих: *свеоживийељ* „онај који оживљује, даје живот (о Богу)“ — Окренули сте се целим лицем ка стварима, и целим леђима Сведржитељу, Свеоживитељу ствари (Свеч.⁶, 160); *свейлобийни* „који поседује и може да дарује насушну светлост, просвећење (о Господу)“ — Осветли душу моју, светлобитни Боже мој, и она ће се охрабрити и ослободити од света (МНЈ⁷, 116). Што се тиче синтагми и израза, оне су само илустрова-

⁶ Ауторова скраћеница за: Николај Велимировић, *Речи о свечовеку* (Ваљево: Глас Цркве, 2003), 89–109.

⁷ Ауторова скраћеница за: Владика Николај, *Молийве на језеру* (Ваљево: Глас Цркве, 2003).

не. На пример: *сведок тајни* — Сведоче свих тајни на небу ... Ти једини видиш немоћ свакога од нас (ОП⁸, 620); *ошверзи-ишељ раја* — И заиста пророчанства векова остварена су онда када се на земљи јавио Бог Слово као Чудотворац ... Отверзител Раја (Теод.⁹, 111). Посебно су наведене, под истим поднасловом ('Бог'), „општеупотребне речи исказане у метафоричном значењу за именовање Бога односно придеви којима се означава оно што њему припада или се на њега односи“ (138), „партиципска образовања којима се именује Господ, односно лица Свете Тројице“ и „облик првог лица једнине презента „јесам“ (139). Потоње је илустровано једним примером: Ја сам онај кога тражиш. Држи се Мене. Име ми је: Јесам (МНЈ, 142). На сличан начин приказане су и лексеме које у делима светитеља Николаја означавају Богородицу и анђеле, а наведени су и атрибути и атрибутиви уз имена светих.

Библијске метафоре и поређења анализирани су у засебном одељку (141–148), будући да заузимају посебно место у стваралаштву Светог Николаја Жичког. Објашњавајући метафоре као што су, између осталог: *маслина*, *пут*, *рибари*, *њива*, „*јасле и слама*“, „*дрво и гране*“, „*пастир и овце*“ — аутор је показао познавање Светог Писма које је неопходно за једнога теолингвисту, односно истраживача савременог језика и религије. Исто се може казати и кад је у питању јеванђељска интерпретација народне изреке *и вуци сити и овце на броју* (148–151) која представља скраћену верзију раније објављеног ауторовог чланка под насловом „Народна изрека *и вуци сити и овце на броју* у хришћанској семантичкој интерпретацији“.¹⁰

⁸ Ауторова скраћеница за: Владика Николај, *Охридски њролоі* (Ваљево: Манастир Лелић, 2008).

⁹ Ауторова скраћеница за: Владика Николај, *Теодул* (Ваљево: Глас Цркве, 2003); *Српски народ као Теодул*, у: *Земља недођија*, ур. Љубомир Ранковић (Ваљево: Глас Цркве, 2003), 63–101.

¹⁰ Владан Јовановић, „Народна изрека и вуци сити и овце на броју у хришћанској семантичкој интерпретацији“, *Језик данас: гласило Мајице српске за културу усмене и писане речи*, година XVIII, бр. 18 (2021): 20–24.

Посебан допринос истраживању савременог српског језика аутор је дао анализом старокњижевне лексике којом обилује језик светитеља Николаја Охридског, нарочито у *Охридском њролоју* (151–164). Он овде иде и даље од лексичког језичког нивоа, наводећи архаичне предлошко-падежне конструкције и примере рекције, на пример: Свети оче, ти ослабљен беше, | На колени у цркву пузаше, | Руку моју у својој држаше (ОП, 143). Након подробне анализе застареле и архаичне лексике у односу на старокњижевну, аутор наводи важан закључак, „да се у немалом броју случајева степен архаичности у језику не може одредити независно од стила којем конкретна реч припада, као и од саме области знања и њеног термилошког система. Архаичност на нивоу стандардног језика не подразумева и застарелост датих речи у језику црквеног стила, у којем многе речи које се осећају као архаизми функционишу као термини“.

Верујемо да ће се убудуће, захваљујући анализи архаизама, историзама и застарелих речи у монографији, као и наведеном закључку — свестраније приступати одређивању извесних лексема савременог српског језика као (не)застарелих. У томе видимо само једну од вредности ове монографије за србистику. О неким другима смо казали на другим местима у овом прилогу. Читаоцима остављамо да списак заврше док уживају у читању и промишљању о језику једнога од највећих Срба свих времена. Надамо се да ће књига бити подстрек другим истраживачима да проналазе још карактеристика језика светитеља Николаја, на другим језичким нивоима, на корпусу неких других његових дела итд. Материјала је много, истраживача за сада мало. Свакако је појављивање ове монографије велики догађај и требало би да помогне да се код српских филолога повећа интересовање за језик и стил Светитеља, те да она буде само почетак у низу нових.

Библиографија | Bibliography

- Бајић, Ружица. *Лексика из сфере њравославне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада*. Докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2013.
- Биговић, Радован. *Од свечовека до Бојочовека: Хришћанска филозофија владике Николаја Велимировића*. Београд: Рашка школа, 1998.
- [Велимировић], Владика Николај. *Молићиве на језеру*. Ваљево: Глас Цркве, 2003.
- [Велимировић], Владика Николај. *Охридски њролої*. Ваљево: Манастир Лелић, 2008.
- Велимировић, Николај. *Речи о свечовеку*. Ваљево: Глас Цркве, 2003.
- [Велимировић], Владика Николај. *Српски народ као Теодул*. У: *Земља недођија*, ур. Љубомир Ранковић, 63–101. Ваљево: Глас Цркве, 2003.
- [Велимировић], Владика Николај. *Теодул*. Ваљево: Глас Цркве, 2003.
- Јовановић, Владан З. „Именица *в(и)јенац* у изразима с хришћанском компонентом значења у српском језику (из угла српског лексикографског описа)“. *Јужнословенски филолої*, књ. 78, св. 2 (2022): 731–746. <https://doi.org/10.2298/JFL2202745J>.
- Јовановић, Владан. „Народна изрека и вуци сити и овце на броју у хришћанској семантичкој интерпретацији“. *Језик данас: Ђласило Мајице српске за културу усмене и ѡисане речи*, година XVIII, бр. 18 (2021): 20–24.
- Кончаревић, Ксенија. „Графијско-ортографска обележја сакралног функционалностишког комплекса у српском и руском језику (из социолингвистичке и нормативистичке перспективе)“. *Зборник Мајице српске за славистику*, књ. 75 (2009): 11–38.
- Стијовић, Рада. „Нова правописна решења — велико слово (предлог измена)“. *Наш језик*, књ. XLIV, св. 3–4 (2013): 25–30.

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 331–390.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.331-390>

UDC: 012(=161.2) Николај Велимировић, свети

012 Николај Велимировић, свети(477)

016(=161.2):929 Николај Велимировић, свети

Received: April 20th, 2023. Accepted: June 23rd, 2023.

Bibliographia Velimirovichiana Ucrainica: A Contribution to the Ukrainian Bibliography of Saint Bishop Nicholai Velimirovich

Srećko M. Petrović

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

✉ spetrovic.193009@bfspc.bg.ac.rs

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4916-6242>

Abstract: The publication of St. Bishop Nicholai Velimirovich's books in Ukraine started more than 15 years ago. Bishop Nicholai's cult is widespread in the Ukrainian Orthodox context — both in the canonical Ukrainian Orthodox Church and in newly established jurisdictions as well — which impacted authors from Ukraine to consider his theological contribution. This short bibliography is a small contribution to further studies of Nicholai Velimirovich in Ukraine. In the scope of this paper, there will be printed publications related to Bishop Nicholai.

In the first section of this short bibliography, we will offer a preliminary list of known translations of Velimirovich's works published in Ukraine both in Ukrainian and in Russian language. In the second section, we will list a selected bibliography of Bishop Nicholai Velimirovich in the Ukrainian scholarship. Finally, in the third section we will offer a preliminary list of academic contributions, i.e. a list of various theses on St. Bishop Nicholai, defended at the Kiev Theological Academy and Seminary of the Ukrainian Orthodox Church.

Key words: Bishop Nicholai Velimirovich (1881–1956), Ukraine, Ukrainian Orthodoxy, Ukrainian Scholarship, Ukrainian Orthodox Church, Kiev Theological Academy, Ukrainian Orthodox Web.

Bibliographia Velimirovichiana Ucrainica: Внесок до української бібліографії святого єпископа Миколая Велімировича

Сречко М. Петрович

Богословський факультет Белградського університету

✉ spetrovic.193009@bfspc.bg.ac.rs

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4916-6242>

Анотація: Видання книг святителя Миколая Велімировича (1881–1956) в Україні розпочалося понад 15 років тому і продовжується донині. Шанування владики Миколая широко поширено серед духовенства та прихожан як канонічної Українській Православній Церкві, так новостворених юрисдикцій, що вплинуло на теологічний внесок українських вчених. Ця коротка бібліографія є невеликим вкладом у церковну науку, а також у подальшому дослідженні життя та творів Миколая Велімировича в Україні. У цій роботі будуть представлені друковані видання, а також видання на правах рукописів.

У першому розділі цієї короткої бібліографії ми запропонуємо перелік відомих перекладів творів святителя Миколая Велімировича, виданих в Україні як українською, так і російською мовами. У другому розділі представимо вибрану бібліографію владики Миколая в українській науці. Нарешті, у третьому розділі ми подамо перелік наукових праць, тобто список кандидатських дисертацій та дипломних робіт, присвячених життєпису й творчій діяльності Миколая Велімировича та захищених у Київській духовній академії та семінарії УПЦ.

Ключові слова: Святий єпископ Миколай Велімирович (1881–1956), бібліографія, Україна, Українське Православ'я, українська духовність, українська вченість, Українська Православна Церква, Київська духовна академія та семінарія УПЦ, український православні інтернет ресурси.

Introduction

Bishop Nikolai Velimirovich (1881–1956) — “one of the most influential bishops of the Serbian Orthodox Church in the twentieth century,”¹ famous as an influential theological writer and a highly gifted orator (referred to as “The New Chrysostom”),² was not an unknown person in the Ukrainian context during his lifetime. He is mentioned in the Ukrainian literature published in Ukraine,³ as well as in Ukrainian publications abroad — sometimes with harsh criticism, most likely based on an uncritical reading of the Yugoslavian press of the time.⁴

¹ Slobodan G. Markovich, “Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War,” *Balkanica: Annual of the Institute for Balkan Studies*, Vol. XLVIII (2017): 143–190, <https://doi.org/10.2298/BALC1748143M>.

² Or “The Serbian Chrysostom” — as it was communicated by Very Rev. Edward Pechanich, a priest of the American Carpatho-Russian Orthodox Diocese of North America: cf. Edward Pechanich, “The Serbian Chrysostom,” *Nicholai Studies: International Journal for Research of Theological and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich*, Vol. II, № 4 (July 2022): 415–420, <https://doi.org/10.46825/nicholaistudies/ns.2022.2.4.415-420>.

³ Cf. Проф. І[ван]. [Іванович] Огієнко, *Світовий рух за утворення живої народньої національної церкви*, Видавництво „Українська Автокефальна Церква“, № 11 (Тернів: Друковано в друкарні Й. Паша, 1921), 10 (on Velimirovich as the leader of the Serbian Orthodox liberal clergymen: „Головою ліберального духовенства єсть єпископ Жичкий, Миколай Велимирович“ [“The leader of the liberal clergy is the Bishop of Žiča, Nicholai Velimirovich” — our provisional translation from Ukrainian]), and 14 (on Velimirovich’s involvement in the issue of the second marriage of clergy).

⁴ Cf., for instance, „3 релігіної ненависти“, *Свобода: український щоденник. Урядовий орган запомогової організації Український Народний Союз* [Держзі Сіті, Н. Дж.] = *Svoboda: Ukrainian Daily. Official Organ of the Ukrainian National Association* [Jersey City, N. J.], рік XLV, ч. 157 / Vol. XLV, № 157 (пятниця, 9-го липня, 1937): 3 (on Velimirovich’s standpoints regarding the Concordat Crisis in the Kingdom of Yugoslavia: „Православний сербський єпископ Ніколай Велимірович кинув анатему (прокляття) на всіх православних христیان у Сербії, що важаться попірати конкордат між урядом Югославії й Ватиканом. Єпископ улаштує публичні протести проти заходів о. Корошеца, міністра внутрішніх справ, довести до такого конкордату. Він закидує цьому міністрові ріжні інтриги, а закидам його проти Ватикану меж не має.“ [“Serbian

However, Bishop Nicholai Velimirovich's writings are popular in Ukraine today. Publication of Velimirovich's books in Ukraine — both in Ukrainian and Russian language — started more than 15 years ago. A respectable number of his works have been published in Ukraine so far. His works are interesting for Ukrainian readers, especially for those interested in religion, as it was indicated in research from 2014.⁵

It looks like Saint Nicholai Velimirovich is considered a spiritual and theological authority among the Ukrainian Orthodox churchmen, so his words are quoted in official documents (e.g. in the Paschal Epistle of Bishop Volodimir (Melnyk) of Volodymyr–Volynskyy,⁶ or in the Nativity Epistle of Metropolitan Filaret (Kucherov) of Lvov and Galicia,⁷ or in

---

Orthodox Bishop Nicholai Velimirovich cast an anathema (curse) on all Orthodox Christians in Serbia who dare to violate the concordat between the government of Yugoslavia and the Vatican. The bishop organizes public protests against the measures of Fr. Korošec, the Minister of Internal Affairs, to bring to such a concordat. He accuses this minister of various intrigues, and his accusations against the Vatican know no bounds.” — our provisional translation from Ukrainian]).

⁵ Cf. Г. В. Устюжаніна, Ю. М. Луговцев, *Читацькі запити на релігійну і релігійнознавчу літературу в бібліотеках України*, ред. М. Л. Десенко (Одеса: Одеська національна наукова бібліотека імені М. Горького, 2014), 26, 60.

⁶ Cf. [Володимир (Мельник), єпископ Володимир–Волинський і Ковельський], „Пасхальне послання єпископа Володимир–Волинського та Ковельського Володимира всесесним пастирям, преподобному чернецтву і боголюбивій пастві Володимир–Волинської єпархії Української Православної Церкви“, Свято-Воскресенський кафедральний собор — Офіційний сайт кафедрального собору, Українська Православна Церква, Володимир–Волинська єпархія, Ковельське городське благочиніє, Пасха Христова, 2012 р. у Володимирі–Волинському, <https://voskressobor.church.ua/2014/04/20/pasxalne-poslannya-jepiskopa-volodimir-volinskogo-ta-kovelskogo-volodimira/> (accessed on April 13, 2023).

Note: all web references mentioned in this paper are consulted for the last time on April 13, 2023, if it is not differently stated.

⁷ Cf. [Філарет (Кучеров), Архієпископ Львівський і Галицький], „Різдвяне послання 2018: Різдвяне послання архієпископа Львівського і Галицького Філарета всесесному духовенству, боголюбивому чернецтву і всім вірним чадам Львівської єпархії Української Православної Церкви“, Інформаційно-просвітницький відділ Львівської єпархії, Різдво Христове 2017/2018 року Божого, м. Львів, <https://upc.lviv.ua/publikatsiji/poslannya/rizdvyaniposlannya/740-rizdvyaneposlannya-2018> (accessed on April 13, 2023).

the Paschal Epistle of Metropolitan Augustine (Markevich) of Bela Tserkva and Boguslav,⁸ or in the Paschal Epistle of Metropolitan Luka (Kovalenko) of Zaporizhzhia and Melitopol,⁹ or in the Paschal Epistle of Metropolitan Onufriy (Berezovsky) of Kiev and All Ukraine¹⁰ — all bishops of the Ukrainian Orthodox Church), or in sermons of the Ukrainian Orthodox hierarchs (e.g. in the sermons of Metropolitan Onufriy,¹¹ or in the sermons of Bishop Nataniel (Krykota) of Volyn and

⁸ Cf. [Августин (Маркевич), Митрополит Білоцерківський і Богуславський], „Пасхальне послання всесеченому духовенству, чернецтву і вірним Білоцерківської єпархії Української Православної Церкви митрополита Білоцерківського і Богуславського Августина“, Білоцерківська єпархія, Українська Православна Церква — Офіційний сайт єпархії, Пасха Христова 2019 року Божого, м. Біла Церква, https://bilatserkva.church.ua/files/2020/01/pashalne_poslannya_2019.pdf (accessed on April 13, 2023).

⁹ Cf. [Лука (Коваленко), Митрополит Запорізький і Мелітопольський], „Пасхальное послание Высокопреосвященнейшего Луки, Митрополита Запорожского и Мелитопольского, пастырям, монашеству, казачеству и всем боголюбивым чадам Запорожской епархии“, [Свято-Николаевский женский монастырь — Украинская Православная Церковь, Запорожская епархия], Пасха Христова 2020 р., г. Запоріжжя, <https://monos-zp.church.ua/2020/04/18/pasxalnoe-poslanie-vysokopreosvyashhennejshego-luki-mitropolita-zaporozhskogo-i-melitopolskogo-pastyryam-monashestvu-kazachestvu-i-vsem-bogolyubivym-chadam-zaporozhskoj-eparxii/> (accessed on April 13, 2023).

¹⁰ Cf. [Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України], „Пасхальне послання Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Онуфрія Архієпископа, пастирям, чернецтву та всім вірним чадам Української Православної Церкви“, Інформаційно-просвітницький відділ УПЦ — Офіційний сайт, Українська Православна Церква, Пасха Христова 2020 р., м. Київ, <https://news.church.ua/2020/04/15/pasxalne-poslannya-predstoyatelya-2020/#2023-04-20> (accessed on April 13, 2023).

¹¹ Cf. [Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України], „Слово на вручення жезла єпископу Дубенському Пимену (Вояту)“, Офіційний веб-сайт Київської духовної академії і семінарії, 25.03.2018, <http://kdais.kiev.ua/event/Слово-на-вручення-жезла-єпископу-Дубе/> (accessed on April 13, 2023); [Онуфрій, Митрополит Київський і всієї України], „Слово на вручення жезла єпископу Переяслав-Хмельницькому Діонісію“, Офіційний веб-сайт Київської духовної академії і семінарії, 19.12.2018, <http://kdais.kiev.ua/event/Слово-на-вручення-жезла-єпископу-Пере/> (accessed on April 13, 2023).

Lutsk,¹² etc.), or on the official presentations of the Ukrainian Orthodox dioceses (e.g. on the official websites of Diocese of Mukachevo,¹³ Diocese of Volyn,¹⁴ Diocese of Kiev,¹⁵ Diocese of Rovno,¹⁶ etc.). Moreover, there are hundreds of excerpts from his works, and also many of his works quoted or

¹² Cf. „Сонми наших святих — це плоди тієї віри, яку Господь приніс на землю, — архієпископ Нафанаїл“, Православна Волинь, 22 Червня 2020, <https://pravoslavna.volyn.ua/sonmy-nashyh-svyatyh-cze-plody-tiyeyi-viry-yaku-gospod-prynis-na-zemlyu-arhiyepyskop-nafanayil/> (accessed on April 13, 2023); „Архієпископ Нафанаїл у неділю м'ясопуну провів духовні бесіди у кафедральному соборі“, Православна Волинь, 11 Березня 2021, <https://pravoslavna.volyn.ua/osnovy-pravoslavya/> (accessed on April 13, 2023), etc.

¹³ Cf. Ольга Палош, „Праця і відпочинок: як знайти гармонію?“, Мукачівська єпархія Української Православної Церкви, 22.07.2014, <https://m-church.org.ua/2014/07/22/pracya-i-vidpochinok-yak-znajti-garmoniyu/> (accessed on April 13, 2023); Диякон Володимир Василик, „До 100-річчя від дня початку Першої світової війни“, Мукачівська єпархія Української Православної Церкви, 01.08.2014, <https://m-church.org.ua/2014/08/01/do-100-richchya-vid-dnya-pochatku-pershoji-svitovoji-vijni/> (accessed on April 13, 2023); Протоіерей Олександр Монич [Духовенство та вірники Мукачівської Православної єпархії], „Вітання владиці Феодору з нагоди дня Ангела!“, Мукачівська єпархія Української Православної Церкви, 15.12.2015, <https://m-church.org.ua/2015/12/15/vitannya-vladici-feodoru-z-nagodi-dnya-angela/> (accessed on April 13, 2023), etc.

¹⁴ Cf., for instance, „Свт. Миколай Сербський, настанови людині, що не бачить себе: про пристрасті“, Православна Волинь — Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ, 29 Жовтня 2020, <https://pravoslavna.volyn.ua/svt-mykolaj-serbskyj-nastanovy-lyudyni-shho-ne-bachyt-sebe-pro-prystrasti/> (accessed on April 13, 2023); „Про три предмети не поспішай міркувати — актуальні поради Святителя Миколая Сербського“, Православна Волинь — Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ, 17 Травня 2021, <https://pravoslavna.volyn.ua/protry-predmetry-ne-pospishaj-mirkuvaty-aktualni-porady-svyatyatelya-mykolaya-serbskogo/> (accessed on April 13, 2023), etc.

¹⁵ Cf. [Митрополит Бориспільський і Броварський Антоній (Паканич)], „Керуючий справами УПЦ розповів, який народ вийде з війни переможцем“, Офіційний сайт Київської Митрополії Української Православної Церкви, 24. 3. 2022., <https://mitropolia.kiev.ua/keruyuchyj-spravamy-upcz-rozprovivyakyj-narod-vyjde-z-vijny-peremozhcem/> (accessed on April 13, 2023).

¹⁶ Cf. „Притча: як ластівки навчилися літати у теплі краї. Святитель Миколай Сербський“, Рівненська єпархія УПЦ — Офіційний сайт, 1 Лютого 2023, <https://rivne.church.ua/2023/02/01/prytcha-yak-lastivky-navchylis-litaty-v-tepli-krayi/> (accessed on April 13, 2023).

published online in the Ukrainian language, available on official web presentations of the Ukrainian Orthodox dioceses, monasteries, parishes,¹⁷ schools, other organizations and institutions,¹⁸ etc. Velimirovich's songs are sung by the Ukrainian Orthodox seminarists,¹⁹ and his ideas are present in the homiletical exercises of the Ukrainian Orthodox students.²⁰ Recently a short biography i.e. hagiography of Saint Bishop

¹⁷ Cf. Василь Гуцал, „Вічна пам'ять». Яке значення цих слів?“, Свято-Миколаївський храм — Офіційний сайт парафії, Українська Православна Церква, Мукачівська єпархія, Мукачевское районное благочиние, Вересень 19, 2014, <https://chinadievo.church.ua/2014/09/19/vichnaya-pamyat-yake-znachennya-cix-sliv/> (accessed on April 13, 2023); Протоіерей Євгеній Назаренко, „Лікар Небесний“, Соборный храм Благовещения Пресвятой Богородицы — областной центр (город Святой Елисаветы), 11 Ноябрь 2017, <https://blagoveschenskiy.church.ua/2017/11/11/likar-nebesnij/> (accessed on April 13, 2023), etc.

¹⁸ Cf. „Браття, уповайте на Бога»: знайдена невідома раніше проповідь Святителя Миколая Сербського. Рукопис виявлено в монастирі Студенця“, Портал «Православная Жизнь» [Портал Украинской Православной Церкви], 28/07/2020, <https://pravlife.org/uk/content/brattya-upovayte-na-boga-znaydena-nevidoma-ranishe-propovid-svyatytyela-mykolaya-serbskogo> (accessed on April 13, 2023); Василіса Шуріна, „Притча: про явлення ангелів і бісів. Святитель Миколай Сербський“, СПЖ „Союз православних журналістів“, 14 Січня 2022, <https://spzh.news/ua/istorija-i-kulytrua/85636-pritcha-o-javlennjah-angelov-i-besov-svyatitely-nikolaj-serbskij> (accessed on April 13, 2023); Протоіерей Володимир Долгих, „Миколай Сербський про війну, мир та людину“, СПЖ „Союз православних журналістів“, 18 Березня 2022, <https://spzh.news/ua/chelovek-i-cerkovy/87101-nikolaj-serbskij-o-vojnje-mire-i-cheloveke> (accessed on April 13, 2023); „Святитель Миколай (Велимирович), єпископ Охридський і Жицький“, Благодійний центр УПЦ «Благовість», <https://blagovist.church.ua/zhytiia-sviatykh/sviatitel-mykolay-velymyrovych-iepyskop-okhrydskyy-i-zhytskyy> (accessed on April 13, 2023).

¹⁹ Cf. „Сумські семінаристи привітали жителів с. Кам'янка зі святом Святителя Миколая“, Сумська духовна семінарія імені Блаженнішого Митрополита Володимира (Сабодана), 19 грудня 2019 року, <https://sds.sumy.ua/uk/knopki2/novini/sumski-seminaristi-privitali-zhiteliv-s.-kamyanka-zi-svyatom-svyatitelya-mikolaya.html> (accessed on April 13, 2023).

²⁰ Cf. „Проповідь вихованця 3-А класу бакалавріата Семінарії Ваврика Павла за Вечірньою молитвою 28 лютого 2018 року на тему: «Роздуми про піст», Офіційний веб-сайт Київської духовної академії і семінарії, 28.02.2018, <http://kdais.kiev.ua/event/6765/> (accessed on April 13, 2023).

Nicholai Velimirovich appeared translated into the Ukrainian language, as a part of a newer collection of Lives of Saints.²¹

Bishop Nicholai's cult is widespread in the Ukrainian Orthodox context — both in canonical Orthodox Church and in newly established jurisdictions (his works and thoughts are present on web presentations of Ukrainian Orthodox associations,²² and also at the official web pre-

---

²¹ Cf. Ієромонах Макарій Симонопетрський, *Життя святих, укладені на Святій Горі Афон. Синаксар. Т. 5. Травень*, доповнений переклад з французької [пер. з фр.: Я. Вестель, Д. Морозова; пер. з рос.: О. Ричок; наук. ред.: прот. Богдан Огульчанський, Д. Морозова] (Київ: Фонд пам'яті блаженнішого митрополита Володимира — Дух і літера, 2020) (3 травня / 20 квітня).

There is also a short biography of Bishop Nicholai published in Ukraine in the Russian language — cf. [И. Ф. Прийма], „Святитель Николай Сербский (Велимирович)“, *Мгарській колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 62 (березень 2008).

Additionally, there are various short notes useful for the research of Bishop Nicholai published in Ukraine — for instance, „Святые Архангелы под Призреном“, *Седмица: православные новости за неделю [Винница]*, № 45 (96) (7–14 ноября 2008): 9 (on the first church dedicated to Bishop Nicholai Velimirovich in the Monastery of St. Archangels near Prizren in 1996), etc.

²² Cf., for instance, „Про значення слів Христових: “не мир прийшов Я принести, а меч”. Святитель Миколай Сербський (Велимірович)“, Православний молодіжний веб-портал Hram.Lviv.Ua, 25 сер 2014, <http://hram.lviv.ua/2965-pro-znachennya-sliv-hristovih-ne-mir-priyшов-ya-prinesti-a-mech.html> (accessed on April 13, 2023); „Про помсту і месника. Святитель Микола Сербський (Велимирович)“, Небо — християнський український сайт для батьків і дітей, 17.02.2016, https://nebo.at.ua/publ/dukhovni_pitan_nja/propovidi_nauki/pro_pomstu_i_mesnika_svjatitel_mikola_serbskij_velimirovich/14-1-0-546 (accessed on April 13, 2023); „А коли почуєш про мою смерть, тихо помолись: «Вічна пам'ять» [Святитель Микола Сербський]“, Во здоров'я, во спасеніє, 11.09.2017, <https://vozdravie.wordpress.com/2017/09/11/a-koli-pochuєsh-pro-moю-smertь-tiho-pomol/> (accessed on April 13, 2023); Святитель Миколай (Велимірович), „Сім висловів Христа на хресті“, «Київське Православ'я» — міжнародний науковий проект «Православного Духовного Центру апостола Івана Богослова», 06.04.2018, <http://kyiv-pravosl.info/2018/04/06/sim-vysloviv-hrysta-na-hresti/> (accessed on April 13, 2023); Святитель Миколай Сербський (Велимирович), „Слово в день Покрови Пресвятої Богородиці“, «Київське Православ'я» — міжнародний науковий проект «Православного Духовного Центру апостола Івана Богослова», 14.10.2021, <http://kyiv-pravosl.info/2021/10/14/svyatitel-mykolaj-serbskij-slovo-v-den-pokrovу-presvyatoji-bohorodytsi/> (accessed on April 13, 2023); Протоієрей

sentations of other Ukrainian Orthodox communities,²³ and in their official publications as well).²⁴ Moreover, Bish-

Сергій Цюма, „Правові інтерпретації Жертви Христової у світлі православного віровчення“ [quoting Velimirovich], Апологет: православний апологетичний сайт, <https://apologet.kiev.ua/-838773314/100-statti-prot-sergiya-tsomi/1273-soterioilgia.html> (accessed on April 13, 2023), etc.

²³ Cf., for instance, „Святитель Миколай Сербський. Різдяна казка“, Львівсько-Сокальська єпархія. Офіційний веб-сайт Львівсько-Сокальської єпархії, 05.01.2012, <https://gradleva.com/publications/svyatitel-mykolay-serbskyy-rizdyvana-kazka> (accessed on April 13, 2023); Протоіерей Миколай Капігула, „Проповідь в 24-у Неділю після П'ятидесятниці“ [quoting Velimirovich], Українська Православна Церква (Православна Церква України) — Рівненська єпархія, 18 листопада 2017, <http://rivne-cerkva.rv.ua/news/3452-propovid-v-24-u-nedilu-pislia-p-iatydesiatnytsi.html> (accessed on April 13, 2023); „Проповідь святителя Миколи Сербського у день Покрови Пресвятої Богородиці“, Церква Воскресіння Господнього Золочівське благочиння, 14.10.2021, <https://voskresinnia.org.ua/propovid-svyatytelia-mykoly-serbs-koho-u-den-pokrovu-presviatoi-bohorodytsi/> (accessed on April 13, 2023); „Місіонерські листи святителя Миколи Сербського“, Православна Сумщина: Веб-портал Сумської єпархії Православної Церкви України, http://www.pravoslavlya.sumy.ua/articles.php?cat_id=3 (accessed on April 13, 2023); „Книги святителя Миколая Сербського“ [Бесіди; Біблійні теми; Життя у світлі Біблії; Роздуми про добро і зло; Заповіді блаженства], Сайт релігійної громади Церкви Святого Миколая, Запоріжжя, http://cerkva.zp.ua/p_knigi-svyatytelya-mikolaya-serbskogo.html (accessed on April 13, 2023), etc.

²⁴ Cf., for example, Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Лист 8. Священникові К., про світову кризу“, *Духовна Криниця*, № 1 (1) (Червень 2013): 4; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Лист 85. Про сповідь“, *Духовна Криниця*, № 7 (7) (Грудень 2013): 2; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Лист 108. Степану Д., на запитання про те, що нам робити, щоб краще жити“, *Духовна Криниця*, № 9 (16) (Вересень 2014): 2; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Лист 18. П. Ю., на запитання, навіщо перед іконою запалюється лампадка“, *Духовна Криниця*, № 6 (61) (Червень 2018): 3; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Лист 42. Ревному читачеві Святого Письма, на запитання, чому Дух Святий з'явився у вигляді вогню“, *Духовна Криниця*, № 6 (61) (Червень 2018): 5; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Святитель Миколай Сербський про раптову смерть“, *Духовна Криниця*, № 10 (65) (Жовтень 2018): 8; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Освіченій жінці, яка скаржиться на невдячність [Лист 71]“, *Духовна Криниця*, № 2 (69) (Лютий 2019): 4; Святитель Миколай Сербський [Велімірович], „Чоловікові, який отримав високу посаду, але не став щасливим [Лист 76]“, *Духовна Криниця*, № 2 (69) (Лютий 2019): 5; cf. also Олесь Тоцька, „Як стати ідеальним підлеглим із погляду християнства“, *Волинські єпархіальні відомості: часопис Волинської єпархії*

op Nicholai is a prominent saint and quoted and respected author in Ukrainian Orthodox communities abroad as well²⁵ — and even in Ukrainian non-Orthodox Christian

Київського Патріархату, № 2 (147) (лютий 2017): 6–7 (referring to Velimirovich's words on love and patience towards everyone); Іоан (Яременко), Митрополит Черкаський і Чигиринський Православної Церкви України [ПЦУ], „Святкуючи Покрову, ми продовжуємо традиції наших славних українських воїнів“, *Моя Церква: офіційне видання Київської Митрополії Православної Церкви України*, № 3 (3), 28 вересня 2019 (2019): 2 (quoting Velimirovich's words on the protection of Ukrainians by the Most Holy Theothokos), etc.

²⁵ Cf., for instance, „Вірші святителя Миколая Сербського“, Українська Православна Церква — Парафія на честь Покрови Пресвятої Богородиці в м. Гамбург, 05/03/2018, <https://pokrov-hamburg.de/2018/05/03/virshi-svyatytyeluyamukolaya-serbskogo/> (accessed on April 13, 2023); „Єпископ Микола Сербський (Велімірович) — Неділя дванадцята після П'ятидесятниці. Євангеліє про тягар багатства“, Місіонерський центр ім. преп. муч. Афанасія ігумена Брестського, 03.09.2022, <https://www.ua.afanasiy.net/articles/episkop-mikola-serbski-nedilia-12-pislia-piatidesiatnitci/> (accessed on April 13, 2023); „Єпископ Микола Сербський (Велімірович) — Неділя чотирнадцята після П'ятидесятниці. Євангеліє про весілля царського сина“, Місіонерський центр ім. преп. муч. Афанасія ігумена Брестського, 18.09.2022, <https://www.ua.afanasiy.net/articles/episkop-mikola-serbski-nedilia-14-pislia-piatidesiatnitci/> (accessed on April 13, 2023); О. Павло Боднарчук, „Неділя Хрестопоклонна. ‘Хресту Твоєму поклоняємося, Владико, і святе Воскресіння Твоє славимо“, *Українське православне слово = Ukrainian Orthodox Word. Офіційне видання Української Православної Церкви в США*, рік LXVII, чис. IX (січень – квітень 2018): 13 [also available online: Прот. Павло Боднарчук, „Неділя Хрестопоклонна“, *Ukrainian Orthodox Church of the USA*, https://www.uocofusa.org/news_140318_1 (accessed on April 13, 2023)] (quoting Velimirovich); Ihor Georges Kutash, „Я хотів і своє додати“ [One Candle Lights Another (UA/EN/FR)], *Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC)*, <https://www.uocc.ca/articles/one-candle-lights-another-ua-en-fr/> (accessed on April 13, 2023) (quoting Velimirovich); О. Ігор Куташ, „«Браття! Любімо один одного!»“ (a leaflet published in Canada in September 2018?), *Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC)*, <https://www.uocc.ca/wp-content/uploads/2018/09/St.-John-the-Theologian.pdf> (accessed on April 13, 2023) (referring to Velimirovich's *Prologue*); О. Ігор Куташ, „Навіть сухе дерево пчілки медом наповняють“ (a leaflet published in Canada in September 2018?), *Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC)*, <https://uocc.ca/wp-content/uploads/2018/09/St.-Isidore-the-Constant-of-Word.pdf> (accessed on April 13, 2023) (quoting Velimirovich's verses), etc.

Interestingly enough, Bishop Nicholai is quoted in a discussion at the Symposium “Ukrainian Orthodoxy in the Global Family of Orthodox Churches: Past, Present and Future” [„Українське православ'я в світовій спільноті Право-

contexts — both Greek Catholic²⁶ and Protestant.²⁷ His authority and his spiritual reputation furthermore extend to Ukrainian academia,²⁸ and to secular institutions,²⁹ so he

славних Церков: минуле, сьогоднішня та майбутнє“] (which was held at St. Michael's College, University of Toronto, in May 2014) by Very Reverend Archpriest Bohdan Hladio (from the Ukrainian Orthodox Church of Canada). This Symposium brought together academics and Church leaders from various jurisdictions in Ukraine for the first time. Hladio's communication [without the discussion] is posted on YouTube (cf. UkeTube, “Systematic Spirituality: Towards Authentic Orthodox Family Life, Bohdan Hladio,” YouTube, 29. 5. 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=2pSjflDRdjI> (accessed on April 13, 2023); cf. also St. John the Baptist Ukrainian Orthodox Church, “Fr. Bohdan Hladio, Systematic Spirituality Towards Authentic Orthodox Family Life,” YouTube, 10. 5. 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=77sZiNzmCc> (accessed on April 13, 2023)), and his paper with the discussion is recently published in Ukrainian translation (cf. Прот. Богдан Гладь, „Систематична духовність: на шляху до автентичного православного сімейного життя“, in *Українське православ'я в світовій спільноті Православних Церков: минуле, сучасне та майбутнє*, упорядник С. Башинський (Київ: Дух і літера, 2022), 321–339: 339).

²⁶ Cf. Єпископ Микола Сербський, „Притча про цілування руки священника“, Християнський портал «Кіріос», П'ятниця, 31 липня 2015, <https://kyrios.org.ua/literature/pritchi-ta-istoriyi/17450-pritcha-pro-tsiluvannja-ruki-sv-jaschenika.html> (accessed on April 13, 2023); cf. also Василь Знаменний, „Коли говоримо людина...“, *Пізнай правду: християнський часопис [Львівської Духовної Семінарії Святого Духа УГКЦ]*, № 1 (64) (лютий–березень 2004): 28–30: 28, 30 (quoting Velimirovich); Євген Карпінєць, „Сквернослів'я: Quo vadis?“, *Слово: релігійно-суспільний часопис Дрогобицької духовної семінарії УГКЦ*, № 4 (68) (2016) [also available online: Євген Карпінєць, „Сквернослів'я: Quo vadis?“, Дрогобицька духовна семінарія блаженних священномучеників Северина, Якіма та Віталія — УГКЦ, <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2016/1912-skvernoslivja-quo-vadis-2018.html> (accessed on April 13, 2023)] (referring to Velimirovich's reflection), etc.

²⁷ Cf. [Святитель Микола Сербський (Велімірович)], „Святитель Микола Сербський про світову кризу“, *Слово вчителю: християнський духовно-просвітницький часопис*, № 2 (8) (2009): 12.

²⁸ Cf. Анастасія Корен, „Релігійна символіка православних ікон“, Науковий блог — Національний університет «Острозька академія», 07.06.2013, <https://naub.oa.edu.ua/2013/relihijna-symvolika-pravoslavnyh-ikon/> (accessed on April 13, 2023) (referring to Velimirovich's reflection).

²⁹ Cf. Духовно-просвітницький Центр імені Святих Апостолів МАУП, „Свято святителя Миколая у МАУП“, Міжрегіональна Академія управління персоналом — МАУП, 20 Грудня 2013, <https://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/novini/usi-novini/svyato-svyatitelya-mikolaya-u-maup.html> (accessed on April 13, 2023).

is quoted even in secular media.³⁰ We can assume that the popularity of Bishop Nicholai³¹ impacted authors from Ukraine to consider his theological contribution.

³⁰ Cf. Дмитро Крапивенко, „Реквієм по Ремарку“, *Український тиждень*, № 46 (55), 14 Листопада 2008 (2008): 55 [also available online: <https://tyzhden.ua/rekviem-po-remarku/> (accessed on April 13, 2023)] — referring to Velimirovich's words regarding the word “crisis”; Михайло Сорока, „Святий Афон у різдвяні дні“, *Українформ* — Мультимедійна платформа іномовлення України, 07.01.2021, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3167380-svatij-afon-u-rizdvani-dni.html> (accessed on April 13, 2023) — quoting Velimirovich's words on Mt. Athos; Юрій Сисін, „Мартин і мило або За межею сміху“, *Чорноморські новини: одеська обласна громадсько-політична газета*, № 56–57 (22275–22276) (четвер–субота 15–17 липня 2021 року) [also available online: <https://chornomorka.com/archive/22275-22276/a-15266.html> (accessed on April 13, 2023)] — quoting Velimirovich's words on St. Martin; Святитель Миколай Велимирович, „Не судить священників. Вони вдесятеро разів строгіше відповідатимуть перед Богом за вас — варто замислитись“ (підготував Андрій Власенко), «33-й канал»: *найтиражніша газета Вінниччини та Центру України*, 09.08.2021, <https://33kanal.com/news/144753.html> (accessed on April 13, 2023), etc.

³¹ The popularity of Bishop Nicholai in Ukraine is the fact that is noted in an interview with Serbian students by Oksana Martishina; cf. Оксана Мартишина, „Зв'язки України та Сербії“, *Україна Православна* — Офіційний сайт Української Православної Церкви, 21.02.2014, <http://pravoslavnye.org.ua/2014/02/мартишина-оксана-звязки-україни-та/> (accessed on April 13, 2023): “Today, one cannot fail to remember the outstanding Serbian Church figure, inspired preacher, Saint Nicholai of Serbia (Velimirovich), whose books and spiritual homilies are very popular in Ukraine and Russia” (our provisional translation from Ukrainian).

In the same sense, during the celebration of the feast of Saint Nicholai Velimirovich in the Lelić Monastery in Serbia on May 3, 2017, where the delegation of the Ukrainian Orthodox Church was led by Metropolitan Luka (Kovalenko) of Zaporizhia and Melitopol and Bishop Iona (Cherepanov), vicar of Metropolitan Onufriy of Kyiv, Metropolitan Luka said in his sermon that Bishop Nicholai is highly respected in Ukraine and that “his works are read there [in Ukraine], and the people are spiritually nourished by them, just like here [in Serbia]” — cf. J[адранка]. J[анковић]., „Заједничка молитва православних народа крај кивота Светог Владике Николаја“, *Информативна служба Српске Православне Епархије ваљевске*, 3. маја 2017, <http://www.eparhijavaljevaska.rs/index.php/2017/05/03/zajednicka-molitva-pravoslavnih-naroda-kraj-kivota-svetog-vladike-nikolaja/> (accessed on April 13, 2023); cf. also „Прослава Св. Николаја“, *Православље* — *новине Српске Патријаршије*, година LI, број 1204 (15. мај 2017): 47.

On this Bibliography

This short bibliography is a small contribution to further studies of Nicholai Velimirovich in Ukraine; in the scope of this paper there will be printed publications, so we will omit many short works of Bishop Nicholai published in Ukraine online, as well as many studies on Bishop Nicholai that appeared on the Ukrainian Internet but not in print.

In the first section of this short bibliography, we will offer a preliminary list of known translations of Velimirovich's works published in Ukraine both in Ukrainian and in the Russian language; the section will be limited to books (and booklets) written by Velimirovich.³² This research was made mainly through

---

³² Of course, there are much more Velimirovich's articles or excerpts from his works published in Ukraine both in Russian and Ukrainian language (cf., for instance, Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Стеклянные глаза Индии“, пер. д.ф.н. проф. И. А. Чароты, *Живой родник: православный собеседник – Донецк*, № 7 (2003): 17–18; № 8–9 (2003): 26–27; Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Перед зеркалом“, *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 71 (грудень 2008); Святитель Николай Сербский (Велимирович), „«И когда Я вознесен буду от земли, всех привлеку к Себе». Слово на праздник Вознесения Господня“, *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 76 (травень 2009); Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Вознёсся на небо Тот, Который вмещал небо в Себе. Слово на праздник Вознесения Господня“, *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 88 (травень 2010); Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Богородица на смертном одре“, *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 91 (септень 2010); Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Беседы на Евангелие. Неделя одиннадцатая по Пятидесятнице. Евангелие о прощении, Мф., 77 зач., 18:23–35“, *Православный взгляд*, № 5 (10) (2010): 64–71; Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Светлое Воскресение Христово. Евангелие о Победителе смерти“, *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 111 (квітень 2012); Святитель Николай Сербский (Велимирович), „Благовещение Пресвятой Богородицы. Евангелие архангела Гавриила“, *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 123 (квітень 2013); Святитель Николай Сербский [Велимирович], „Спадщина святих“, *Відо-*

the eCatalog of the Vernadsky National Library of Ukraine in Kiev,³³ the electronic catalog of the Library of the Kiev Theological Academy and Seminary of the Ukrainian Orthodox Church,³⁴ the electronic catalog of the Odessa National Scientific Library,³⁵ the electronic catalog of Stefanyk National Science Library in Lvov,³⁶ and other Ukrainian libraries, as well as Google and Yandex search engines. We tried to provide as much data as possible, but for some editions, there are incomplete records — and some data is missing (e.g. the name of the translator, ISBN, or pagination).

In the second section, we will list a selected bibliography of Bishop Nicholai Velimirovich in the Ukrainian scholarship, limited to authors who published their works in the Ukrainian language.³⁷ This short section will not include articles from newspapers, gazettes, or other periodicals, but only from peer-reviewed scientific publications — academic journals, proceedings, and scholarly monographs.³⁸

мости Полтавської єпархії — всеукраїнська православна газета: видання Полтавської єпархії Української Православної Церкви, № 10 (143) (жовтень 2013): 8; Святитель Микола Сербський [Велімірович], „Про сучасне ідолопоклонство і його наслідок — війну“, Мгарській колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал, № 5 (148–149) (травень–червень 2015): 22–25, etc.), but due to the limitations of this paper, we will omit these shorter texts.

³³ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Київ (<http://irbis-nbuv.gov.ua/>).

³⁴ Бібліотека Київської духовної академії і семінарії Української Православної Церкви, Київ (<http://lib.kdais.kiev.ua/>).

³⁵ Одеська національна наукова бібліотека, Одеса (<http://catalog.odnb.odessa.ua/>).

³⁶ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, Львів (<http://aleph.lsl.lviv.ua/>).

³⁷ Omitting translations to the Ukrainian language, although there are translations that are interesting for our topic — cf., for instance, Калліст (Вейр), Митрополит Діоклійський, „Передмова“, in Вселенський Патріарх Варфоломій, *Вічна-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі*, пер. з англ. Дарини Морозової (Київ: Дух і літера, 2011), 19–40: 20 (quoting Velimirovich); cf. also Гладь, „Систематична духовність“, 339 (referring to Velimirovich), etc.

³⁸ Omitting popular publications, although there are some interesting for this research — e.g., a book written by Oleksandr Oleksandrovych Bulavin, a

This section will illustrate how Ukrainian scholars considered Bishop Nicholai an authoritative figure. Interestingly enough — as an authoritative figure not only in the Humanities! There are scientific papers interesting for studies of Bishop Nicholai (and other Serbian churchmen as well) published in Ukraine but not in the Ukrainian language;³⁹

Major General of the Security Service of Ukraine, in which there is interesting information on Miloš Brašić, a journalist who was close to Serbian Orthodox hierarchy — including Serbian Patriarch Varnava Rosić (1880–1937) and Bishop Nicholai Velimirovich — who actually served in Soviet military intelligence since 1934 and headed the “Pavlodar” intelligence station in Belgrade — cf. Олександр Булавін, *Іноземці на службі радянської розвідки* (Луцьк: Волинська мистецька агенція “Терен”, 2014), 177, etc.

³⁹ Cf., for instance, В. А. Посредников, „О методологии и некоторых ее принципах в археологии (продолжение)“, *Донецкий археологический сборник*, Выпуск 12 (2006): 144–176: 156–157, 175, URI: <https://jdac.donnu.edu.ua/article/view/8596> (referring to Velimirovich’s understanding of Hinduism); В. В. Компаниец, „Проблема морального фактора в экономике: история и современность“, *Наука и прогресс транспорта. Вестник Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта*, № 20 (2008): 225–232: 229–230, 232, URI: <http://stp.dnii.edu.ua/article/download/17409/15111> (referring to Velimirovich’s *Nomology*); В. В. Погоржельская, „О музыкальном начале и ладе в произведениях Гоголя“, *Східнослов’янська філологія: збірник наукових праць*, Вип. 14 [Літературознавство] (2009): 232–237: 235–236 (quoting Velimirovich); Архиепископ Антоний (Паканич). „Желание измениться — фундамент покаянного подвига“, *Труди Київської Духовної Академії*, № 16 (2012): 373–376: 374–375 (referring to Velimirovich’s works); Г. В. Задорожный и В. Н. Олефир, „Духовно-устойчиво-ноосферное развитие как смысло-понимательно-человечное хозяйственное спасение человека“, *Социальная экономика. Научный журнал Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина*, № 1 (январь–март) (2013): 51–73: 67, URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2013_1_8 (referring to Velimirovich’s *Nomology*); Людмила Буркова, „Диагностика жизненных ценностей личности как управляющего параметра в прогнозировании и построении жизненных стратегий“, *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. Збірник наукових праць*, Випуск 1 (10) (2013): 19–31: 29, 31 (referring to Velimirovich); В[иктор]. И[ванович]. Косик, „Очерк о заботливом НГХ и его детище Хорватской православной церкви (1942–1945 гг.): к вопросу о метаморфозах в истории“, *Дриновський збірник*, Том VII (2014): 311–324: 320, URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drin_2014_7_39 (referring to Velimirovich as the bishop who received Spiridon Mifka into the monastery of St. Nicholas in 1936); Людмила Владимировна Шаповалова, „Духовная реальность музыкального произведения и методы её познания“, *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. [Когнітивне музикознавство. Назвстріч 100-річ-*

чо Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського.] *Збірник наукових статей*, Випуск 40 (2014): 11–32: 12, 31 (quoting Velimirovich); Е[лена]. С. Рождественская, „Выпускники юридического факультета Харьковского университета: Святитель Иоанн Шанхайский и Сан-Францисский (Михаил Максимович)“, *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, Випуск 19 (2015): 16–20: 17, URI: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5665> (referring to Velimirovich); Михаил Шкаровский, „Русское монашество Афона и Сербская Православная Церковь в первой половине XX века“, in *Афонское наследие: Научный альманах («The Athonite Heritage», a Scholar's Anthology)*. Вып. 1–2: *Материалы международной научной конференции «Русь и Афон: тысячелетие духовно-культурных связей»*, Чернигов, 28–29 ноября 2014 г., ред. Сергей Шумило и Светлана Шумило (Киев — Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2015), 174–190: 176–179, 186–188 (on Athonite relations of Bishop Nicholai); Иеромонах Алексий (Корсак), „Древнерусский монастырь на Афоне и преп. Антоний Киево-Печерский: К 1000-летию древнерусского монашества на Афоне“, *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, Випуск 4 (2015): 49–63: 57 (on the ordination of Schema-Archimandrite Gabriel Legach to the rank of hierodeacon by Bishop Nicholai in 1937); В[олодимир]. В[ікторович]. Бурега, „Выпускник Киевской духовной академии Чедомир Марьянович: штрихи к портрету“, *Труди Київської Духовної Академії*, № 22 (2015): 174–190: 178, 189 (with useful information on the overlapping pathways of Čedomir Marjanović and Bishop Nicholai); В. В. Компаниец, *Нравственные основы экономики и предпринимательской деятельности. Конспект лекций. В 4-х ч. Часть 1* (Харьков: Українська державна академія залізничного транспорту, 2016), 47–48, 50–52, 55, 58–59, 80, 95–97, 104, 138 (referring to and quoting Velimirovich); В. Н. Смирнов, *Христианская Церковь в борьбе с фашизмом. Освобождение народов Европы от нацизма в годы Второй мировой войны* (Харьков: „Финарт“, 2016), 144 (referring to Velimirovich's call for the struggle of people of all nationalities and religions against Nazism); Елена Анатольевна Хорошавина, „Пути формирования исполнительской сербской гитарной традиции: от национально-культурных установок к уникальным стилистическим приемам“, *Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової*, Випуск 25 (2017): 269–279: 272, 278–279, <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2017-25-269-279> (referring to Velimirovich's writings); Протоиерей Виктор Лохматов, „Харьковчане-священнослужители Русской Православной Церкви Заграницей“, in *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» (до 1030-річчя Хрещення Київської Русі, 25-річчя канонізації Слобожанських новомучеників та 25-річчя відновлення духовної освіти на Слобожанщині)*, 9 жовтня 2018 р., м. Харків (Харків: Харківська духовна семінарія імені св. ап. і еван. Іоанна Богослова, 2018), 21–27: 23 (regarding Velimirovich's respect towards John Maximovich); A. S. Biloshytska, „A Self-Sufficient Personality in the Spiritual Dimension“ [A. С. Білошицька, „Самодостат-

ня особистість у духовному вимірі“], *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / Problems of Modern Psychology: Collection of Research Papers of Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohiienko University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, No. 39 (2018): 31–42: 35, 41–42, <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.31-42> (referring to Velimirovich's works); Предраг Миодраг, „Митрополит Загребский д-р Дамаскин (Грданички) как церковный деятель и музыковед и его связи с Закарпатьем“, *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Проніна)*, Випуск 5 (2018): 138–159: 142 (on *Spiritual Songs* — hymns of Bishop Damaskin Grdanicki as based on the texts of Bishop Nicholai); P. A. Дудка, „Иустин Попович против экуменизма“, *Література та культура Полісся*, Том 94, № 111 [Серія «Історичні науки», № 11] (2019): 171–180: 171, 174, <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2019-111-94-171-180> (on Bishop Nicholai as a teacher of St. Justin Popovich); Михаил Шкаровский, „Подвижническое служение афонского старца схиархимандрита Софрония (Сахарова)“, *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Проніна)*, Випуск 6 (2019): 657–668: 658–659 (on Velimirovich as the Bishop who ordained Sakharov to the rank of hierodeacon); М[арина] В. Григорьева, „Святитель Иоанн Шанхайский и Сан-Францисский: путь к святости“, in *Слобожанщина. Погляд у минуле: збірник науково-документальних праць*, Документальний науковий краєзнавчо-літературно-генеалогічний проект «Ідентифікація Петренків» (Житомир: Дослідницький проект «Ідентифікація Петренків» — О. О. Євенок, 2019), 33–41: 34 (on Velimirovich's relation to John Maximovich); Архимандрит Феофан (Меджидов), „Концепция святителя Феофана Затворника о постепенном приходе жен-мироносиц ко гробу воскресшего Спасителя“, *Труди Київської Духовної Академії*, № 30 (2019): 61–78: 74–75 (referring to Velimirovich's interpretations of the Gospel); Григорий Голик, „Святитель Иоанн (Максимович), архиепископ Шанхайский и Сан-Францисский“, in *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» (до 220-річчя створення Харківської єпархії)*, 5 листопада 2019 р., м. Харків (Харків: Харківська духовна семінарія імені св. ап. і еван. Іоанна Богослова, 2020), 211–213: 211 (again regarding Velimirovich's respect towards John Maximovich); Протоиерей Александр Монич, „Жизнеописание архимандрита Василия (Пронина) (08.09.1911 – † 05.01.1997)“, in *Собрание трудов. Архимандрит Василий (Пронин): в трех томах. Том I. Жизнеописание. Научные и богословские исследования*, сост. протоиерей Александр Монич, Юрий Данилец, издание второе, исправленное и дополненное (Ужгород: ОДО «Патент», 2020), 8–40: 12–14 (on Pronin as a student of Bitola Theological Seminary, and his encounters with three Saints — with Bishop Nicholai Velimirovich, Justin Popovich and John Maximovich); Радован Пилипович, „Култ новомучеников Ясеновацких в Сербской Православно Церкви (возникновение, развитие и литургическая практика)“, in *Церква мучеників: гоніння в віру та Церкву у*

on the other hand, there are also scientific papers that are interesting for studies of Bishop Nicholai Velimirovich and published in the Ukrainian language but outside of Ukraine.⁴⁰

XX столітті. Матеріали Міжнародної наукової конференції (6–7 лютого 2020 р., Свята Успенська Києво-Печерська Лавра), упоряд. С. В. Шумило, відп. ред. прот. В. Савельєв (Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2020), 597–604; 599–602 (on Bishop Nicholai's fate during WWII, and on the special service he composed in memory of the Serbian New Martyrs, which he entitled "The Coral Necklace" / "The Necklace of Coral"); Протоиерей Евгений Легач и Наталия Дуна, „Свято-Антониевский храм как центр духовной жизни Харькова (к 190-летию Свято-Антониевского храма)“, in *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Православ'я в Україні: виклики часу й історичні традиції» (до 100-річчя від дня народження Високопреосвященнішого митрополита Харківського і Богодухівського Никодима (Руснака) (1921 – 2011 рр.)), 13 квітня 2021 р., м. Харків* (Харків: Харківська духовна семінарія імені св. ап. і еван. Іоанна Богослова, 2021), 59–63; 61, 63 (quoting Velimirovich); Оксана Орлова, „Поиск утраченного (К истории Ахтырской иконы Божией Матери)“, *Вѣстникъ Харьковской Духовной Семинарии*, 12 (12) (2021): 32–36; 35–36 (quoting Velimirovich); Архимандрит Феофан (Меджидов), „Раны на воскресшем теле Господа Иисуса Христа: библейско-богословское исследование“, *Труди Київської Духовної Академії*, № 37 (2022): 57–76; Архимандрит Феофан (Меджидов), „Раны на воскресшем теле Господа Иисуса Христа: библейско-богословское исследование (Окончание)“, *Труди Київської Духовної Академії*, № 38 (2023): 48–70; 51–52, 66, 70 (referring to Velimirovich's exegesis), etc.

⁴⁰ Cf., for instance, Тетяна Володимирівна Прудка, „Свобода з погляду релігії“, in *Monografia rok konferencyjna. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych | Science, Research, Development #17, Belgrade (Serbia) 30.05.2019–31.05.2019* (Warszawa: «Diamond trading tour», 2019), 81–83; 81, 83 (quoting Velimirovich).

It should be mentioned that there are also interesting papers published in literary periodicals in Ukrainian outside of Ukraine — for instance, in Romania (cf. Михайло Гафія Трайста, „Oberrohnen (Прозова коломийка для душі і серця) [Прелюдія]“, *Наш голос — літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*, XXVI рік видання, № 259 (січень 2016): 32–33; 32 (quoting Velimirovich)).

Also, there are articles published in Ruthenian periodicals, i.e. in the Ruthenian language (considered as a Western dialect of the Ukrainian language, or as a separate language) outside of Ukraine; we would mention an interesting article published in Serbia, in which there is a claim that Serbian Patriarch Gavrilo Dožić (1881–1950) and Bishop Nicholai Velimirovich at some moment during the 2nd World War were imprisoned in the Nazi German Sachsenhausen concentration camp, together with Stepan A. Bandera (1909–1959) [„Бандера... од 1941. до конца войны бул у немецким лагру. Єден час, у Заксенгаузену, бул заварти там дзе и сербски патриарх Гаврило и владика Николай Ве-

However, we will not list such studies in the bibliography below. This selection is limited to the studies published in Ukraine and in the Ukrainian language exclusively. However, one has to keep in mind that the Russian language was the lingua franca of Ukraine, i.e. the language of the Ukrainian scholarship and of Ukrainian Orthodoxy⁴¹ so to say until the spring of 2022, so there are many more studies related to the heritage of Nicholai Velimirovich published in Ukraine in the Russian language, which will not be listed in this section.

Finally, we will offer a preliminary list of academic contributions, i.e. a list of various theses on St. Bishop Nicholai, defended at the Kiev Theological Academy and Seminary of the Ukrainian Orthodox Church (Київська духовна академія і семінарія Української Православної Церкви). There are more theses on St. Bishop Nicholai defended at other Ukrainian theological schools and educational institutions, but we will limit our research exclusively to the works of students of the Kiev Theological Academy and Seminary of the Ukrainian Orthodox Church, only to illustrate how the heritage of Bishop Nicholai is studied in the very heart of Ukrainian Orthodoxy. Additionally, there is an interesting historical fact: as a graduated seminarian, Nicholai Velimirovich was a wannabe student of the Kiev Theological Academy, and he applied for a scholarship in 1902.⁴² Although his application was accepted, due to certain

---

лимирович.] — cf. Михайло Рамач, „Напад на Україну — напад на Європу“, *Руске слово: тижньовник по руски*, рок LXXVIII, число 9 (3982) (4. марец 2022): 2. As far as we know, this claim on Bishop Nicholai's imprisonment in Sachsenhausen is unique.

⁴¹ And this is applicable to the Ukrainian Orthodox Scholarship in particular; years ago, Ukrainian authors noted: “Spiritual literature in Ukraine is published mostly in the Russian language” — cf. Галина Крутляк et al., „Прислухаймося до слова Миколая Сербського“, *Звягель: щотижнева газета*, № 25 (674), 23.06.2006 (available online at https://www.zvyagel.com.ua/2006_25/25_faith.shtml (accessed on April 13, 2023)).

⁴² Cf. В[асилий]. И[ринархович]. Ульяновский (сост.), *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг. Материалы из собрания проф. Протоиерей Ф[ёдора]. И[вановича]. Титова и архива КДА: в 4 т. Том I: А–Й* (Киев: Издательский отдел Украинской Пра-

reasons he never enrolled.⁴³ However, as one can see, there is a strong connection between Bishop Nicholai Velimirovich and the Kiev Theological Academy and Seminary, even though he was not a graduate of this school.

The last section of this paper (a preliminary list of academic contributions from the Kiev Theological Academy and Seminary relevant to Bishop Nicholai studies) will include the call numbers of listed works according to the classification of the Library of KTA UOC (КДАiС УПЦ) since these works are hardly available in other libraries.

All mentioned material will be organized chronologically.

Since this is a pioneer project and we are dealing with very limited resources, we are fully aware that this selected bibliography is far away from complete. We are aware that it is just in a preliminary phase, and there is a lot of missing data. We hope that the readers will not mind. We are grateful in advance for any information about the relevant publications or for any help in future correcting, updating, and extending this bibliography.⁴⁴

вославной Церкви, 2014), 245. Cf. also Владислав Пузовић, *Руски њуџеви српској дојословља: школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917* (Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за теолошка истраживања — Службени гласник, 2017), 11, 103–104, 185, 480.

⁴³ Cf. Пузовић, *Руски њуџеви српској дојословља*, 103–104; cf. also И[рина]. Войводич и И[рина]. Стойичевич, „Николай (Велимирович), Свт.“, in *Православная энциклопедия. Т. L: «Никодим — Никон, Патриарх Антиохийский»*, под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла и др. (Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2018), 180–186; 181; Srećko M. Petrović, “Saint Bishop Nicholai (Velimirovich) — A Would-Be Student of the Kiev Theological Academy: A Note to His Early Biography,” *Труди Київської Духовної Академії*, № 38 (2023): 116–125; 118–121.

⁴⁴ Regarding the updating of this bibliography, there is an aggravating circumstance. The name of St. Bishop Nicholai Velimirovich (in Serbian: Николај Велимировић; before taking monastic vows: Никола Велимировић), is transcribed in the Ukrainian literature in several different ways — as Николай / Ніколай / Ніколяй / Миколай / Микола, and his surname as Велимирович / Велимірович / Велимірович / Велімірович / Вельмирович / Велемирович / Велемірович. So in Ukrainian literature there is Russian-based transcription as Николай Велимирович, but there are also other variants, such as Ніколай Велімірович (cf., for

Works of Bishop Nikolai Velimirovich Published in Ukraine

[Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Избранное*. Полтава — Мгарь: Украинская Православная Церковь Полтавская епархия — Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2004. 624 с.

[Велімірович], Святитель Микола Сербський. *Місіонерські листи*. Стрий: Редакція журналу «Премудрість Божа Софія», 2007. 488 с.

[Велімірович], Святитель Микола Сербський. *Місіонерські листи*. Львів: Глобус, 2007. 487 с.

[Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Беседы*. Почаев: Издательство Свято-Успенской Почаевской Лавры, 2008.

[Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Верую. Вера образованных людей*. Краматорск: Тираж 51, 2009. 95 стр. ISBN 978–617–622–251–4.

---

instance, Гладь, „Систематична духовність“, 339), or Николай Велемирович (cf. Знаменний, „Коли говоримо людина...“, 28), or Николай Велимирович (cf. Трайста, „Oberghnen (Прозова коломыйка для душі і серця)“, 32), or Миколай Велімірович (cf. Куташ, „Навіть сухе дерево пчілки медом наповняють“, 2), or Ніколай Велімірович (also found in pre-WWII Ukrainian press published abroad — cf. „З релігійної ненависти“, 3), or Микола Велемирович (cf., for instance, Корен, „Релігійна символіка православних ікон“), or Миколай Велимирович, Микола Велимирович, Миколай Велемирович, Миколай Велімірович, Микола Велімірович, Микола Вельмирович (as it can be seen in the bibliography below), and also Николай Сербський, Миколай Сербський, Микола Сербський, etc. This can be confusing for the research, and one have to take this fact into account.

Велимирович, Святитель Николай Сербский. *Миссионерские письма*. Краматорск: Тираж 51, 2009. 487 стр. ISBN 966–302–682–0.

Велімірович, Святитель Ніколай Сербській. *Місіонерські листи*. 2-ге видання, стереотипне (Рос. мовою). Краматорск: Тираж 51, 2009. 487 стр.

Велимирович, Святитель Николай Сербский. *Моления на озере*. Краматорск: Тираж 51, 2009.

Велимирович, Святитель Николай Сербский. *Моления на озере*. 2-е изд., стер. Краматорск: Тираж 51, 2009. 287 стр. ISBN 966–302–663–4.

Велимирович, Святитель Николай Сербский. *Мысли о добре и зле*. Краматорск: Тираж 51, 2009. 256 стр.

Велимирович, Святитель Николай Сербский. *Феодул*. Краматорск: Тираж 51, 2009. ISBN 966–302–699–5.

[Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Райська піраміда. Плумачення заповідей блаженств*. Пер. з рос. Ірини Собчишак. Львів: Н. М. Андреєва, 2013. 37 с. ISBN 978–617–7063–05–5.

[Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Жнива Господні*. Львів: Н. О. Бадікова, 2014. 47 с. ISBN 978–617–7193–00–4.

[Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Пояснення десяти заповідей, даних Мойсееві*. Львів: Н. О. Бадікова, 2014. 31 с. ISBN 978–617–7193–01–1.

- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Райська піраміда. Тлумачення заповідей блаженств*. 2-ге вид., випр. Львів: Н. О. Бадікова, 2014. 31 с. ISBN 978-617-7063-05-5 — ISBN 978-617-7193-09-7.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Символи і сигнали*. Львів: Н. О. Бадікова, 2014. 47 с. ISBN 978-617-7193-02-8.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Война и Библия*. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2014.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Война и Библия*. Хрещатик: Издательство с. Хрещатик Заставновского района, 2014. 72 стр.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Думки про добро і зло*. Пер. з рос. Н[аталія Олександрівна]. Бадікова; богослов. ред. протоієрей Назарій Лозинський. Львів: Н. О. Бадікова, 2015. 39 с. ISBN 978-617-7193-32-5.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Касіана: повість про християнську любов*. Пер. з рос. Н[аталія Олександрівна]. Бадікова. Львів: Н. О. Бадікова, 2015. 46, [1] с. ISBN 978-617-7193-39-4.
- [Велимирович], Святитель Миколай Сербський. *Війна і Библия*. Пер. з рос. Н[аталія Олександрівна]. Бадікова; богослов. ред. протоієрей Назарій Лозинський. Львів: Н. О. Бадікова, 2015. 63 с. ISBN 978-617-7193-45-5.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Кассиана, или повесть о христианской любви*. Киев: Свято-Покровская Голоосевская Пустынь, 2015.

- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Будь верен Богу: советы современному человеку*. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2015.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Біблійні теми*. Львів: Н. О. Бадікова, 2016. 147 с. ISBN 978–617–7193–81–3.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Беседы. Откроем сердце Богу*. Пер. Анна Евстратова. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2016. 640 стр. ISBN 978–5–8233–0030–8.
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. *Беседы (Проповеди на воскресные Евангелия)*. Успенская Почаевская Лавра [— Дубно]: Православное издательство «Мелиса», 2016.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Житие святителя Саввы Сербского*. Киев: Свято-Покровская Голосеевская пустынь, 2016.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Крізь тюремне вікно. Послання сербському народу з концтабору Дахау*. Пер. та підгот. до друку Н. О. Бадікова; богосл. ред. ієромон. Феофіл (Бліщ). Львів: Н. О. Бадікова, 2016. 71 с. ISBN 978–617–7193–93–6.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Пояснення десяти заповідей, даних Мойсеєві*. Пер. з рос. Н. Бадікова. Івано-Франківськ: Інформаційно-видавничий відділ Івано-Франківської єпархії Української Православної Церкви, 2017. 48 с.

- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Жнива Господні*. Пер. з рос. Н. Бадікова. Івано-Франківськ: Інформаційно-видавничий відділ Івано-Франківської єпархії Української Православної Церкви, 2017. 72 с.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Будь верен Богу. Советы современному человеку. Миссионерские письма*. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2018. 480 стр.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Перед дзеркалом*. Пер. і підгот. Н. Бадікової. Львів: Н. О. Бадікова, 2018. 47 с. ISBN 978-617-7447-43-2.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *Азбука победы*. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2020. 320 стр.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. *О Боге и людях*. Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2020.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Наука про закон (Номологія)*. Львів: Н. О. Бадікова, 2021. 127 с. ISBN 978-617-7448-52-4.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. *Війна і Біблія*. Пер. Сергій Острик; ред. Ольга Криштопа. Хрещатик: Іоанно-Богословський чоловічий монастир УПЦ, 2022. [available online — <https://war.hrest.info/>].

* * *

A Selected Bibliography of Bishop Nicholai Velimirovich in Ukrainian Scholarship

Ларіонова, Вікторія, і Людмила Борисевич. „Символіка ікони як відображення та трансляція духовно-світоглядних орієнтирів людини“ [Larionova, Victoria, and Ludmyla Borisevych. “Symbolism of Icon as Reflection and Translation of Human’s Spiritual and Weltanschauung Orientations”]. In *Мистецтвознавство '08: науковий збірник*, гол. ред. Михайло Є. Станкевич, 37–48. Львів: Інститут народознавства НАН України — Львівська міська громадська організація „Спілка критиків та істориків мистецтва“, 2008. URI: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/16747> (quoting Velimirovich on pp. 39–40).

Пірен, Марія [Іванівна]. „Єдність тілесного і духовного в процесі соціалізації особистості“. *Соціальна психологія: науковий журнал*, № 4 (30) (2008): 94–102 (referring to Velimirovich’s *Thoughts on Good and Evil*).

Пірен, Марія [Іванівна]. „Єдність тілесного і духовного в процесі соціалізації особистості“. In *Психологія особистості: Хрестоматія. Навчальне посібник*, Оксана Богданівна Мельничук, Руслана Федорівна Пасічняк, Леся Миколаївна Вольнова та ін., 378–385. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. (Reprinted article from 2008; on pp. 382–383 the author is referring to Velimirovich’s *Thoughts on Good and Evil*).

Дацюк, Протоієрей Олександр. „Інтеграція християнських цінностей у сучасну освіту“. In «*Церква в світі: служіння любові*»: покровські міжнародні просвітницькі читання (2; 2009; Київ). *Другі покровські міжнародні просвітниць-*

кі читання «Церква в світі: служіння любові», Київ, 22–24 жовтня 2009 р: збірка матеріалів, 140–147: 146. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. (Referring to Velimirovich's book published in Russian under the title *On God and Human [О Боге и людях]* in 2006).

Савчин, Мирослав. „Онтологія та феноменологія духовної рефлексії“. *Психологія особистості: науковий журнал*, № 1 (2010): 44–51: 49, 51 (referring to Velimirovich's *Missionary Letters*).

Печарський, Андрій. „Нарцисизм і трансформація особистості в житті і творчості В. Винниченка“. *Слово і Час: науково теоретичний журнал*, № 7 (595) (2010): 3–14: 5, 14 (referring to Velimirovich's book published in Russian under the title *The Biblical Topics [Библейские темы]*). URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/142389>.

Данилець, Юрій, et all. *Сповідники та подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст.* [Авт. кол.: Ю. Данилець — голова авт. кол., архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Паканич), ієрей О. Монич, А. Світлинець, Д. Анашкін, С. Канайло, В. Міщанин, ієромонах Пімен (Мацола), прот. В. Юрина]. Ужгород: Українська Православна Церква — Мукачівська Православна єпархія — Богословсько-історичний науково-дослідний центр імені архімандрита Василя (Проніна) — Кафедра історії України ДВНЗ «УжНУ», 2011. (On pp. 210 and 214 of this publication there are short mentions of relations and connections of Bishop Nicholai Velimirovich and Saint Justin Popovich in the context of Orthodoxy in Transcarpathia in the 1st half of 20th century).

Монич, Протодиякон Олександр. „Життєвий шлях та подвижницьке служіння архімандрита Василя (Проніна) (08.09.1911 – † 05.01.1997) (До 100-річчя з дня народження)“.

Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна), Випуск 1 (2011): 60–80: 62 (on Pronin as a student of Bitola Theological Seminary, and his encounters with with Justin Popovich, Bishop Nicholai Velimirovich, and John Maximovich).

Іванюха, Т[етяна]. В[алеріївна]. „Лист у системі жанрів духовної публіцистики ХХ ст.“. *Наукові записки Інституту журналістики: науковий збірник Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, Том 42 (січень–березень 2011): 133–137 (in this article the epistolary genre is considered in the context of other genres of spiritual journalism on the material of Velimirovich's *Missionary Letters*).

Іванюха, Тетяна [Валеріївна]. „Духовне осмислення проблем сучасності в публіцистичній спадщині Миколи Велимировича“. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, Вип. 34, Ч. 2 (2011): 121–129. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2011.34.4561>. (The article examines the problematic and genre specificity of the sermons, letters, and essays of Bishop Nicholai Velimirovich in the context of spiritual journalism of the 20th century — on the material of his *Sermons at the Foot of the Mount*, *Missionary Letters*, and the book attributed to Velimirovich, entitled *The Glass Eyes of India*).

Норманська, Юлія. „Християнство і гуманізм: пошук універсальних чеснот“. *Філософські обрії*, № 25 (2011): 195–206: 198, 205 (referring to Velimirovich's *Catechism*). URI: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/1055>.

Савчин, Мирослав. „Виміри духовного збагачення сучасної психології“ [Savchyn, Myroslav. “The Dimensions of Spiritual Enrichment of the Modern Psychology”]. *Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*, № 4 (46) (2011): 52–70: 54, 56,

61, 70 (referring to Velimirovich's *Missionary Letters*). URI: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/23976>.

Савчин, Мирослав. „Духовна складова української національної ідеї“ [Savchyn, Myroslav. “Spiritual Component of Ukrainian National Idea”]. *Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*, № 1 (47) (2012): 16–20; 18, 20 (referring to Velimirovich's *Missionary Letters*). URI: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/31398>.

Дикань, Володимир Леонідович, Вікторія Віталійовна Компанієць, и Олена Миколаївна Полякова. *Етичні основи бізнесу: Навчальний посібник*. Харків: Українська державна академія залізничного транспорту, 2012. URI: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/5794>. (On pages 23–24 of this handbook, the authors are referring to Velimirovich's understanding of Creation and Fall. On pp. 53–58, a whole subchapter is dedicated to determining the influence of morality, spirituality, and moral law on the economy, according to Velimirovich [subchapter „2.8. Теологічний підхід. Закон духовно-моральної детермінації суспільного розвитку“]).

Монич, Олександр]. „Життєвий шлях та церковне служіння архімандрита Василя (Проніна). (До 100-річчя з дня народження)“. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії*, Випуск 1 (2012): 113–131; 116 (referring to Velimirovich). URI: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40644>.

Оржешковский, В[асилий]. В. „Етичні аспекти формування взаємовідносин між учнем та вчителем в клінічній медицині“. In *Етичні проблеми профілактичної медицини: вплив довкілля, харчування та умов праці на здоров'я населення. Матеріали VI Міжнародного симпозіуму з біоетики, 11–12 жовтня 2012 р.*, упор. Л. М. Мазур, Б. І. Остапенко, і С. В. Пустовіт, 54–55. Київ: «Арктур-А», 2012. (The

author is quoting Velimirovich's *Sermons at the Foot of the Mount* — his words on University).

Мовчан, Михайло Миколайович. „Страх Божий як особливий феномен“. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [збірник наукових праць]*, Вип. 27 (40) (2012). URI: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/4351> (referring to Velimirovich's book published in Russian under the title *The Biblical Topics* [Библейские темы]).

Корнійчук, Т[етяна]. В[італіївна]. „Рецепція православно-християнських догм в п'єсі «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського“. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник*, Вип. IX (2012): 46–54; 50–52 (quoting Velimirovich's morals from *The Ten Commandments*). URI: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/255459>.

Хом'як, Ієромонах Єфрем. „Монашество у житті Православної Церкви“. In *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів III Всеукраїнської наукової конференції 25 листопада 2013 року*, Частина 1, під ред. митроп. Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса, 210–221. Київ: Київська православна богословська академія, 2013. (On pp. 213 and 221, the author is referring to Velimirovich's *Missionary Letters*).

Лозовицький, Священик Василь. „Розкриття предвічної тайни буття Церкви в місії апостольства“. In *Апостольство Церкви Христової як необхідна умова виконання Її місії: матеріали науково-практичної конференції (19.11.2013)*, орг. ком. ієрей Володимир Вакін (голов. орг. ком.) [та ін.], 47–59. Луцьк: [Волинська православна богословська академія], 2013. (On pp. 49–50, the author is quoting Velimirovich's interpretation of the Creed).

Савчин, Мирослав. „Онтологія та феноменологія духовної сфери особистості“. *Психологія особистості: науковий журнал*, № 1 (4) (2013): 57–68: 61, 68 (referring to the *Missionary Letters* of Bishop Nicholai Velimirovich). URI: <http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/545>.

Секо, Ярослав Петрович. „Релігійне питання у слов'янських країнах міжвоєнного періоду“. *Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини = Ukraine–Europe–World: The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations*, Вип. 12 (2013): 246–259: 246, 258 (quoting Velimirovich's words on the crisis of religion in Europe [from *The Spiritual Rebirth of Europe?*]). URI: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25583>.

Фаренюк, Геннадий Григорович. „Інноваційний путь розвитку є стратегічним в діяльності інститута“ [Interview]. *Світ геотехніки* 4 (2013): 4–6: 6 (referring to Velimirovich's understanding of crisis as the judgment of God).

Хорошавіна, О[лена]. „Національні риси сербської гітарної традиції у контексті сучасного гітарного виконавства (на прикладі творчості У. Дойчиновича)“ [Horoshavina, E. “Serbian National Characteristics Guitar Tradition in the Context of Contemporary Guitar Performance (The Works of U. Dojchinovich)”]. *Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової*, Випуск 18 (2013): 69–77: 73 (referring to Velimirovich's characterization of Serbian Orthodoxy as “nationalism in universalism” and “universalism in nationalism”).

Іванюха, Т[етяна]. В[алеріївна]. „Національні та християнські духовні цінності в публіцистиці Миколи Велимировича“ [“National and Christian Spiritual Values in the Publicistic Heritage of Nicholai Velimirovich”]. *Східнослов'янська філологія*:

збірник наукових праць, Вип. 24, Ч. 2 [Літературознавство] (2014): 162–170. <http://ssf.forlan.org.ua/shidslov.htm>; http://ssf.forlan.org.ua/CXIDHOCJOB'ЯHCЬКА%20ФІЛОЛОГІЯ/архів%20номерів/Slov_Fil_24_2_Lit.pdf [eLIBRARY ID: 32463862 / <https://elibrary.ru/item.asp?id=32463862>]. (In this article, the problems and genre peculiarities of sermons, letters, and essays of Nicholai Velimirovich are considered in the context of spiritual journalism of the 20th century. This research is based mainly on the material of Velimirovich's *Sermons at the Foot of the Mount* and his *Missionary Letters*).

Сухова, Н[адія]. М[иколаївна]. „Гуманізація як процес цілісного прояву духовності людини в реаліях її буття“ [“Humanization as a Process of the Integral Manifestation of Man's Spirituality in the Reality of His Being”]. *Вісник Національного Авіаційного Університету. Серія: Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць*, Том 20, № 2 (2014): 110–114; 112–113 (reflecting on Velimirovich's thoughts on spirituality and humanism).

Секо, Ярослав. „Слов'янський вимір Великої війни 1914–1918 рр.“ [“Slavic Dimension of the Great War 1914–1918”]. *Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини = Ukraine–Europe–World: The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations*, Вип. 14 (2014): 89–99; 96, 99 (mentioning Velimirovich's eschatological ideas on the bright future of Slavic nations). URI: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/7795>.

Шопулко, Протоієрей Віталій. „Вчення про символ у теології Пауля Тіліха“. *Труди Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату*, # 14 (2014): 145–159; 157, п. 23 (quoting Velimirovich).

Буравський, О[лександр]. А[нтонович]., і І[гор]. М[иколайович]. Власюк. *Історія слов'янських народів (XIX – початок XX ст.): Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету*. Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2015. URI: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/36544>. (On page 74 of this handbook, the authors are referring to Bishop Nicholai Velimirovich as an outstanding theologian, the author of many spiritual works, and to Velimirovich's activity as particularly fruitful for the spiritual life of the Serbian people).

Сухова, Н[адія]. М[иколаївна]. „Духовність та гуманізм людини XXI століття“ [“Spirituality and Humanism of Man of XXI c.”]. *Вісник Національного Авіаційного Університету. Серія: Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць*, № 2 (22) (2015): 64–67: 65–66 (referring to Velimirovich's work entitled *The Emperor's Vow*). <https://doi.org/10.18372/2412-2157.22.12392>.

Мальшина, К[атерина]. В[олодимирівна]. „Національно-політичне підґрунтя Конкордату Королівства СХС з Католицькою Церквою крізь призму словенської політики (1918–1929 pp.)“ [National Political Background of the Concordat between the Kingdom of SHS and the Holy See through the Prism of the Slovenian Policy (1918–1929)”. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 44, том 2 (2015): 62–70: 65 (on Nicholai Velimirovich as one of the main ideologues of the Serbian national ideas and the idea of “Saintsavaism” [святосаввія — svetosavlje], a kind of Serbian Anton Mahnić).

Міхеєва, Тетяна. „Вираження зооморфізмів засобами української мови в текстах Нового Заповіту та Книги Псалмів“. *Науковий вісник Чернівецького університету*, Випуск 772 (Романо-слов'янський дискурс) (2016): 132–137: 133, 136 (referring to the Bulgarian translation

of the Velimirovich's book on Symbols and Signs). URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2016_772_28.

Поліщук, Протоієрей Віталій. „Сербська Православна Церква напередодні розпаду Югославії“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 24 (2016): 257–271: 264, 267–269 (on Nicholai Velimirovich as an exiled bishop after WWII; on his homiletical contribution, his relations to St. Justin Popovich, and the criticism towards Bishop Nicholai in the Serbian society).

Тоцька, О[леся]. Л[еонтіївна]. „Парадоксальні принципи християнського позичальництва“. In *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю, Луцьк, 8 грудня 2016 року*, Частина 2, 383–387. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2016. <https://core.ac.uk/works/50152505>; <https://core.ac.uk/reader/153586620>. (Quoting Velimirovich's *Thoughts on Good and Evil* on pp. 386, 387).

Компанієць, Вікторія. „Щодо наслідків порушення морального закону в житті суспільства та в економіці“ [“Regarding the Consequences of the Moral Law Violations in Society and the Economy”]. *Теорія і практика управління соціальними системами*, № 4 (2016): 100–114. URI: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/26336>; <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/90011> [eLIBRARY ID: 27679140 / <https://elibrary.ru/item.asp?id=27679140>]. (In this paper, on pp. 103–104, the author focuses on “convincing evidence” of the effect of moral and spiritual law in society and economy as well given by Saint Bishop Nicholai, especially in his *Missionary Letters* and *Nomology*).

Компанієць, В[ікторія]. В., О. М. Полякова, і О. О. Бела. „Аксіологічні орієнтири православної моделі господарювання

як шлях соціально-економічного розвитку України“ [“Ax-
iological Orientations of the Orthodox Model of Economics
as a Way of Social and Economic Development of Ukraine”].
Вісник економіки транспорту і промисловості, 59 (2017):
300–308: 303 (quoting Velimirovich’s *Thoughts on Good
and Evil*). URI: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/749>;
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_59_43.

Біличенко, О[льга]. Л[еонідівна]. „Діяння Іоанна Шан-
хайського як приклад відтворення духовно-національ-
ної ідентичності в умовах біженства“. In *Горбачуківська
студія. Випуск 2. Матеріали Другої всеукраїнської заоч-
ної науково-практичної інтернет-конференції*, за ред.
Н. І. Кочукової, Д. В. Горбачука, 71–74. Слов’янськ: Мі-
ністерство освіти і науки України — Державний вищий
навчальний заклад «Донбаський державний педагогіч-
ний університет» — Філологічний факультет, Кафедра
української мови та літератури, 2017. (On p. 71, the author
is referring to John Maximovich’s acquaintance with Bishop
Nicholai Velimirovich).

Тоцька, О[леся]. Л[еонтіївна]. „Як стати ідеальним під-
леглим із погляду християнства“. In *Актуальні про-
блеми управління соціально-економічними систе-
мами: матеріали міжнародної науково-практичної
інтернет-конференція (Луцьк, 7 грудня 2017 року)*, Ча-
стина 3, 150–152. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. URI:
<http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13688> (referring to
Velimirovich’s words on love and patience towards everyone).

Тимків, Протоіерей Володимир. „Богословські аспекти тлу-
мачення національного герба України“. *Андріївський віс-
ник: історико-богословський щорічний журнал Рівнен-
ської Духовної семінарії Української Православної Церкви
Київського Патріархату*, № 6 (2017): 57–72: 66, 72 (quoting
Velimirovich’s commentary on the Gospel of John).

[Петровці], Митрополит Хустський і Виноградівський Марк. „Вітальне слово митрополита Хустського і Виноградівського до учасників Міжнародної конференції“. *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, Випуск 5 (2018): 17–18: 18 (quoting Velimirovich).

Біличенко, О[льга]. Л[еонідівна]., і Н. В. Лисенко. „Життя та творчість Іоанна Шанхайського (Максимовича) поза часом і простором“. In *Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства. Матеріали I Міжнародної наукової електронної конференції, 21 лютого 2018 р., м. Харків, Україна*, 131–141. Харків: Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, 2018. URI: <https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/4292>. (On p. 139, the authors are referring to John Maximovich's acquaintance with Bishop Nicholai Velimirovich).

Луцан, Ю. Р. „Духовні пошуки у подоланні психологічної кризи“. In *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, 19 квітня 2018 року, м. Черкаси*, головний редактор Т. Д. Чубіна, відповідальний редактор О. О. Спіркіна, 126–128. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. (On p. 127–128, the author is referring to Velimirovich's *Thoughts on Good and Evil*).

Мельник, А. В. „Про духовні засади причин та подолання психологічних проблем“. In *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, 19 квітня 2018 року, м. Черкаси*, головний редактор Т. Д. Чубіна, відповідальний редактор О. О. Спіркіна, 134–135. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорноби-

ля НУЦЗ України, 2018. (On p. 135, the author is referring to Velimirovich's *Thoughts on Good and Evil*).

Тріпак, Мар'ян Миколайович. „Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах інклюзії“ [“The Influence of Malignity [=Morality] on the Economic Behavior of Society Subjects in the Conditions of Inclusion”]. *Український журнал прикладної економіки*, Том 3, № 4 (2018): 14–21: 18–19 (referring to Velimirovich's concept of morality).

Тріпак, Мар'ян Миколайович. „Соціально-економічні та фінансово-психологічні механізми соціалізації інклюзивних ЗВО загальнодержавного значення“ [“Socio-Economic and Financial–Psychological Mechanisms of Socialization of Inclusive High Schools of Generalized Value”]. *Економічний аналіз: збірник наукових праць*, Том 28, № 4 (2018): 114–121: 119 (referring to Velimirovich's concept of morality). <http://dx.doi.org/10.35774/econ2018.04.114>.

Мовчан, Михайло Миколайович. *Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі: монографія*. Полтава: Полтавський університет економіки і торгівлі, 2019. URI: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/8512>. (In this monograph, the author is researching the concept of fear of God in the works of St. Bishop Nicholai Velimirovich on pp. 209–212, 350).

Власюк, І[гор]. М[иколайович]. *Історія слов'янських народів. Навчально-методичний посібник*. Житомир: Міністерство освіти і науки України — Житомирський державний університет імені Івана Франка — Кафедра всесвітньої історії, 2019. URI: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/34067>. (In this handbook, the author is referring to the *Missionary Letters* of Bishop Nicholai as “an invaluable gift to modern people with their problems; impress with their strength and depth” — p. 58 (cf. also p. 110)).

Компанієць, В[ікторія]. В. *Методичні вказівки до контрольної роботи з дисципліни «Основи духовної культури»*. Харків: Український державний університет залізничного транспорту, 2019 (referring to Velimirovich's *Nomology* on pp. 18–19).

Каплін, Олександр Дмитрович, і Ігор Михайлович Харченко. „Ювілейна доповідь Римського клубу (2017/2018 рр.) як одне з джерел сенсів і цінностей зовнішньої політики ЄС“. In *Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11 квітня 2019 року, м. Харків, 87–90*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. URI: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/15152>. (On p. 87, the authors are referring to Velimirovich's understanding of crisis as the judgment of God).

Міхеєва, Тетяна. „Біблійні та фольклорні символічні значення зооморфізму *вівця*“. In *Граматичні читання — X. Матеріали Міжнародної науковотеоретичної конференції 16–17 травня 2019 року*, наук. ред. А. П. Загнітко, 83–86: 83. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса — ТОВ, 2019. <https://jgch.donnu.edu.ua/article/view/6635> (referring to the Bulgarian translation of Velimirovich's book on Symbols and Signs).

Міхеєва, Тетяна. „Біблійні та фольклорні символічні значення зооморфізмів *голуб і голубка*“. In *Переяславська мовознавча толока: тези I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 19–20 вересня 2019 року)*, гол. ред. К. І. Мізін, 88–89. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2019. (Referring to the Bulgarian translation of Velimirovich's book on Symbols and Signs).

Тріпак, Мар'ян Миколайович. „Економічна соціалізація моральності в умовах соціально-освітньої інклюзії“ [Economic Socialization of Morality in the Conditions of Social and Educational Inclusion]. *Науковий погляд: економіка та управління*, № 1 (63) (2019): 53–59: 57–58 (referring to Velimirovich's concept of morality according to his *Nomology*). <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2019-1-63-7>.

Тріпак, М[ар'ян]. М[иколайович]. „Соціалізація інклюзивних інституцій та моральності в умовах глобальної економічної системи“ [Tripak, M. M. “Socialization of Inclusive Institutions and Morality under the Conditions of the Global Economic System”], *Сталий розвиток економіки: міжнародний науково-виробничий журнал = Sustainable Development of Economy: International Scientific and Production Journal*, № 1 (42) (2019): 141–147: 144 (referring to Velimirovich's *Nomology*).

Тріпак, Мар'ян Миколайович, і Ярослава Володимирівна Топорівська. „Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах інклюзії“ [Tripak, Maryan Mykolayovych, and Jaroslava Volodymyrivna Toporivska. “The Influence of Morality on the Economic Behavior of a Subject of the Society in the Conditions of Inclusion”]. *Вектор Поділля: науковий журнал*, Випуск 2 (2019): 7–17: 13, 16 (referring to Velimirovich's concept of morality according to his *Nomology*).

Данилець, Юрій Васильович. „Інституційний розвиток Православної Церкви на Закарпатті в 1923 році“. *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*, Випуск 1 (2020): 46–73: 52–53 (on the meeting of O. Gerovsky and K. Prokop — Orthodox delegates from Transcarpathia — with members of the Holy Synod of the Serbian Orthodox Church — including Velimirovich — in Belgrade in March 1923).

Лозовицький, Протоіерей Василь. „Теоестетика як спосіб вираження ідей теодицеї в інтуїціях сучасних українських православних богословів“. *Волинський благовісник: щорічний богословсько-історичний науковий журнал Волинської православної богословської академії Православної Церкви України*, № 10 (2022): 47–65: 48–49, 53–54 (quoting Velimirovich's *Missionary Letters*).

Литвиненко, Алла. „Символізм у мистецтві: ікона і портрет“ [Lytvynenko, Alla. “Symbolism in Art: Icon and Portrait”]. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, Випуск 50 (2022): 115–120: 117 (referring to Velimirovich's concept of spiritual and heavenly reality on the one hand, and his concept of material and earthly reality on the other hand). <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-17>.

Паканич, Митрополит Антоній. „Притчею про сіяча Господь свідчить про Своє бажання спасти всіх людей, які живуть на землі“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 36 (2022): 305–308: 306, 308 (referring to Velimirovich's interpretation of the Parable of the Sower).

Данилець, Юрій. „Духовна семінарія на честь Іоанна Богослова в Бітолі та Підкарпатська Русь: історичні зв'язки, навчальний процес, випускники“ [“John the Theologian Theological Seminary in Bitola and Subcarpathian Rus: Historical Connections, Educational Process, Graduates”]. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Вип. 2 (47) (2022): 21–34: 27 (on Bishop Nicholai's friendly attitude towards students from Subcarpathian Rus at Bitola Theological Seminary). [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(47\).2022.266567](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(47).2022.266567).

* * *

A Preliminary List of Academical Contributions, i.e. a List of Thesis on St. Bishop Nicholai, Defended at KDA of UOC

Клопанович, Вихор. „Святой Николай Сербский. Жизнь и труды“. Кафедра Патрологии, 2004. DB2 — Кандидатські дисертації КДАіС. РУБ К-144.

Рахунок, Александр (прот.). „Святитель Николай (Велимирович) и его литературно-богословское наследие“. Кафедра Общецерковной истории, 2005. DB3 — Дипломні роботи КДАіС. РУБ Д-484.

Краишник, Миленко. „Жизнь и деяние святого Николая (Велимировича) в истории Сербской Православной Церкви“. Кафедра Общецерковной истории, 2008. DB3 — Дипломні роботи КДАіС. РУБ Д-907.

Степаненко, Т. (иерей). „Богословское наследие свт. Николая (Велимировича)“. Кафедра догматического и нравственного богослужения, 2009. DB3 — Дипломні роботи КДАіС. РУБ Д-801.

Петкович, Радомир. „Нравственно-аскетические воззрения святителя Николая (Велимировича)“. Кафедра богословия, 2013. DB3 — Дипломні роботи КДАіС. РУБ Д-1016.

Губка, Андрей (иер.). „Анализ богословских трудов свят. Николая Сербского“. Кафедра богословия, 2018. DB5 — Бакалаврські роботи КДАіС. РУБ Б-288.

* * *

Acknowledgments

This paper could not be accomplished without the help of Ukrainian Orthodox scholars, and I am very grateful for their assistance.

I am deeply indebted to the scientific secretary of the Kiev Theological Academy of the Ukrainian Orthodox Church, Very Reverend Archimandrite Mitrofan Bozhko,* for his kind help in conducting this research.

I owe gratitude to Mr. Nikolay Anatolievich Khandoga,** a Ukrainian Orthodox theologian from Bershad [Бершадь] in Vinnytsia Oblast, a Ph.D. candidate at the Ss. Cyril and Methodius Theological Institute Post-Graduate Studies in Moscow.

My special gratitude goes to Jurij Danilets*** from Uzhgorod, Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology, and Cultural Studies at the Uzhhorod National University, and the editor-in-chief of the historical series of the *Scientific Bulletin of the Uzhhorod University*, for his kind help and patience, and for reviewing this paper.

* * *

---

* Архімандрит Митрофан Божко (Божко Олексій Олексійович), ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7235-5351>; Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=xTjFzI8AAAAA>; Academia: <https://kdais-kyiv.academia.edu/АлексейБожко>; Читиво: https://chtyvo.org.ua/authors/Bozhko_Oleksii/

** Микола Анатолійович Хандога, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5494-5822>; Academia: <https://independent.academia.edu/НиколайХандога>

*** Юрій Васильович Данилець, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0592-3907>; Academia: <https://uzhnu.academia.edu/ЮрійДанилець>; Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=loisug8AAAAA>; Scopus Author ID: 56032318300, ResearcherID: P-6617-2017

Bibliography

Electronic Databases

- Бібліотека Київської духовної академії і семінарії Української Православної Церкви, Київ (<http://lib.kdais.kiev.ua/>).
- Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, Львів (<http://aleph.lsl.lviv.ua/>).
- Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Київ (<http://irbis-nbuv.gov.ua/>).
- Одеська національна наукова бібліотека, Одеса (<http://catalog.odnb.odessa.ua/>).

Sources (Bishop Nikolai's Works, Chronologically Arranged)

- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Стеклянные глаза Индии“. Пер. д.ф.н. проф. И. А. Чароты. *Живой родник: православный собеседник – Донецк*, № 7 (2003): 17–18.
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Стеклянные глаза Индии“. Пер. д.ф.н. проф. И. А. Чароты. *Живой родник: православный собеседник – Донецк*, № 8–9 (2003): 26–27.
- [Велимирович], Святитель Микола Сербський. „Про політичну мораль“. *Наша Віра: всеукраїнська православна газета*, № 8 (серпень 2008).
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Перед зеркалом“. *Мгарський колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 71 (грудень 2008).
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „«И когда Я вознесен буду от земли, всех привлеку к Себе». Слово на праздник Вознесения Господня“. *Мгарський колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 76 (травень 2009).
- [Велимирович, Святитель Микола Сербський]. „Святитель Микола Сербський про світову кризу“. *Слово вчителю: християнський духовно-просвітницький часопис*, № 2 (8) (2009): 12.

- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Вознёсся на небо Тот, Который вмещал небо в Себе. Слово на праздник Вознесения Господня“. *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 88 (травень 2010).
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Богородица на смертном одре“. *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 91 (сепень 2010).
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Беседы на Евангелие. Неделя одиннадцатая по Пятидесятнице. Евангелие о прощении, Мф., 77 зач., 18:23–35“. *Православный взглядъ*, № 5 (10) (2010): 64–71.
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Светлое Воскресение Христово. Евангелие о Победителе смерти“. *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 111 (квитель 2012).
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Благовещение Пресвятой Богородицы. Евангелие архангела Гавриила“. *Мгарскій колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 123 (квитель 2013).
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Лист 8. Священникові К., про світову кризу“. *Духовна Криниця*, № 1 (1) (Червень 2013): 4.
- Велимирович, Святитель Николай Сербский. „Спадщина святых“. *Відомості Полтавської єпархії — всеукраїнська православна газета: видання Полтавської єпархії Української Православної Церкви*, № 10 (143) (жовтень 2013): 8.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Лист 85. Про сповідь“. *Духовна Криниця*, № 7 (7) (Грудень 2013): 2.
- [Велимирович], Святитель Николай Сербский. „Что означают слова «вечная память»?“. Офіційний сайт Почаївської Духовної Семінарії, 14.05.2013 г. Accessed on April 13, 2023. <http://pds.org.ua/pages/p215.html>.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Лист 108. Степану Д., на запитання про те, що нам робити, щоб краще жити“. *Духовна Криниця*, № 9 (16) (Вересень 2014): 2.

- [Велімірович], Святитель Микола Сербський. „Про сучасне ідо-лопоклонство і його наслідок — війну“. *Мгарській колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 5 (148–149) (травень–червень 2015): 22–25.
- [Велімірович], Єпископ Микола Сербський. „Притча про цілування руки священника“. Християнський портал «Кіріос». П'ятниця, 31 липня 2015. Accessed on April 13, 2023. <https://kyrios.org.ua/literature/pritchi-ta-istoriyi/17450-pritcha-pro-tsiluvannja-ruki-svjaschenika.html>.
- Велімірович, Святитель Миколай. „Сім висловів Христа на хресті“. «Київське Православ'я» — міжнародний науковий проєкт «Православного Духовного Центру апостола Івана Богослова», 06.04.2018. Accessed on April 13, 2023. <http://kyiv-pravosl.info/2018/04/06/sim-vysloviv-hrysta-na-hresti/>.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Лист 18. П. Ю., на запитання, навіщо перед іконою запалюється лампадка“. *Духовна Криниця*, № 6 (61) (Червень 2018): 3.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Лист 42. Ревному читачеві Святого Письма, на запитання, чому Дух Святий з'явився у вигляді вогню“. *Духовна Криниця*, № 6 (61) (Червень 2018): 5.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Святитель Миколай Сербський про раптову смерть“. *Духовна Криниця*, № 10 (65) (Жовтень 2018): 8.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Освіченій жінці, яка скаржитися на невдячність [Лист 71]“. *Духовна Криниця*, № 2 (69) (Лютий 2019): 4.
- [Велімірович], Святитель Миколай Сербський. „Чоловікові, який отримав високу посаду, але не став щасливим [Лист 76]“. *Духовна Криниця*, № 2 (69) (Лютий 2019): 5.
- Велимирович, Святитель Миколай. „Не судіть священників. Вони вдєсятеро разів строгіше відповідатимуть перед Богом за вас — варто замислитись“. Підготував Андрій Власенко. «33-й канал»: *найтиражніша газета Вінниччини та Центру України*, 09.08.2021. Accessed on April 13, 2023. <https://33kanal.com/news/144753.html>.

Велимирович, Святитель Миколай Сербський. „Слово в день Покрови Пресвятої Богородиці“. «Київське Православ'я» — міжнародний науковий проект «Православного Духовного Центру апостола Івана Богослова», 14.10.2021. Accessed on April 13, 2023. <http://kyiv-pravosl.info/2021/10/14/svyatytel-mykolaj-serbskyj-slovo-v-den-pokrovy-presvyatoji-bohorodytsi/>. [Велимирович], Святитель Николай Сербский. „Европа на путях блудного сына“. Офіційний сайт Почаївської Духовної Семінарії. Accessed on April 13, 2023. <http://pds.org.ua/pages/p22.html>.

Literature

- Августин (Маркевич), Митрополит Білоцерківський і Богуславський. „Пасхальне послання всечесному духовенству, чернецтву і вірним Білоцерківської єпархії Української Православної Церкви митрополита Білоцерківського і Богуславського Августина“. Білоцерківська єпархія, Українська Православна Церква — Офіційний сайт єпархії, Пасха Христова 2019 року Божого. Accessed on April 13, 2023. https://bilatserkva.church.ua/files/2020/01/pashalne_poslannya_2019.pdf.
- Антоній (Паканич), Архієпископ. „Желание измениться — фундамент покаянного подвига“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 16 (2012): 373–376.
- Антоній (Паканич), Митрополит Бориспільський і Броварський. „Керуючий справами УПЦ розповів, який народ вийде з війни переможцем“. Офіційний сайт Київської Митрополії Української Православної Церкви, 24. 3. 2022. Accessed on April 13, 2023. <https://mitropolia.kiev.ua/keruyuchyj-spravamy-upcz-rozpoviv-yakuj-narod-vyjde-z-vijny-peremozhczem/>.
- Білошицька, А. С. „Самодостатня особистість у духовному вимірі“ / Biloshytska, A. S. “A Self-Sufficient Personality in the Spiritual Dimension.” *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / Problems of Modern Psychology:*

- Collection of Research Papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, No. 39 (2018): 31–42. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.31-42>.
- Благодійний центр УПЦ «Благовість». „Святитель Миколай (Велимирович), єпископ Охридський і Жицький“. Accessed on April 13, 2023. <https://blagovist.church.ua/zhytiii-sviatykh/sviatytel-mykolay-velymyrovych-iepyskop-okhrydskyy-i-zhytskyy>.
- Боднарчук, О. Павло. „Неділя Хрестопоклонна. ‘Хресту Твоєму поклоняємося, Владико, і святе Воскресіння Твоє слави-мо‘“. *Українське православне слово = Ukrainian Orthodox Word. Офіційне видання Української Православної Церкви в США*, рік LXVII, чис. IX (січень – квітень 2018): 13.
- Боднарчук, Прот. Павло. „Неділя Хрестопоклонна“. *Ukrainian Orthodox Church of the USA*. Accessed on April 13, 2023. https://www.ucofusa.org/news_140318_1.
- Булавін, Олександр. *Іноземці на службі радянської розвідки*. Луцьк: Волинська мистецька агенція “Терен”, 2014.
- Бурєга, В[олодимир]. В[ікторович]. „Выпускник Киевской духовной академии Чедомир Марьянович: штрихи к портрету“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 22 (2015): 174–190.
- Буркова, Людмила. „Диагностика жизненных ценностей личности как управляющего параметра в прогнозировании и построении жизненных стратегий“. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. Збірник наукових праць*, Випуск 1 (10) (2013): 19–31.
- Василик, Диякон Володимир. „До 100-річчя від дня початку Першої світової війни“. Мукачівська єпархія Української Православної Церкви, 01.08.2014. Accessed on April 13, 2023. <https://m-church.org.ua/2014/08/01/do-100-richchya-vid-dnya-pochatku-pershoho-svitovoji-vijni/>.
- Во здравіє, во спасеніє. „А коли почувеш про мою смерть, тихо помолись: «Вічна пам’ять» [Святитель Микола Сербський]“, 11.09.2017. Accessed on April 13, 2023. <https://vozdravie.wordpress.com/2017/09/11/a-koli-pochuesh-pro-moyu-smert-tih-pomol/>.

- Войводич, И[рина]., и И[рина]. Стойичевич. „Николай (Велимирович), Свт.“. In *Православная энциклопедия*. Т. L: «Никодим — Никон, Патриарх Антиохийский», под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла и др., 180–186. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2018.
- Володимир (Мельник), єпископ Володимир-Волинський і Ковельський. „Пасхальне послання єпископа Володимир-Волинського та Ковельського Володимира всесесним пастирям, преподобному чернецтву і боголюбивій пастві Володимир-Волинської єпархії Української Православної Церкви“. Свято-Воскресенський кафедральний собор — Офіційний сайт кафедрального собору, Українська Православна Церква, Володимир-Волинська єпархія, Ковельське городське благочиние, Пасха Христова, 2012 р. у Володимирі-Волинському. Accessed on April 13, 2023. <https://voskressobor.church.ua/2014/04/20/pasxalne-poslannya-jepiskopa-volodimir-volinskogo-ta-kovelskogo-volodimira/>.
- Гладь, Прот. Богдан. „Систематична духовність: на шляху до автентичного православного сімейного життя“. In *Українське православ'я в світовій спільноті Православних Церков: минуле, сучасне та майбутнє*, упорядник С. Башинський, 321–339. Київ: Дух і літера, 2022.
- Голик, Григорий. „Святитель Иоанн (Максимович), архиепископ Шанхайский и Сан-Францисский“. In *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» (до 220-річчя створення Харківської єпархії), 5 листопада 2019 р., м. Харків*, 211–213. Харків: Харківська духовна семінарія імені св. ап. і єван. Іоанна Богослова, 2020.
- Григорьева, М[арина] В. „Святитель Иоанн Шанхайский и Сан-Францисский: путь к святости“. In *Слобожаничина. Погляд у минуле: збірник науково-документальних праць*, Документальний науковий краєзнавчо-літературно-генеалогічний проєкт «Ідентифікація Петренків», 33–41. Житомир: Дослідницький проєкт «Ідентифікація Петренків» — О. О. Євенок, 2019.
- Гуцал, Василь. „«Вічная пам'ять». Яке значення цих слів?“. Свято-Миколаївський храм — Офіційний сайт парафії, Українська Православна Церква, Мукачівська єпархія, Мукачевское

- районное благочиние, Вересень 19, 2014. Accessed on April 13, 2023. <https://chinadiievo.church.ua/2014/09/19/vichnaya-pamyat-yake-znachennya-cix-sliv/>.
- Долгих, Протоіерей Володимир. „Миколай Сербський про війну, мир та людину“. СПЖ „Союз православних журналістів“, 18 Березня 2022. Accessed on April 13, 2023. <https://spzh.news/ua/chelovek-i-cerkovy/87101-nikolaj-serbskij-o-vojne-mire-i-cheloveke>.
- Дудка, Р. А. „Иустин Попович против экуменизма“. *Література та культура Полісся*, Том 94, № 111 [Серія «Історичні науки», № 11] (2019): 171–180. <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2019-111-94-171-180> | <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1131>.
- Духовно-просвітницький Центр імені Святих Апостолів Міжрегіональної Академії управління персоналом. „Свято святителя Миколая у МАУП“. Міжрегіональна Академія управління персоналом — МАУП, 20 Грудня 2013. Accessed on April 13, 2023. <https://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/novini/usi-novini/svyato-svyatitelya-mikolaya-u-maup.html>.
- „З релігійної ненависті“. *Свобода: український щоденник. Урядовий орган запомогової організації Український Народний Союз* [Джерзі Ситі, Н. Дж.] = *Svoboda: Ukrainian Daily. Official Organ of the Ukrainian National Association* [Jersey City, N. J.], рік XLV, ч. 157 / Vol. XLV, № 157 (пятниця, 9-го липня, 1937): 3.
- Задорожний, Г. В., и В. Н. Олефир. „Духовно-устойчиво-ноосферное развитие как смысло-понимательно-человечное хозяйственное спасение человека“. *Социальная экономика. Научный журнал Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина*, № 1 (январь–март) (2013): 51–73. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2013_1_8.
- Знаменний, Василь. „Коли говоримо людина...“. *Пізнай правду: християнський часопис [Львівської Духовної Семінарії Святого Духа УГКЦ]*, № 1 (64) (лютий–березень 2004): 28–30.
- [Јанковић], [Јадранка]. „Заједничка молитва православних народа крај кивота Светог Владике Николаја“. Информативна служба Српске Православне Епархије ваљевске, 3. маја 2017. Accessed on April 13, 2023. <http://www.eparhijavaljevska.rs/index>.

php/2017/05/03/zajednicka-molitva-pravoslavnyh-naroda-kraj-kivota-svetog-vladike-nikolaja/.

- Калліст (Вейр), Митрополит Діоклійський. „Передмова“. In *Вселенський Патріарх Варфоломій, Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі*, 19–40. Пер. з англ. Дарини Морозової. Київ: Дух і літера, 2011.
- Капітула, Протоіерей Миколай. „Проповідь в 24-у Неділю після П'ятидесятниці“. Українська Православна Церква (Православна Церква України) — Рівненська єпархія, 18 листопада 2017. Accessed on April 13, 2023. <http://rivne-cerkva.rv.ua/news/3452-propovid-v-24-u-nediliu-pislia-p-iatydesiatnytsi.html>.
- Карпінєць, Євген. „Сквернослів'я: Quo vadis?“. Дрогобицька духовна семінарія блаженних священномучеників Северина, Якима та Віталія — єпархіальна семінарія Самбірсько-Дрогобицької Єпархії УГКЦ. Accessed on April 13, 2023. <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2016/1912-skvernoslivja-quo-vadis-2018.html>.
- Карпінєць, Євген. „Сквернослів'я: Quo vadis?“. *Слово: релігійно-супільний часопис Дрогобицької духовної семінарії*, № 4 (68) (2016).
- Компаниєц, В. В. *Нравственные основы экономики и предпринимательской деятельности. Конспект лекций. В 4-х ч. Часть 1*. Харків: Українська державна академія залізничного транспорту, 2016.
- Компаниєц, В. В. „Проблема морального фактора в економіці: история и современность“. *Наука и прогресс транспорта. Вестник Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта*, № 20 (2008): 225–232. URI: <http://stp.diit.edu.ua/article/download/17409/15111>.
- Корен, Анастасія. „Релігійна символіка православних ікон“. Науковий блог — Національний університет «Острозька академія», 07.06.2013. Accessed on April 13, 2023. <https://naub.oa.edu.ua/2013/relihiyna-symvolika-pravoslavnyh-ikon/>.
- Корсак, Ієромонах Алексій. „Древнерусский монастырь на Афоне и преп. Антоний Киево-Печерский: К 1000-летию древнерусского монашества на Афоне“. *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василія (Проніна)*, Випуск 4 (2015): 49–63.

- Косик, В[иктор]. И[ванович]. „Очерк о заботливом НГХ и его детище Хорватской православной церкви (1942–1945 гг.): к вопросу о метаморфозах в истории“. *Дриновський збірник*, Том VII (2014): 311–324. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drin_2014_7_39.
- Крапивенко, Дмитро „Реквієм по Ремарку“. *Український тиждень*, 14 Листопада 2008. Accessed on April 13, 2023. <https://tyzhden.ua/rekviem-po-remarku/>.
- Крапивенко, Дмитро „Реквієм по Ремарку“. *Український тиждень*, № 46 (55), 14 Листопада 2008 (2008): 55.
- Кругляк, Галина, Лідія Сушко, Тетяна Гальчук, Валерій Коваленко, Сергій Пінчук, Пелагея Нечипорук, Ніна Бучинська, Марія Бацкальова, Зінаїда Плисюк, Ольга Мельнийчук. „Прислухаймося до слова Миколая Сербського“. *Звягель: щотижнева газета*, № 25 (674), 23.06.2006 (available online at https://www.zvyagel.com.ua/2006_25/25_faith.shtml (accessed on April 13, 2023)).
- Куташ, О. Ігор. „«Браття! Любімо один одного!»“. Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC). Accessed on April 13, 2023. <https://www.uocc.ca/wp-content/uploads/2018/09/St.-John-the-Theologian.pdf>.
- Куташ, О. Ігор. „Навіть сухе дерево пчїлки медом наповняють“. Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC). Accessed on April 13, 2023. <https://uocc.ca/wp-content/uploads/2018/09/St.-Isidore-the-Constant-of-Word.pdf>.
- Kutash, Ihor Georges. „Я хотів і своє додати“ [One Candle Lights Another (UA/EN/FR)]. Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC). Accessed on April 13, 2023. <https://www.uocc.ca/articles/one-candle-lights-another-ua-en-fr/>.
- Легач, Протоиерей Евгений, и Наталия Дуна. „Свято-Антониевский храм как центр духовной жизни Харькова (к 190-летию Свято-Антониевского храма)“. In *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Православ'я в Україні: виклики часу й історичні традиції» (до 100-річчя від дня народження Високопреосвященнішого митрополита Харківського і Богодучівського Никодима (Руснака) (1921 – 2011 рр.))*, 13 квітня 2021 р., м. Харків, 59–63. Харків: Харківська духовна семінарія імені св. ап. і еван. Іоанна Богослова, 2021.

- Лохматов, Протоиакон Виктор. „Харьковчане-священнослужители Русской Православной Церкви Заграницей“. In *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» (до 1030-річчя Хрещення Київської Русі, 25-річчя канонізації Слобожанських новомучеників та 25-річчя відновлення духовної освіти на Слобожанщині)*, 9 жовтня 2018 р., м. Харків, 21–27. Харків: Харківська духовна семінарія імені св. ап. і еван. Іоанна Богослова, 2018.
- Лука (Коваленко), Митрополит Запорізький і Мелітопольський. „Пасхальное послание Высокопреосвященнейшего Луки, Митрополита Запорожского и Мелитопольского, пастырям, монашеству, казачеству и всем боголюбивым чадам Запорожской епархии“. Свято-Николаевский женский монастырь — Украинская Православная Церковь, Запорожская епархия. Пасха Христова 2020 р., г. Запоріжжя. Accessed on April 13, 2023. <https://monos-zp.church.ua/2020/04/18/pasxalnoe-poslanie-vysokopreosvyashhennejshogo-luki-mitropolita-zaporozhskogo-i-melitopolskogo-pastyryam-monashestvu-kazachestvu-i-vsem-bogolyubivym-chadam-zaporozhskoj-eparхии/>.
- Львівсько-Сокальська епархія. Офіційний веб-сайт Львівсько-Сокальської епархії. „Святитель Миколай Сербський. Різдвяна казка“, 05.01.2012. Accessed on April 13, 2023. <https://gradleva.com/publications/svyatitel-mykolay-serbskyy-rizdvyana-kazka>.
- Markovich, Slobodan G. “Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War.” *Balkanica: Annual of the Institute for Balkan Studies*, Vol. XLVIII (2017): 143–190. <https://doi.org/10.2298/BALC1748143M>.
- Мартишина, Оксана. „Зв’язки України та Сербії“. Україна Православна — Офіційний сайт Української Православної Церкви, 21.02.2014. Accessed on April 13, 2023. <http://pravoslavnye.org.ua/2014/02/мартишина-оксана-звязки-україни-та/>.
- Меджидов, Архимандрит Феофан. „Концепция святителя Феофана Затворника о постепенном приходе жен-мироносиц ко гробу воскресшего Спасителя“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 30 (2019): 61–78.

- Меджидов, Архимандрит Феофан. „Раны на воскресшем теле Господа Иисуса Христа: библейско-богословское исследование“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 37 (2022): 57–76.
- Меджидов, Архимандрит Феофан. „Раны на воскресшем теле Господа Иисуса Христа: библейско-богословское исследование (Окончание)“. *Труди Київської Духовної Академії*, № 38 (2023): 48–70.
- Миодраг, Предраг. „Митрополит Загребский д-р Дамаскин (Грданички) как церковный деятель и музыковед и его связи с Закарпатьем“. *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, Випуск 5 (2018): 138–159.
- Місіонерський центр ім. преп. муч. Афанасія ігумена Брестського. „Єпископ Микола Сербський (Велімірович) — Неділя дванадцята після П'ятидесятниці. Євангеліє про тягар багатства“, 03.09.2022. Accessed on April 13, 2023. <https://www.ua.afanasiy.net/articles/episkop-mikola-serbski-nedilia-12-pislia-piatidesiatnitci/>.
- Місіонерський центр ім. преп. муч. Афанасія ігумена Брестського. „Єпископ Микола Сербський (Велімірович) — Неділя чотирнадцята після П'ятидесятниці. Євангеліє про весілля царського сина“, 18.09.2022. Accessed on April 13, 2023. <https://www.ua.afanasiy.net/articles/episkop-mikola-serbski-nedilia-14-pislia-piatidesiatnitci/>.
- Монич, Протоіерей Александр. „Жизнеописание архимандрита Василия (Пронина) (08.09.1911 – † 05.01.1997)“. In *Собрание трудов. Архимандрит Василий (Пронин): в трех томах. Том I. Жизнеописание. Научные и богословские исследования*, сост. протоіерей Александр Монич, Юрий Данилец, издание второе, исправленное и дополненное, 8–40. Ужгород: ОДО «Патент», 2020.
- Монич, Протоіерей Олександр [Духовенство та вірники Мукачівської Православної єпархії]. „Вітання владиці Феодору з нагоди дня Ангела!“. Мукачівська єпархія Української Православної Церкви, 15.12.2015. Accessed on April 13, 2023. <https://m-church.org.ua/2015/12/15/vitannya-vladici-feodoru-z-nagodi-dnya-angela/>.

- Назаренко, Протоіерей Євгеній. „Лікар Небесний“. Соборный храм Благовещения Пресвятой Богородицы — областной центр (город Святой Елисаветы), 11 Ноябрь 2017. Accessed on April 13, 2023. <https://blagoveschenskiy.church.ua/2017/11/11/likar-nebesnij/>.
- Небо — християнський український сайт для батьків і дітей. „Про помсту і месника. Святитель Микола Сербський (Велимирович)“, 17.02.2016. Accessed on April 13, 2023. https://nebo.at.ua/publ/dukhovni_pitannja/propovidi_nauki/pro_pomstu_i_mesnika_svjatitel_mikola_serbskij_velimirovich/14-1-0-546.
- Огієнко, Проф. І[ван]. [Іванович]. *Світовий рух за утворення живої народної національної церкви*. Видавництво „Українська Автокефальна Церква“, № 11. Тернів: Друковано в друкарні Й. Паша, 1921.
- Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України. „Пасхальне послання Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Онуфрія Архіпастирям, пастирям, чернецтву та всім вірним чадам Української Православної Церкви“. Інформаційно-просвітницький відділ УПЦ — Офіційний сайт, Українська Православна Церква, Пасха Христова 2020 р., м. Київ. Accessed on April 13, 2023. <https://news.church.ua/2020/04/15/pasxalne-poslannya-predstoyatelya-2020/#2023-04-20>.
- Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України. „Слово на вручення жезла єпископу Дубенському Пимену (Вояту)“. Офіційний веб-сайт Київської духовної академії і семінарії, 25.03.2018. Accessed on April 13, 2023. <http://kdais.kiev.ua/event/Слово-на-вручення-жезла-єпископу-Дубе/>.
- Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України. „Слово на вручення жезла єпископу Переяслав-Хмельницькому Діонісію“, Офіційний веб-сайт Київської духовної академії і семінарії, 19.12.2018. Accessed on April 13, 2023. <http://kdais.kiev.ua/event/Слово-на-вручення-жезла-єпископу-Пере/>.
- Орлова, Оксана. „Поиск утраченного (К истории Ахтырской иконы Божией Матери)“. *Вѣстникъ Харьковской Духовной Семинарии*, 12 (12) (2021): 32–36.

- Офіційний веб-сайт Київської духовної академії і семінарії. „Проповідь вихованця 3–А класу бакалавріата Семінарії Ваврика Павла за Вечірньою молитвою 28 лютого 2018 року на тему: «Роздуми про піст»“, 28.02.2018. Accessed on April 13, 2023. <http://kdais.kiev.ua/event/6765/>.
- Палош, Ольга. „Праця і відпочинок: як знайти гармонію?“. Мукачівська єпархія Української Православної Церкви, 22.07.2014. Accessed on April 13, 2023. <https://m-church.org.ua/2014/07/22/pracya-i-vidpochinok-yak-znajti-garmoniyu/>.
- Pehanich, Edward. “The Serbian Chrysostom.” *Nicholai Studies: International Journal for Research of Theological and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich*, Vol. II, № 4 (July 2022): 415–420. <https://doi.org/10.46825/nicholaistudies/ns.2022.2.4.415-420>.
- Petrović, Srećko M. “Saint Bishop Nicholai (Velimirovich) — A Would-Be Student of the Kiev Theological Academy: A Note to His Early Biography.” *Труди Київської Духовної Академії*, № 38 (2023): 116–125.
- Пилипович, Радован. „Культ новомучеников Ясеновацких в Сербской Православно Церкви (возникновение, развитие и литургическая практика)“. In *Церква мучеників: гоніння на віру та Церкву у XX столітті. Матеріали Міжнародної наукової конференції (6–7 лютого 2020 р., Свята Успенська Києво-Печерська Лавра)*, упоряд. С. В. Шумило, відп. ред. прот. В. Савельєв, 597–604. Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2020.
- Погоржельская, В. В. „О музыкальном начале и ладе в произведениях Гоголя“. *Східнослов'янська філологія: збірник наукових праць*, Вип. 14 [Літературознавство] (2009): 232–237.
- Портал «Православная Жизнь». „«Браття, уповайте на Бога»: знайдена невідома раніше проповідь Святителя Миколая Сербського. Рукопис виявлено в монастирі Студениця“, 28/07/2020. Accessed on April 13, 2023. <https://pravlife.org/uk/content/brattya-upovayte-na-boga-znaydena-nevidoma-ranisha-propovid-svyatyatelya-mykolaya-serbskogo>.
- Посредников, В. А. „О методологии и некоторых ее принципах в археологии (продолжение)“. *Донецкий археологический*

сборник, Выпуск 12 (2006): 144–176. URI: <https://jdac.donnu.edu.ua/article/view/8596>.

Православна Волинь — Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ. „Про три предмети не поспішай міркувати — актуальні поради Святителя Миколая Сербського“, 17 Травня 2021. Accessed on April 13, 2023. <https://pravoslavna.volyn.ua/pro-try-predmetry-ne-pospishaj-mirkuvaty-aktualni-porady-svyatyatelya-mykolaya-serbskogo/>.

Православна Волинь — Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ. „Свт. Миколай Сербський, настанови людині, що не бачить себе: про пристрасті“, 29 Жовтня 2020. Accessed on April 13, 2023. <https://pravoslavna.volyn.ua/svt-mykolaj-serbskyj-nastanovy-lyudyni-shho-ne-bachyt-sebe-pro-prystrasti/>.

Православна Волинь. „Архієпископ Нафанаїл у неділю м'ясопусну провів духовні бесіди у кафедральному соборі“, 11 Березня 2021. Accessed on April 13, 2023. <https://pravoslavna.volyn.ua/osnovy-pravoslavlya/>.

Православна Волинь. „Сонми наших святих – це плоди тієї віри, яку Господь приніс на землю, – архієпископ Нафанаїл“, 22 Червня 2020. Accessed on April 13, 2023. <https://pravoslavna.volyn.ua/sonmy-nashyh-svyatyh-cze-plody-tiyeyi-viry-yaku-gospod-ptynis-na-zemlyu-arhiyepyskop-nafanayil/>.

Православна Сумщина: Веб-портал Сумської єпархії Православної Церкви України. „Місіонерські листи святителя Миколи Сербського“. Accessed on April 13, 2023. http://www.pravoslavlya.sumy.ua/articles.php?cat_id=3.

Православний молодіжний веб-портал Hram.Lviv.Ua. „Про значення слів Христових: “не мир прийшов Я принести, а меч”. Святитель Миколай Сербський (Велімірович)“, 25 сер 2014. Accessed on April 13, 2023. <http://hram.lviv.ua/2965-pro-znachennya-sliv-hristovih-ne-mir-priyshov-ya-prinesti-a-mech.html>.

[Прийма, И. Ф.]. „Святитель Николай Сербский (Велимирович)“. *Мгарській колоколь: місіонерсько-просвітницький журнал*, № 62 (березень 2008).

- „Прослава Св. Николаја“. *Православље — новине Српске Патријаршије*, година LI, број 1204 (15. мај 2017): 47.
- Прудка, Тетяна Володимирівна. „Свобода з погляду релігії“. In *Monografia pokonferencyjna. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych | Science, Research, Development #17, Belgrade (Serbia) 30.05.2019–31.05.2019*, 81–83. Warszawa: «Diamond trading tour», 2019.
- Пузовић, Владислав. *Руски њуїеви српскої доїословља: школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за геолошка истраживања — Службени гласник, 2017.
- Рамач, Михайло. „Напад на Україну — напад на Европу“. *Руске слово: тижньовник по руски*, рок LXXVIII, число 9 (3982) (4. марец 2022): 2.
- Рівненська епархія УПЦ — Офіційний сайт. „Притча: як ластівки навчилися літати у теплі краї [Святитель Миколай Сербський]“, 1 Лютого 2023. Accessed on April 13, 2023. <https://rivne.church.ua/2023/02/01/prytcha-yak-lastivky-navchylys-litaty-v-tepli-krayi/>.
- Рождественская, Е[лена]. С. „Выпускники юридического факультета Харьковского университета: Святитель Иоанн Шанхайский и Сан-Францисский (Михаил Максимович)“. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, Випуск 19 (2015): 16–20. URI: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5665>.
- Сайт релігійної громади Церкви Святого Миколая, Запоріжжя. „Книги святителя Миколая Сербського“ [Бесіди; Біблійні теми; Життя у світлі Біблії; Роздуми про добро і зло; Заповіді блаженства]. Accessed on April 13, 2023. <http://cerkva.zp.ua/pknigi-svyatitelya-mikolaya-serbskogo.html>.
- „Святые Архангелы под Призреном“. *Седмица: православные новости за неделю [Винница]*, № 45 (96) (7–14 ноября 2008): 9.
- Симонопетрський, Ієромонах Макарій. *Життя святих, укладені на Святій Горі Афон. Синаксар. Т. 5. Травень*. Доповнений переклад з французької [пер. з фр.: Я. Вестель, Д. Морозова; пер.

- з рос.: О. Ричок; наук. ред.: прот. Богдан Огульчанський, Д. Морозова]. Київ: Фонд пам'яті блаженнішого митрополита Володимира — Дух і літера, 2020.
- Сисін, Юрій. „Мартин і мило або За межею сміху“. *Чорноморські новини: одеська обласна громадсько-політична газета*, № 56–57 (22275–22276) (четвер–субота 15–17 липня 2021 року).
- Сисін, Юрій. „Мартин і мило або За межею сміху“. *Чорноморські новини*, четвер–субота 15–17 липня 2021 року. Accessed on April 13, 2023. <https://chornomorka.com/archive/22275-22276/a-15266.html>.
- Смирнов, В. Н. *Християнская Церковь в борьбе с фашизмом. Освобождение народов Европы от нацизма в годы Второй мировой войны*. Харьков: “Финарт”, 2016.
- Сорока, Михайло. „Святий Афон у різдвяні дні“. Укрінформ — Мультимедійна платформа іномовлення України, 07.01.2021. Accessed on April 13, 2023. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3167380-svatij-afon-u-rizdvani-dni.html>.
- St. John the Baptist Ukrainian Orthodox Church. “Fr. Bohdan Hladio, Systematic Spirituality Towards Authentic Orthodox Family Life.” YouTube, 10. 5. 2020. Accessed on April 13, 2023. https://www.youtube.com/watch?v=77sZi_NzmCc.
- Сумська духовна семінарія імені Блаженнішого Митрополита Володимира (Сабодана). „Сумські семінаристи привітали жителів с. Кам'янка зі святом Святителя Миколая“, 19 грудня 2019 року. Accessed on April 13, 2023. <https://sds.sumy.ua/uk/knopki2/novini/sumski-seminaristi-privitali-zhiteliv-s.-kamyanka-zi-svyatom-svyatitelya-mikolaya.html>.
- Тоцька, Олеся. „Як стати ідеальним підлеглим із погляду християнства“. *Волинські єпархіальні відомості: часопис Волинської єпархії Київського Патріархату*, № 2 (147) (лютий 2017): 6–7.
- Трайста, Михайло Гафія. „Oberrohnen (Прозова коломийка для душі і серця) [Прелюдія]“. *Наш голос — літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*, XXVI рік видання, № 259 (січень 2016): 32–33.
- UkeTube. “Systematic Spirituality: Towards Authentic Orthodox Family Life, Bohdan Hladio.” YouTube, 29. 5. 2014. Accessed on April 13, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=2pSjflDRdjI>.

- Українська Православна Церква — Парафія на честь Покрови Пресвятої Богородиці в м. Гамбург. „Вірші святителя Миколая Сербського“, 05/03/2018. Accessed on April 13, 2023. <https://pokrov-hamburg.de/2018/05/03/virshi-svyatytytelya-mykolaya-serbskogo/>.
- Ульяновский, В[асилий]. И[ринархович], (сост.). *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг. Материалы из собрания проф. Протоиерей Ф[ёдора]. И[вановича]. Титова и архива КДА: в 4 т. Том I: А–Й*. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2014.
- Устюжаніна, Г. В., і Ю. М. Луговцев. *Читацькі запити на релігійну і релігієзнавчу літературу в бібліотеках України*. Ред. М. Л. Десенко. Одеса: Одеська національна наукова бібліотека імені М. Горького, 2014.
- Філарет (Кучеров), Архієпископ Львівський і Галицький. „Різдвяне послання 2018: Різдвяне послання архієпископа Львівського і Галицького Філарета всесечесному духовенству, боголюбивому чернецтву і всім вірним чадам Львівської єпархії Української Православної Церкви“. Інформаційно-просвітницький відділ Львівської єпархії, Різдво Христове 2017/2018 року Божого, м. Львів. Accessed on April 13, 2023. <https://upc.lviv.ua/publikatsiji/poslannya/rizdvanyi-poslannya/740-rizdviane-poslannya-2018>.
- Хорошавина, Елена Анатольевна. „Пути формирования исполнительской сербской гитарной традиции: от национально-культурных установок к уникальным стилистическим приемам“. *Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової*, Випуск 25 (2017): 269–279. <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2017-25-269-279>.
- Церква Воскресіння Господнього Золочівське благочиння. „Проповідь святителя Миколи Сербського у день Покрови Пресвятої Богородиці“, 14.10.2021. Accessed on April 13, 2023. <https://voskresinnia.org.ua/propovid-sviatytyelia-mykoly-serbs-koho-u-den-pokrovy-presviatoi-bohorodytsi/>.
- Цьома, Протоіерей Сергій. „Правові інтерпритації Жертові Христової у світлі православного віровчення“ [quoting Velimirovich]. Апологет: православний апологетичний сайт.

Accessed on April 13, 2023. <https://apologet.kiev.ua/-838773314/100-statti-prot-sergiya-tsomi/1273-soterioilgia.html>.

- Шаповалова, Людмила Владимировна. „Духовная реальность музыкального произведения и методы её познания“. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. [Когнітивне музикознавство. Назустріч 100-річчю Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського.] Збірник наукових статей*, Випуск 40 (2014): 11–32. URI: <https://intermusic.kh.ua/vypusk40/vypusk40-11-32.pdf>.
- Шкаровский, Михаил. „Подвижническое служение афонского старца схиархимандрита Софрония (Сахарова)“. *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, Випуск 6 (2019): 657–668.
- Шкаровский, Михаил. „Русское монашество Афона и Сербская Православная Церковь в первой половине XX века“. In *Афонское наследие: Научный альманах («The Athonite Heritage», a Scholar's Anthology)*. Вып. 1–2: *Материалы международной научной конференции «Русь и Афон: тысячелетие духовно-культурных связей»*, Чернигов, 28–29 ноября 2014 г., ред. Сергей Шумило и Светлана Шумило, 174–190. Киев — Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2015.
- Шуріна, Василіса. „Притча: про явлення ангелів і бісів. Святитель Миколай Сербський“. СПЖ „Союз православних журналістів“, 14 Січня 2022. Accessed on April 13, 2023. <https://spzh.news/ua/istorija-i-kulytrua/85636-pritcha-o-javlenijah-angelov-i-besov-svyatitely-nikolaj-serbskij>.
- Яременко, Іоан, Митрополит Черкаський і Чигиринський Православної Церкви України [ПЦУ]. „Святкуючи Покрову, ми продовжуємо традиції наших славних українських воїнів“. *Моя Церква: офіційне видання Київської Митрополії Православної Церкви України*, № 3 (3), 28 вересня 2019 (2019): 2.

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 391–394.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.391-394>

UDC: 271.222(497.11)-722.52-36:929 Николај Велимировић, свети:005.745”2022/2023”
016:929 Николај Велимировић, свети”2022/2023”

Nicholai Studies Notices, November 2022 — May 2023

***Nicholai Studies* — the first Serbian title in *Atla Religion Database*® (*Atla RDB*®) and *AtlaSerials PLUS*® (*Atlas PLUS*®)
Chicago, IL, November 14, 2022**

As it is announced at the end of last year on the website of the ATLA [American Theological Library Association], the *Nicholai Studies* journal is added to *Atla Religion Database*® (*Atla RDB*®) and *AtlaSerials PLUS*® (*Atlas PLUS*®).

As it is stated on the ATLA website, the *Nicholai Studies* journal is the first Serbian-language title available as full text in Atla’s research tools.

More information at <https://www.atla.com/blog/announcing-additions-to-atla-products-november-2022/>.

Search New Titles in EBSCO

**Atlas
PLUS** **Atla
Religion
Database**

* * *

**Promotion of the book *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context*
Belgrade, March 14, 2023**

On Tuesday, March 14th, 2023, in the Atrium of the National Museum of Serbia in Belgrade, the presentation of the book *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context* took place.

The editorial collection was edited by Dragan Bakić, Ph.D., and Vladimir Cvetković, Ph.D., and published by the Institute for Balkan Studies SASA and Sant Sebastian Press.

The book was presented by Vojislav G. Pavlović, Ph.D., director of the Institute for Balkan Studies SASA, Bishop Maksim (Vasiljević), Bishop of Serbian Orthodox Diocese of Western America, Prof. Zlatko Matić, Ph.D., Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade, one of the peer reviewers of the book, and the editors — Dragan Bakić, Ph.D., Institute for Balkan Studies, SASA, and Vladimir Cvetković, Ph.D., Institute of Philosophy and Social Theory, who addressed the gathering from Bogotá, Colombia, via video link.

The presentation of this book was also attended by the His Eminence Bishop Ignatije of Braničevo, several clergymen from different dioceses of the Serbian Orthodox Church, several professors of the University of Belgrade, members of the scientific community and other admirers of Bishop Nicholai Velimirovich.

This publication is available online at DAIS — Digital Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts, at the address <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/13967>.

* * *

The Third Annual St. Nicholai Lecture

St. Tikhon's Seminary, South Canaan, PA, March 21, 2023

At St. Tikhon's Seminary, on Tuesday, March 21, 2023, a student of St. Nicholai shared an evening of stories about the Saint, his professor. Very Rev. Fr. Daniel Geeza, who was St. Nicholai's student in 1955–1956, was a lecturer at the Third Annual St. Nicholai

Lecture. The Lecture was live-streamed on the YouTube Channel of the St. Tikhon's Seminary and is available for watching online (<https://www.youtube.com/watch?v=BYSqdH5jMIA>).

* * *

Bishop Nicholai Velimirovich and the Czech-Moravian Diocese Belgrade, April 27, 2023

On April 27, 2023, at the Faculty of Orthodox Theology of the University of Belgrade, archpriest Saša Antonijević successfully defended his doctoral dissertation entitled “The Czech-Moravian Diocese of the Serbian Orthodox Church 1921–1942: A Historical-Canonical View of the Establishment, Resolution of the Jurisdictional Issue and Organization” [in Serbian: „Чешко-моравска епархија Српске Православне Цркве 1921–1942. године: Историјско-канонско гледиште на оснивање, решавање јурисдикцијског питања и устројство“].

The three-member Commission in front of which the dissertation was defended consisted of scientific advisor Dr. Radmila Radić, Prof. Dr. Vladislav Puzović, and Prof. Dr. Radomir V. Popović, also a mentor during the preparation of the dissertation.

The report of the commission was read, in which it was emphasized that the candidate has exhaustively researched and successfully presented the history of the Czech-Moravian Diocese for the period from 1921 to 1942, reaching this result by researching materials from fourteen archives in several countries. In his presentation, Antonijević emphasized the effort in terms of multi-year exhaustive research in numerous church, state, and private archives in Serbia, the Czech Republic, Hungary, and Croatia, but also on the basis of archival material obtained from Germany and Russia. He emphasized that this work was written so that the reader sees the creation of the Czech-Moravian Diocese not as a coincidence, but as a work of God that quietly anchored the Church of God in the Czech Lands.

In his Ph.D. thesis, Antonijević mentioned the contribution of Bishop Nicholai Velimirovich — on pp. 16, 25–27, 39, 41, 43,

47, 85, 97, 124, 162, 183, etc. This Ph.D. thesis is available online, at <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/5126>.

* * *

Political Activity and Diplomatic Mission of Nicholai Velimirovich

Belgrade, May 9, 2023

On Tuesday, May 9, 2023, at the Faculty of Political Sciences of the University of Belgrade, in the presence of mentor and members of the Commission, Dr. Ljupka Katana defended her doctoral dissertation on the topic “Political Activity and Diplomatic Missionary Work of Nicholai Velimirovich in the United Kingdom and the United States of America during of the First World War” [in Serbian: „Политичко деловање и дипломатско мисионарство Николаја Велимировића у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама током Првог светског рата“]. The President of the Commission was Prof. Bogdan Lubardić from the Faculty of Orthodox Theology of the University of Belgrade.

The members and the President of the Commission agreed that this doctoral dissertation deserved the highest grade. The topic of this dissertation, which refers to the diplomatic mission and political practice of Nicholai Velimirovich, is a pioneering one at the Faculty of Political Sciences of the University of Belgrade.

The results of the research led to the conclusion that Nicholai Velimirovich, as a representative of the Church and the state, an intellectual, and a cosmopolitan, could provide excellent diplomatic practice in the world and contribute to his country. His role as a spiritual leader in the Great War was irreplaceable in the political structure of the Kingdom of Serbia as well as in the relationship of inter-state and inter-Church respect. This Ph.D. thesis is available online, at <https://phaidrabg.bg.ac.rs/o:30484>.

Srećko Petrović

* * *

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 395–398.
DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.395-398>

Authors in this issue of the *Nicholai Studies*

Protodeacon **Zlatko Matic** is an Associate Professor of Systematic Theology at the Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade. After completing his graduate studies at the Faculty of Theology in Belgrade, he spends three years in post-graduate studies at the Ecumenical Patristic Institute of St. Nicholas in Bari and at the Theological Faculty of the Pontifical University Gregoriana in Rome. Rev. Protodeacon Zlatko defended his Ph.D. thesis at the Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade (“The Primacy of the Bishop of Rome in the Writings of J.-M. R. Tillard. Possibility of Reception of the Tillard’s Theology of Primacy in the Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church,” 2016). He is the author of several monographs: *Let us tell the Truth in Love: The Official Theological Dialogue of the Orthodox and Roman Catholic Churches* (2013), *That there be no Division in the Body: Essays from Comparative Theology* (2018), *The Primacy of the Bishop of Rome in the Writings of J.-M. R. Tillard* (2018), *Those of the Way: A Proposal for Companion (Synodal) Ecclesiology* (2021) [all in Serbian], and the editor of a few conference proceedings and collection of articles. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3104-0975>. Academia.edu: <https://zlatkomatic.academia.edu>. ResearchGate: <https://www.researchgate.net/profile/Zlatko-Matic>.

* * *

Nemanja Andrijašević is a doctoral student at the Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade,

where he also graduated and obtained a Master's degree. The field of his scientific interest and research includes: the life and work of Professor Dr. Đoko Slijepčević, the history of the Serbian Orthodox Church in the Federal Republic of Germany and Africa, and the religious life of Orthodox Serbs in the German camps from 1941 to 1945. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4598-5304>.

* * *

Miloš Mišković is a doctoral student at the Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade. Mišković graduated at the Faculty of Orthodox Theology in 2018, he earned a Master's degree in 2019 (the title of his MA thesis: "Creed of Charlemagne"). Now he is a doctoral student at the Church History Group of the Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade (approved topic of the Doctoral Dissertation: "The Church in the Frankish State during the Reign of Charlemagne: Theological-Historical Analysis"). The field of his scientific interest and research includes history of the Christian Church, and the history of the Serbian Orthodox Church.

* * *

Lazar Ljubić finished the Serbian Theological Seminary in Niš (2018). Ljubić graduated at the Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade in 2022. He earned his Master's degree in 2023. He deals with research into the cults of Serbian Saints and the history of the Serbian Orthodox Church and theology during the long Middle Ages. ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-3993-8752>.

* * *

Presbyter **Selimir D. Vagić** is a military priest within the Serbian Army, at the River Flotilla of Serbian Armed Forces

based in Novi Sad. Rev. Fr. Selimir graduated from the New York Film Academy, and at the Orthodox Theological Faculty in Libertyville.

* * *

Goran M. Janićijević received his primary and secondary education in Zaječar. He graduated in painting from the Faculty of Fine Arts in Belgrade in the class of prof. Radomir Reljić. From 1988 to 1993 he studied at the Faculty of Theology of the Serbian Orthodox Church; he obtained his Master's degree at the Department of Theory of Art at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. Doctoral student at the Department of Art Theory at the Faculty of Philosophy, BU. He was an Associate Professor at the Academy of Serbian Orthodox Church Fine Arts and Conservation in Belgrade until 2017. He painted dozens of churches in Serbia, Montenegro, Croatia, Poland, Hungary, the United States of America, etc. He is the author of more than a hundred individual exhibitions. He is the author of a few monographs: *Christian Art and Ancient Paradigms* (2012), *The Iconological Labyrinth of Felix Romuliana: Views from the Theory of Late Antique Art* (2019), and *Along the Paths of "Italo-Cretan" Traditions* (2021) [all in Serbian].

* * *

Ružica S. Levuškina graduated in 1996 from the Faculty of Philology of the University of Belgrade; at the same faculty, she defended her master's thesis in the narrower scientific field of sociology of language, as well as a doctoral dissertation entitled "Lexicon from the Sphere of Orthodox Spirituality in the Serbian Language and its Lexicographic Processing" (2013). From the beginning of 2000, she worked at the Institute for the Serbian Language. She became a research associate in 2004, was elected to the title of scientific associate in 2014, and senior scientific associate in 2020. She published the monograph *The*

Liturgical Language of the Serbian Orthodox Church — Past, Contemporary, Perspectives (2007). She is a member of two commissions at the International Committee of Slavists (IKS): terminological and language of religion. She participated in more than 50 scientific meetings in the country and abroad. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3559-1085>.

* * *

Srećko M. Petrović is a Ph.D. student at the University of Belgrade. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4916-6242>. Academia.edu: <https://sreckopetrovic.academia.edu/>. ResearchGate: <https://www.researchgate.net/profile/Srecko-Petrovic>.

* * *

Donate to *Nicholai Studies*

€ 10.00

<https://www.paypal.com/invoice/s/pay/INV2-JZ6S-NCPM-FLK4-ZL25>

€ 50.00

<https://www.paypal.com/invoice/s/pay/INV2-R393-Z7FW-LQVW-3U7S>

€ 100.00

<https://www.paypal.com/invoice/s/pay/INV2-WUXY-6DXE-47B8-I4RQ>

The Nicholai Studies:
International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich

Publisher:

Christian Cultural Center “Dr Radovan Bigović,” Belgrade, Serbia

Editor:

Srećko Petrović

Telephone: +381 64 943 56 82

E-mail: editor@nicholaistudies.org

<http://nicholaistudies.org/>

Graphic design:

Srećko Petrović

Cover:

Milorad Vidović

Printing:

Printing Office of the Serbian Orthodox Church

Kralja Petra 5, Belgrade

Print run: 200 copies

Price of annual subscription:

For Serbia — 4000 dinars (plus shipping costs) ; For Balkan countries — 50 Euros
(plus shipping costs) ; For rest of the world — 100 Euros (plus shipping costs)

Subscription:

+381 64 943 56 82 ; nicholaistudies@gmail.com

Indexed by the **Directory of Open Access Journals — DOAJ** & **Crossref**

Indexed by **ROAD: THE DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY RESOURCES**

Included in the **AtlaSerials PLUS® (Atlas PLUS®)** collection

Indexed in the **INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL** database

Indexed by **ERIH PLUS**

UDC by the **National Library of Serbia**

Archived by the **Repository of the National Library of Serbia**

Added to **doiSerbia**

Collectors & Connectors
in Religion & Theology

This issue of
*The Nicholai Studies: International Journal for Research of Theological
and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich*
is published on July 21st, 2023

Acknowledgments

We are grateful to everyone who helped the *Nicholai Studies*. We are especially thankful to the brotherhood of the Tumane monastery, with whose generous material support the website of the journal was designed and launched in 2020–2021.

Захвалност

Захвални смо свима онима који су помогли часопис *Николајева студија*. Посебно се захваљујемо братству манастира Тумане, уз чију великодушну материјалну подршку је дизајниран и постављен вебсајт часописа током 2020–2021. године.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-726.2-36:929 Николај Велимировић, свети(093)
271.2

The NICHOLAI Studies : international Journal for Research of
Theological and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich =
Николајева студије : међународни часопис за истраживање богословског
и црквеног доприноса Николаја Велимировића / editor Srećko Petrović. —
[Štampano izd.] — Vol. 1, no. 1 (2021)– . — Belgrade : Christian
Cultural Center “Dr Radovan Bigović”, 2021– (Belgrade : Printing office of
the Serbian Orthodox Church). — 21 cm

Polugodišnje. — Drugo izdanje na drugom medijumu: The Nicholai Studies
(Online) = ISSN 2738-1072
ISSN 2738-1064 = The Nicholai Studies (Štampano izd.)
COBISS.SR-ID 28776201

